

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

675-15/2
1991

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

117

3. 1991

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИИ

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ЭКОНОМИКИ И
ПРАВА

ქურონალი დაარსებულია 1980 წელს
Журнал основан в 1980 году
გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

3. 1991

გამომცემლობა „მედიცინა“
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕДИЦИНА»

თბილისი
ТБИЛИСИ

ს ა რ ე ლ ა ქ ი ც ი ო კ ო ლ ე ზ ი ა : ა. გუნია (რედაქტორი) ო. გამყრელიძე, მ. გველესიანი, გ. თოდუა, თ. ლილუაშვილი, გ. ნადარეიშვილი, ი. ფუტყარაძე თ. შავგულიძე (რედაქტორის მოადგილე), თ. ჩიქვაიძე (რედაქტორის მოადგილე), ლ. ჩიქავა.

პასუხისმგებელი მდივანი ა. შენგელია

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Гуния А. Л. (редактор), Гамкrellidze O. K., Гвелесиани М. И., Тодуа Г. С., Лилуашвили Т. С., Надареишвили Г. Н., Путкарadze Я. В., Чикава Л. Л., Чикваидзе Т. Н., (зам. редактора), Шавгулидзе Т. Г. (зам. редактора).

Ответственный секретарь А. Л. Шенгелия

© „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“,
ეკონომიკისა და საშობრთლის სერია, 1991 № 3

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380007, გ. ჭიჭობის ქ. № 14

Адрес редакции: Тбилиси, 380007, ул. Г. Кикодзе, 14

ტელეფონი 93-22-60 телефон

გადაეცა წარმოებას 29.07.1991; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 31.10.91; შეკვ. № 1356;
ანაწყოების ზომა 7×12; ქალაღდის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 8.45;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 7.00 ტირაჟი 700;

ფასი 2 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19;

Типография АН Грузии, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

ზ ი ნ ა ა რ ს ი

ეკონომიკა

ა. ბერიძე, საბაზრო ეკონომიკა და მისი უარყოფის უსაფუძვლობა მარქსიზმის კლასიკოსთა მიერ	5
ბ. ჟანღაშვილი, მიწის საკუთრებისა და მისი განაწილების საკიოზისათვის	15
გ. ჩანტლაძე, ინფრასტრუქტურა, მისი არსი და მნიშვნელობა, სოციალური ინფრასტრუქტურა	22
დ. შარაძე, რიონზე ნაოსნობის ისტორიიდან	32
ე. ცუცქერიძე, რეგიონის დარგობრივი სისტემების განვითარების დონას მაკროეკონომიკური შეფასების მეთოდური საფუძვლების სრულყოფის შესახებ	49
ვ. ჩანტლაძე, სამეურნეო ანგარიში, თვითღირებულება და მოგება ამიერკავკასიის კომუნალურ მეურნეობაში (1920-1940 წ.წ.)	53

სამართალი

ა. მამინაშვილი, შეურაცხად პირთა სამართალწარმოების თავისებურებანი და კანონმდებლობის სრულყოფის საკითხები	66
ბ. ნალარეიშვილი, გააჩნდა თუ არა რუსთაველს ინფორმაცია სიმღერების წიგნის „შინძინ“-ის შესახებ	76
გ. ტაღინაძე, სისხლის სამართლის რეისლამიზაციის საკითხისათვის ირანში	82

რეცენზია.

რეცენზია გ. ნადარეიშვილის წიგნზე „ნიკო მარი და ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, თბ., 1989, გვ. 98	94
---	----

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

А. А. Беридзе, Рыночная экономика и несостоятельность ее отрицания классиками марксизма	5
В. С. Кондашвили, К вопросу о собственности земли и ее распределении	15
М. Г. Чантладзе, Инфраструктура, ее роль и значение, социальная инфраструктура	22
О. Х. Шарадзе, Из истории судоходства на реке Риони	32
М. В. Цуцкиридзе, О совершенствовании методических основ макроэкономической оценки уровня развития отраслевых систем региона	49
А. Э. Чантладзе, Хозяйственный расчет, себестоимость и прибыль в коммунальном хозяйстве Закавказья (1920—1940 гг.)	53

ПРАВО

М. Н. Мамниашвили, Особенности поведения невменяемых и вопросы совершенствования законодательства	66
Г. Н. Надарейшвили, Имел ли Руставели информацию о книге песен «Шицзин»?	76
С. Теленбах, К вопросу о реинсламизации уголовного права в Иране	82

РЕЦЕНЗИИ

Рецензия на книгу Г. Н. Надарейшвили «Нико Марр и вопросы истории грузинского права»	94
--	----

ე კ ო ნ ო მ ი კ ა

აბლი ბერიძე

საბაზრო ეკონომიკა და მისი უარყოფის უსაფუძვლოება მარქსიზმის კლასიკოსთა მიერ

1988/51

საბაზრო ეკონომიკის ჩამოყალიბება ერთგვარი აქტი არ არის, იგი საფეხურებრივად უნდა განხორციელდეს. უწინარესად ყოვლისა, აუცილებელია ე. წ. ერთიანი საკავშირო სახალხო-სამეურნეო კომპლექსის „მარწყხებისგან“ თავისუფალი რესპუბლიკური სახალხო-სამეურნეო კომპლექსის, ანუ ეროვნული ეკონომიკის ფორმირება, სადაც მაქსიმალურად იქნება ინტეგრირებული შიგარესპუბლიკური რეგონები, ეროვნული სამეურნეო-საფინანსო სტრუქტურების ბაზაზე (გარდამავალ პერიოდში, იგი მთლიანად თავისუფალი ვერ იქნება დირექტიული მმართველობის ელემენტებისაგან). ეროვნული ეკონომიკის ფორმირების პარალელურად უნდა წარიმართოს მისი ხელოვნური დახლეობა მრავალწილობიან, შერეულ ეკონომიკად, რითაც ფართო გასაქანი მიეცემა საბაზრო ეკონომიკის ელემენტების: კერძო საკუთრების, სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობების კონკურენციის ამოქმედებას. ეროვნული სტრუქტურების ბაზაზე აღმოცენებული თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკა გახდება მტკიცე საფუძველი საქართველოს ჩართვისთვის რესპუბლიკათაშორისო და საერთაშორისო ბაზრებში.

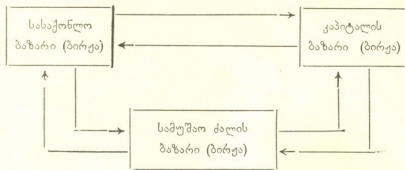
საბაზრო ეკონომიკის პირობებში საქონელმწარმოებლება ძირითადად ორიენტირებული არიან არა გეგმაზე, არამედ — სასაქონლო ბაზარზე. ისინი მუშაობენ საკუთარ რისკზე და ჩართულნი არიან ერთმანეთს შორის ეკონომიკურ კონკურენციაში, სადაც იმარჯვებს ის, ვინც მომხმარებლისთვის ხელმისაწვდომ ფასში აწარმოებს მეტი რაოდენობის, დეფიციტურ და ხარისხიან პროდუქციას.

ეს ხომ ჩვენი ხალხის სანუკვარი ოცნებაა. მაშ, რატომ თერხდება მასზე გადასვლა?

სინამდვილეში, საქმე არც ისე მარტივადაა როგორც მოვლენათა ზედაპირზე ჩანს. სიმძნელე, არსებითად, იმაში მდგომარეობს, რომ საბაზრო ეკონომიკა, რომლისკენაც ჩვენ მივისწრაფვით, მოიცავს არა მხოლოდ სასაქონლო ბაზარს, არამედ კაპიტალისა და სამუშაო ძალის ბაზრებსაც. ღვთაებრივი სამების მსგავსად, ისინი ერთმანეთთან ორგანულად არიან დაკავშირებული, ერთი არსისანი არიან და ერთიანობაში აღიქმებიან მხოლოდ. მათ ცალ-ცალკე ნორმალური ფუნქციონირება არ ძალუძთ. ერთმანეთისგან იზოლაციის შემთხვევაში ისინი დეფორმაციას განიცდიან.

სასაქონლო ბაზარი განვითარებული სასაქონლო წარმოების დამაგვირგვინებელი ეტაპია. სწორედ, იგი განსაზღვრავს კაპიტალისა და სამუშაო ძალის გადადინებას ერთი დარგიდან მეორეში. სასაქონლო ბაზრიდან ახალ-ახალი მოთხოვნების მათწიებელი, იმპულსების განუწყვეტელი გადაცემა კაპიტალის ბაზრისადმი, ამ უკანასკნელის გავლით — სამუშაო ძალის ბაზრისადმი და

საბაზრო ეკონომიკის თვითრეგულატორები

შემდგომ უკურთხეულობები აღნიშნული ბაზრების მიმართულებით არის საბაზრო ეკონომიკის თვითრეგულირების წყარო.

ეკონომისტთა აბალკინისეული სკოლა და რეალისტური სკოლის იდეოლოგი ვ. იაკუშვიდი ცდილობენ ამ ერთიანობიდან ამოგლიჯონ სასაქონლო ბაზარი და კაპიტალისა და სამუშაო ძალის ბაზრებისგან იზოლირებულად ჩააყენონ იგი საზოგადოების სამსახურში. ეს არის სოციალიზმის ნახევრადსასაქონლო მოდელის შენარჩუნების მცდელობა, რომელმაც ფაქტობრივად არ გამართლა არც სსრკ-ში და არც აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში. ჩეხოსლოვაკიის სფრ-ის მთავრობის თვითრეგულირებამ გააკეთა განცხადება, რომ „საბაზრო ეკონომიკა ჩვენ უნდა მივიღოთ ყველა მისი დადებითი და უარყოფითი მხარეებით“ (ვახ. „პრაგმა“ 12.01.1990, რუსულ ენაზე).

ჩვენ თუ გვინდა შევქმნათ სრულფასოვანი სასაქონლო ბაზარი და არა ნახევრადსასაქონლო სოციალისტური ბაზარი უნდა დავუშვათ კაპიტალისა და სამუშაო ძალის ბაზრებიც.

კაპიტალის ბაზრის დაშვება ნიშნავს საფონდო ბირჟის დაშვებას. აქ ხდება აქციების (ფასიანი ქაღალდების) ყიდვა-გაყიდვა, ამა თუ იმ საწარმოს რაიმე ნაწილზე საკუთრების უფლების გადაცემა ერთი ხელიდან მეორეში. კაპიტალი არ არსებობს მესაკუთრე სუბიექტის გარეშე. სასაქონლო ბაზარზე კონკურენტული ბრძოლა მხოლოდ კაპიტალის მესაკუთრეებს შეუძლიათ. სასაქონლო ბაზარი კაპიტალის ბაზრის ნაყოფია, მოვლენათა ზედაპირზე კი იგი წარმოგვიდგება როგორც ფულისა და საქონლის სრულუფლებიან მესაკუთრეებს შორის ნებაყოფლობითი გაცვლის პროცესი.

საბაზრო ეკონომიკის ცენტრში, საბოლოო ჯამში, ადამიანი დგას მისი სხვადასხვაგვარი მოთხოვნითა და ჭირვეულობით. რამეთუ იგი არის სასაქონლო ბაზარზე გატანილი სარეალიზაციო საქონლის აკვარგვიანობის საბოლოო და ობიექტური შემფასებელი. ადამიანზე, როგორც მომხმარებელზე, უშუალოდ არის დამოკიდებული საქონელმწარმოებელთა ბედი.

კაპიტალის ბაზარი, რომელიც სასაქონლო ბაზართან მჭიდრო კავშირშია, სწრაფ რეაგირებას ახდენს: მომხმარებლის მოთხოვნის ცვალებადობის მიმართ; მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მიღწევათა მიმართ; პერსპექტიული საბაზრო კონიუნქტურის მიმართ და სხვ. სახსრების გადაღინება სასაქონლო ბაზრისათვის საჭირო საქონლის მწარმოებელ დარგებში, საწარმოებში, მნიშვნელოვანწილად სახელმწიფოს უშუალო ჩარევის გარეშე ხდება. კაპიტალის ბაზარი საბაზრო ეკონომიკის მნიშვნელოვანი თვითრეგულატორის ფუნქციას ასრულებს.

მიუხედავად იმისა, რომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლასთან დაკავშირებულ თეორიულ „ფრონტზე“ არ არსებობს აზრთა ერთიანობა, ცხოვრება მაინც თავისი გზით მიდის. საქართველოში უკვე შექმნილია და ფუნქციონირებს სასაქონლო და საფონდო ბირჟები (ყავასისის ბირჟა, თბილისის უნივერსალური ბირჟა). რაც შეეხება სამუშაო ძალის ბირჟას, კლასიკური სახით, იგი ჯერ კიდევ, არ ჩამოყალიბებულა, მაგრამ მისმა „ყლორტებმა“ უკვე შესამჩნევად იჩინა თავი, ახალი კოორპერატივების, მცირე და ერთობლივი საწარმოების აღმოცენებასთან ერთად. აღრე, სამუშაო ძალის ფასზე გამყიდველსა და მყიდველს შორის ვაჭრობა არ წარმოებდა, რადგან მისი მონოპოლიური მყიდველი იყო სახელმწიფო. დღეს, კი, მას უჩნდება რეალური კონკურენტები. ისინი სამუშაო ძალის გამყიდველს თავის საქონლისთვის უხდინან ორმაგ და უფრო მეტ ფასს, ვიდრე სახელმწიფო. ეკონომიკის კერძო სექტორის მომძლავრებასთან ერთად, სახელმწიფო იძულებული ხდება ჩაერთოს სამუშაო ძალის მიზიდვისთვის კონკურენტულ ბრძოლაში. ასე ეცლება საფუძველი სახელმწიფოს მონოპოლიურობას სამუშაო ძალის ბაზარზე.

თანდათან ყალიბდება სამუშაო ძალის თავისუფალი ბაზარი. საქიროა ამ პროცესის დაჩქარება, რათა სახელმწიფო სექტორში დასაქმებულ მშრომელთა სულ უფრო მეტმა წილმა თავი დააღწიოს მათხოვრულ ხელფასს და შეძლოს ჯანსაღ ეკონომიკურ ურთიერთობებში ჩართვა. ახალი კოორპერატივები, მცირე და ერთობლივი საწარმოები, სამუშაო ძალის თავისუფალი ბაზრის გაფართოების მხრივ, ამინდს არსებითად ვერ ცვლიან. რამეთუ ეკონომიკის დიდი ნაწილი, ჯერ კიდევ, სახელმწიფოს განკარგულებაში რჩება.

გამოსავალი მხოლოდ იმაში ჩანს, რომ დაჩქარდეს თვით მონოპოლიური სახელმწიფო საკუთრების დეცენტრალიზაცია და პრივატიზაცია. რის საფუძველზეც გამრავლდებიან კერძო საქონელმწარმოებლები, რომლებიც ორიენტირებულნი იქნებიან არა ზემდგომი ორგანოების მიმართ და ცენტრალიზებულ გეგმაზე, არამედ თავისუფალ ფასწარმოქმნაზე, კონკურენციასა და მოგებაზე. სწორედ, ეს არის საბაზრო ეკონომიკა, სადაც კაპიტალის ბაზარი, სამუშაო ძალის ბაზარი და სასაქონლო ბაზარი ბუნებრივად ემორჩილება ადამიანის (საზოგადოების), როგორც მომხმარებლის მრავალფეროვან მოთხოვნილებებს (ინტერესებს).

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლასთან დაკავშირებით მონოპოლიური სახელმწიფო საკუთრების დეცენტრალიზაცია-პრივატიზაციის დროს მოსალოდნელია სხვადასხვა სოციალურ ძალებს შორის დაპირისპირება.

ცივილიზაციის ისტორია ცხადპყფს, რომ საზოგადოებაში მიმდინარე თვისებრივი ცვლილებები (როგორც პროგრესული, ისე რეგრესული) ყოველთვის მტკივნეულად ვითარდება, რამეთუ ხალხი, საზოგადოება თავისი ბუნებით კონსერვატორია. მაგალითად: II მსოფლიო ომის შემდეგ იაპონიაში ამერიკელებმა იძულებით მოახდინეს მონოპოლიების დეცენტრალიზაცია. რითაც, იქ შექმნეს წინაპირობები დემოკრატიისთვის. ამან, კი თავის მხრივ, იაპონიის ეკონომიკის აღმავლობას დიდად შეუწყო ხელი.

სახელმწიფო საკუთრების დეცენტრალიზაცია-პრივატიზაციისათვის აუცილებელია აღმასრულებელი ხელისუფლების მხრივ, საქიროების შემთხვევაში, აღმინისტრაციული დაწოლის მოქნილი მექანიზმის ამოქმედება. აუცილებელია, აგრეთვე, სასამართლო ხელისუფლების დიდი ძალისხმევა: რათა დამკვიდრდეს

და საიმედოდ იქნას დაცული ადამიანის თავისუფლების, დემოკრატიის სუბიექტად მისი გადაქცევის საფუძველი — კერძო საკუთრების უფლება; რათა აღდგენილი იქნას ადამიანებში კერძო საკუთრებისადმი პატივისცემის გრძობა, რომელიც მარქსიზმმა ჩაკლა და გააფერმკრთალა ე. წ. საერთო-სახალხო საკუთრებაში.

მარქსის მოძღვრების მიხედვით, კერძო საკუთრებისა და თავისუფალი ბაზრის უარყოფა იმისთვის არის საჭირო, რომ მოისპოს ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაცია, ადამიანის გაუცხოება საკუთრებისგან, შრომის შედეგებისგან. სინამდვილეში, რუსეთში, სოციალისტური რევოლუციის შედეგად გამოვიდა ის, რის წინააღმდეგაც იბრძოდა თვით კ. მარქსი, კერძოდ: ქვეყანაში გაბატონდა სახელმწიფო საკუთრება, სხვადასხვა ჯურის უწყებთა მონაპოვით და გაბერილი ბიუროკრატიული აპარატით. (რომელიც მძიმე ტვირთად აწევს მთელ საზოგადოებას); უშუალო მწარმოებლები გაუცხოებული აღმოჩნდნენ, არამარტო წარმოების საშუალებებზე საკუთრებისაგან და აქედან გამომდინარე, შრომის საბოლოო შედეგებისგან, არამედ საკუთარი სამუშაო ძალისგანაც.

მარქსი იბრძოდა რა კერძო საკუთრების, თავისუფალი ბაზრის წინააღმდეგ, ვერ წარმოედგინა, რომ ამით, ის ართმევდა ადამიანებს ეკონომიკური და სულიერი თავისუფლების ამოსავალ პირობებს: მოხმარების სავენების თავისუფალი არჩევის უფლებას; სამუშაო ძალის თავისუფალი გაყიდვის უფლებას; პირადი ცხოვრების თავისუფალი მოწყობის უფლებას და სხვ. ყოველივე ამას, მარქსიზმის კლასიკოსები ეძახდნენ ნახტომს აუცილებლობის სამეფოდან თავისუფლების სამეფოში. სინამდვილეში, ეს არის ნახტომი უფრო მკაცრი აუცილებლობის სამეფოში, სადაც ბატონობს ეკონომიკის ცენტრალიზებული მართვის ვერტიკალური სისტემა და მასთან დაკავშირებული ცენტრალიზებული განაწილებითი ურთიერთობა. აქ, საზოგადოების უდიდესი ნაწილი ეკონომიკურად და სულიერად ითრგუნება ვერტიკალურ-იერარქიული ბიუროკრატიული სისტემის წნეხის ქვეშ. აქ, ბიუროკრატია და არა ბაზარი განსაზღვრავს ეროვნული შემოსავლის განაწილების წესს და იმ სიდიდეს, რომელიც ადამიანებს ეძლევათ ხელზე. აქ, ბიუროკრატია და არა ბაზარი წყვეტს იმას, თუ ადამიანებმა რა უნდა აწარმოონ და მოიხმარონ, რა როდენობის და როდის და სხვა ათას წვრილმანს.

მარქსი გმობდა რა კერძო საკუთრებას, სასაქონლო-ფულად ურთიერთობებს, კონკურენციას, როგორც ჭარბწარმოების ეკონომიკური კრიზისების წინაპირობებს, ვერ გრძნობდა, რომ ამით ის სპობდა საზოგადოებრივი წარმოების თვითგანვითარების ბუნებრივ სტიმულებს და გზას უხსნიდა მართვის გარეეკონომიკურ, დირექტიულ მეთოდებს. დირექტიული მეთოდების გაბატონებით საზოგადოება თავისუფლდება ჭარბწარმოების კრიზისების მავნე სენისგან, მაგრამ ავადდება არანაკლებ მავნე სენით — ქრონიკული ნაკლებწარმოების, მეურნეობრიობის დაბალეფექტიანობის, დეფიციტის სენით.

დღეს, როდესაც ფართოდ გაშალა ფრთები „სტალინური“, „ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური“, „ყაზარმული“, „გამთანაბრებლობითი“ თუ სხვა ხასიათის სოციალიზმის კრიტიკამ, ჩრდილში რჩება არსებითი საკითხი: შესაძლებელი იყო თუ არა, საერთოდ, აშენებულიყო „არადმინისტრაციულ-მბრძანებლური“, „არაყაზარმული“, „არაგამთანაბრებლობითი“, ანუ ჰუმანური, დემოკრატიული სოციალიზმი.

ჩვენი აზრით, არასაბაზრო ეკონომიკის პირობებში (როდესაც მოსპობილია კერძო საკუთრება და კონსურენცია, შეზღუდულია სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობები), საწარმოო ძალების განვითარების მხრივ, უადრესად განვითარებულ ქვეყანაშიც კი გზა ეხსენება ტოტალიტარიზმს, მისი ყველანაირი გამოვლინებითურთ. მარქსისტული მოძღვრება, ახალი პროგრესული საზოგადოების აშენების შესახებ, სადაც გაბატონებული იქნება „არასასაქონლო წარმოება“ და „უშუალო-საზოგადოებრივი“ ურთიერთობები, საფუძველშივე მცდარია.

რა მცდარი დებულებები დაედო საფუძვლად მარქსისტულ მოძღვრებას? მარქსმა, ჰეგელის დიალექტიკის გადაბრუნებით, ადამიანი, როგორც აბსოლუტური სულის ნაწილი, გადაქცია წარმოებით (ეკონომიკურ) ურთიერთობათა ნაწილად (ჰანჟიკად). მან საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სისტემიდან გამოყო წარმოებით ურთიერთობათა სისტემა, ამ უკანასკნელისგან „ეკონომიკური უჯრედი“ — საქონელი, რომლის ანალიზის საფუძველზე ხსნიდა ეკონომიკურ და საზოგადოებრივ მოვლენებს. ადამიანი საზოგადოებრივ ურთიერთობათა პროდუქტად გამოაცხადა. ამით, მან ხაზი გაუსვა საზოგადოებრივ ურთიერთობათა პრიმატს ინდივიდთან მიმართებით, ადამიანის ფსიქოლოგიასთან, მის სულიერ სამყაროსთან მიმართებით.

საზოგადოების ისტორიული განვითარების წყარო, საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სისტემის საფუძველთა საფუძველი უნდა ვეძებოთ არა ეკონომიკურ ურთიერთობებში, არამედ უწინარეს ყოვლისა თვით ადამიანში, როგორც ამა თუ იმ ერის ნიშან-თვისებათა მატარებელ „უჯრედში“. მეცნიერება საზოგადოებრივ წარმოებით ურთიერთობათა შესახებ, წარმოების წესის შესახებ მოკლებულია ობიექტურობას თუ კი მას საფუძველად არ უდევს ადამიანის ფსიქოლოგიის, მისი სულიერი სამყაროს, ერის წარსულისა და აწმყოს ანალიზი.

კ. მარქსის ახალგაზრდობის დროინდელი ნაშრომები ჰუმანურობით გამოირჩევა, ყურადღების ცენტრში ადამიანი დგას. შემდეგ იგი იცვლის თავის აღრიწდელ შეხედულებებს, ისტორიის ბედს პროლეტარული რევოლუციის ბედს უკავშირებს და კერძო საკუთრების ექსპროპრიაციის იდეის აბოლოგეტი ხდება.

გამოჰყავდა რა კომუნისტური საზოგადოების კონტურები, კ. მარქსი, აბსტრაგირებას ახდენდა ყოველი ადამიანისთვის მეტ-ნაკლებად დამახასიათებელი, ბუნებრივად თანდაყოლილი, მისი გაგებით უარყოფითი თვისებებისაგან. ეს, თვისებებია: შური; ეგოიზმი; სახელის; სიმდიდრის და ძალაუფლების მოპოვებისკენ სწრაფვა და სხვ. მას არ უნდოდა დაენახა, რომ ყოველი ადამიანი საკუთარი თავმოყვარეობის მონაა, რომ სხვა ადამიანებთან შეჯიბრებაში გამარჯვების უფროსი ყოველ ადამიანში ზის. იგი ვერ ამჩნევდა, რომ ყველა ეს თვისება, საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სხვადასხვა სფეროებში, უფრო მძლავრად კი ეკონომიკურ სფეროში, თავის განზოგადოებულ გამოხატულებას ჰპოვებს კერძო (პირადი) შესაკუთრების თვისებით. ეს სულიერი თვისება ადამიანს დაბადებიდან ენათლება და სიცოცხლის ბოლომდე თან სდევს. ამ თვისების ექსპროპრიაცია არავითარ რევოლუციას არ ძალუძს. სანამ არსებობს ადამიანი, მანამ იარსებებს მისწრაფება კერძო საკუთრებისადმი, მასთან დაკავშირებულ სასაქონლო-ფულად ურთიერთობებისადმი.

მარქსს თავისი ოცნების საზოგადოება წარმოდგენილი ჰქონდა ისეთი ადამიანების სახით, რომლებიც სულიერად მაღალგანვითარებულნი არიან, რომელთაც გააჩნიათ სიანდისის გრძნობა და სილაშაჰის შეგრძნება, რომლებმაც გადალახეს სიმდიდრის წყურვილი და კერძო მესაკუთრეობის გრძნობა. იგი იმედოვნებდა, რომ მომავალში ადამიანის ბუნება რადიკალურად შეიცვლება, რომ მას აღარ დასჭირდება კერძო საკუთრება, სასაქონლო ფულადი ურთიერთობები, კონკურენცია, შრომისადმი ეკონომიკური იძულება და სხვ.

ოქტომბრის რევოლუციის მოტიანილმა „სამხედრო კომუნიზმის“ კრახმა, „ნებ-ის“ დაშვებამ, „ნახევრად სასაქონლო“ სოციალიზმის 70 წლიანმა პრაქტიკამ და მსოფლიო ცივილიზებული ქვეყნების გამოცდილებამ ნათელჰყო: რომ ადამიანის (კერძომესაკუთრული) ბუნება არ იცვლება ისე სწრაფად როგორც ამას მოელოდნენ მარქსიზმის კლასიკოსები, რომ მასების უდიდესი ენთუზიაზმით აღზევების პერიოდშიც კი. აუცილებელი ხდება ეკონომიკური დაინტერესების სხვადასხვა ფორმების გამოყენება, სასაქონლო ფულადი ურთიერთობების ელემენტების ამოქმედება.

ადამიანებს შორის „საგნობრივი კავშირი“, სასაქონლო-ფულადი, საბაზრო ურთიერთობები უფრო მეტ თავისუფლებას, სოციალური სამართლიანობისა და სოციალური დაცულობის გარანტიებს უტოვებს ადამიანს, ვიდრე „უშუალოსაზოგადოებრივი“ ან „ნახევრად სასაქონლო“ ურთიერთობები.

სასაქონლო ურთიერთობები ჩანასახობრივი ფორმით გაჩნდა ადამიანის დედამიწაზე გაჩენასთან ერთად და ვითარდება თვით ადამიანის (საზოგადოების) განვითარებასთან ერთად.

პირველყოფილ ადამიანში კერძო მესაკუთრეობის გრძნობა ინსტიქტურ ხასიათს ატარებს. ეს გრძნობა მასში დაპროგრამებული სახით ძვეს. პირველყოფილი ადამიანი ცდილობს მიითვისოს მის გარშემო არსებული ყველა საგანი, რაც მისი (პირად) ფიზიოლოგიურ მოთხოვნილებათა, თანდაყოლილ გრძნობათა დაკმაყოფილებისათვის არის საჭირო. ადამიანის მოთხოვნილებათა სფერო, თანდათან, მასზე გარე სამყაროს ზემოქმედების შედეგად, ფართოვდება და მრავალფეროვნდება. ბუნების მიერ მზამზარეულად ბოჭებული საგნების მითვისება ადამიანს აღარ აკმაყოფილებს, იგი სახეს უცვლის მათ და ისე მოიხმარს. ადამიანი ბუნების საგნების გარდაქმნისა და მითვისების პროცესში სხვა ადამიანებთან გარკვეულ ურთიერთობებში შედის, მაგრამ მას ამოძრავებს, მხოლოდ ერთი გრძნობა — კერძო მესაკუთრეობის გრძნობა. იმ ადამიანში, რომელშიც ეს გრძნობა უფრო მძლავრია და რომელსაც აქვს სათანადო ფიზიკური მონაცემები ამ გრძნობის რეალიზაციისათვის ის ხდება კიდევ მეტი მატერიალური დოვლათის მესაკუთრე. კერძო საკუთრების თავდაპირველი დაგროვება ძალმომრეობას ეფუძნება. ადამიანის ისტორიული განვითარების მთელი შემდგომი პერიოდი ხასიათდება ადამიანებს შორის ბრძოლით უფრო და უფრო მეტი სიმდიდრის მოხვეჭისათვის, დაგროვილი სიმდიდრის გადანაწილებისათვის. ამ ბრძოლას საფუძვლად უდევს კერძო საკუთრების უფლების მოპოვებისკენ სწრაფვა. ეს, ცივილიზებულ ქვეყნებში, თვითმიზანი აღარ არის. იგი არის საშუალება ადამიანის თვითდამკვიდრებისათვის, სხვა ადამიანების ან სახელმწიფოს მიმართ უშუალო დამოკიდებულებისგან განთავსუფლებისათვის, თავისუფლებისთვის და აქედან გამომდინარე, ბუნებრივად თანდაყოლილ თუ შეძენილ სხვა თვისებათა რეალიზაციისათვის.

პირველყოფილი ადამიანი თავისი სიცოცხლის, სამუშაო ძალის კვლავ-წარმოებისთვის ურთიერთობაში შედის მოხმარების საგნების ერთადერთ მწარმოებელთან, ბუნებასთან. უპირისპირდება მას როგორც მოხმარებელი და ითვისებს მისგან მზამზარებულ, პირადი მოხმარების საგნებს: საკვებს, ჩასაცმელს, ბინას და სხვ. ეს საგნები მისი პირადი საკუთრება ხდება. იგი შეიძლება განხილული იქნას როგორც საკუთრებით ურთიერთობათა და მასთან დაკავშირებულ სასაქონლო ფულად ურთიერთობათა ჩასახვის საფუძველთა საფუძველი. სანამ არსებობს ადამიანი, მანამ ექნება მას პირადი მოხმარების საგნებზე მოთხოვნა და პირადი საკუთრება. ეს, აუცილებელი წინაპირობაა სასაქონლო ფულად ურთიერთობათა აღმოცენებისათვის.

მარქსისტული მოძღვრების მთავარი შეცდომა იმაში მდგომარეობს, რომ შესაძლებლად იყო მიჩნეული წარმოების საშუალებათა ექსპროპრიაციისა და მათი ნაციონალური ცენტრალიზაციის გზით სასაქონლო ფულად ურთიერთობათა მოსპობა. სერიოზული ყურადღება არ მიექცა ადამიანის ფსიქოლოგიის, მისი სულიერი სამყაროს ანალიზს. სათანადოდ არ იქნა შეფასებული ადამიანის კერძო მესაკუთრული ბუნების და პირადი საკუთრების უდიდესი როლი კერძო საკუთრებისა და სასაქონლო ფულად ურთიერთობათა აღმოცენების საქმეში.

საბჭოთა ეკონომიკურ ლიტერატურაში ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში მიმდინარეობდა კამათი სოციალიზმის დროს სასაქონლო ფულად ურთიერთობათა ელემენტების შენარჩუნების პირობათა თაობაზე.

სტალინი სოციალიზმის დროს სასაქონლო ფულადი ურთიერთობების შენარჩუნების ერთადერთ პირობად მიიჩნევდა საზოგადოებრივი წარმოების ორი სექტორის, სახელმწიფო და საკოლმეურნეო სექტორების არსებობას. მისი აზრით: „როცა ორ ძირითად საზოგადოებრივი სექტორის ნაცვლად წარმოიშობა ერთი ყოვლისმომცველი საწარმოო სექტორი მთელი წარმოებული პროდუქციის გამგებლობის უფლებით, სასაქონლო წარმოება მისი ფულადი მეურნეობით გაქრება, როგორც სახალხო მეურნეობის უსარგებლო ელემენტი“ (ი. ბ. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრკ-ში, მ. 1952, გვ. 176, რუსულ ენაზე).

როგორც ჩანს, სტალინმა ვერ იპოვა სოციალიზმის დროს სასაქონლო-ფულად ურთიერთობათა შენარჩუნების რეალური საფუძველი (ადამიანის კერძო მესაკუთრული ბუნება და პირადი საკუთრება). ამიტომ იძულებული გახდა ხელი „ჩაეჭიდა“ საკოლმეურნეო საკუთრებისადმი, გამოეცხადებინა იგი სასაქონლო-ფულად ურთიერთობათა საფუძველად, სტალინი გრძნობდა, რომ სასაქონლო-ფულად ურთიერთობათა საფუძველი შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ საკუთრებითი ურთიერთობა. ამასთან, მან კარგად იცოდა, რომ საკოლმეურნეო საკუთრება, არსებითად, სახელმწიფო საკუთრება იყო. მიუხედავად ამისა იგი დაყინებით ეწინააღმდეგებოდა იმ ეკონომისტებს, რომლებიც მოითხოვდნენ საკოლმეურნეო საკუთრების გაუქმებას და მის საერთო სახალხო საკუთრებად გამოცხადებას. ამის გაკეთება მას არაფრად უღიროდა, მაგრამ ამით ხელიდან გამოეცლებოდა სოციალიზმის დროს სასაქონლო-ფულად ურთიერთობათა არსებობის „დამადასტურებელი“ ერთადერთი საფუძველი.

მარქსისტულ მოძღვრებას საფუძველად დაედო აგრეთვე, ის მცდარი დებულება, რომ მმართველობითი შრომა ცხადდებოდა არამწარმოებლურ შრომად. აქედან გამომდინარე, კაპიტალისტები მიჩნეული იყვნენ პარაზიტებად,

მუშათა კლასის ექსპლუატატორებად, სხვათა შრომის ხარჯზე მცხოვრებლებად და ა. შ. სწორედ, აქ უნდა ვეძებოთ თვითმმართველობისა და არასასაქონლო წარმოების იდეებს შორის კავშირი. მარქსი წარმოების საშუალებათა გასახელმწიფოებას არ თვლიდა ექსპლუატაციის მოსპობის ძირითად პირობად, გასაზოგადოების საბოლოო აქტად. ასეთ აქტად, მას მიაჩნდა სახელმწიფოს შეცვლა საზოგადოებრივი თვითმმართველობით. ამისთვის კი, სახელმწიფო საკუთრება უნდა გადაქცეულიყო ჭეშმარიტად საზოგადოებრივ საკუთრებად, წარმოების საშუალებებისა და მიწის ერთობლივი ფლობისა და კოოპერაციის საფუძველზე. ასეთი საკუთრების ეკონომიკური რეალიზაციის მექანიზმის შექმნა იგი არაფერს გვეუბნება, მხოლოდ აღნიშნავს, რომ სახელმწიფო საკუთრებიდან საზოგადოებრივზე გადასვლის კონკრეტული გზების ჩვენება პრაქტიკას შეუძლიაო.

სსრკ-ის 70 წლიანმა პრაქტიკამ გვიჩვენა, რომ საბჭოთა სახელმწიფო, როგორც საკუთრების დამცველი, რაც უფრო უპირისპირდება ხალხს, როგორც საკუთრების გამწვანებელს, მით უფრო ნათელი ეფინება სახელმწიფო საკუთრების არასოციალისტურ ხასიათს.

ტროცკი ახასიათებს რა 1936 წლის კონსტიტუციის შუქზე სსრკ-ში აშენებულ საზოგადოებრივ წყობას, აღნიშნავს, რომ: კონსტიტუციაში სახელმწიფო საკუთრების გაიგივება საერთო-სახალხოსთან არის ოფიციალური დოქტრინის სოფიზმი, წარმოების საშუალებები ეკუთვნის სახელმწიფოს, მაგრამ თვით სახელმწიფო „ეკუთვნის“ ბიუროკრატიას. აქედან გამომდინარე, ადანაშაულებს საბჭოთა ბიუროკრატია იმაში, რომ მან მოახდინა პროლეტარიატის პოლიტიკური ექსპროპრიაცია და თავის დაქირავებულ მონად აქცია იგი, რომ საბჭოთა ბიუროკრატია უღალატა ოქტომბრის რევოლუციას.

ტროცკი თავისდავე შეხედულებებს შორის წინააღმდეგობათა წრეში არის მოქცეული. იგი, ერთი მხრივ, ილაშქრებს საბჭოთა ბიუროკრატიაზე დიქტატურის წინააღმდეგ, მეორე მხრივ, უშეგებს, რომ ყერძო საკუთრების საზოგადოებრივად გადაქცევისათვის აუცილებელია სახელმწიფო საკუთრების სტაბილიზაცია, რომ სახელმწიფო საკუთრება იმდენად ხდება საერთო-სახალხო, რამდენადაც ქრება სოციალური პრივილეგიები, ქონებრივი განსხვავებები და ამასთან ერთად სახელმწიფოს საქირობაც. (ე. ი. ტროცკი მომავალი თვითმმართველობითი საზოგადოების კონტურების თაობაზე მარქსის პოზიციებზე დგას).

ტროცკი წინააღმდეგობა ბიუროკრატის დიქტატურის, მაგრამ იქვე უშეგებს სახელმწიფო საკუთრების მონოპოლიას. იგი ვერ ამჩნევს, რომ ბიუროკრატის დიქტატურა წარმოების საშუალებათა სახელმწიფო საკუთრების გაბატონების კანონზომიერი შედეგია, რომ მისი დამხობა შეიძლება მხოლოდ სახელმწიფო საკუთრების დიდი წილის დენაციონალიზაციით, პრივატიზაციით და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლით. ტროცკი არ გამოირიცხავს საბაზრო ეკონომიკისკენ დაქანების შესაძლებლობას და გაფრთხილებას იძლევა: თუ კი არ მოხდება ბიუროკრატის დიქტატურის შეცვლა ახალი სოციალისტური ხელისუფლებით, მაშინ ადგილი ექნება კაპიტალისტური ურთიერთობებისკენ დაბრუნებას.

საერთოდ, ტროცკი სსრკ-ში აშენებულ წყობილებას არ თვლის სოციალიზმად. საბჭოთა რეჟიმი მას მიაჩნია კაპიტალიზმისა და სოციალიზმს შორის არსებულ შუალედურ წინააღმდეგობრივ საზოგადოებად, საიდანაც შესაძლე-

ბელია გადასვლა, როგორც კაპიტალიზმისკენ, ისე სოციალიზმისკენ. ასეთი გადასვლები მას წარმოდგენილი აქვს შემდეგნაირად:

1. კაპიტალიზმის გზაზე კონტრრევოლუციამ უნდა გატეხოს მუშათა წინააღმდეგობა; 2. სოციალიზმის გზაზე — მუშებმა უნდა ჩამოაგდონ ბიუროკრატია.

ამჟამად, სსრკ-ის მასშტაბით, შექმნილი პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისიდან გამოსვლის, ტოტალიტარული სახელმწიფოს ექსპლუატატორული სისტემის მსხვერვის, ორი ძირითადი ვარიანტია გამოკვეთილი. (ეს ვარიანტები თავისი არსით ძალიან წააგავს საბჭოთა რეჟიმის მსხვერვის ტროცკიკულ ვარიანტებს).

1. მეურნეობის კერძო-მეწარმეობითი ორგანიზაცია;
2. მეურნეობის თვითმმართველობითი ორგანიზაცია.

I ვარიანტი გულისხმობს ერთიანი ცენტრალიზებული გეგმით მომუშავე ეკონომიკიდან კაპიტალისტურ თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლას. არსებული ბიუროკრატული აპარატი შეიძლება ჩაყენებული იქნას ახალი ხელისუფლების სამსახურში. ახალი ხელისუფლების ძირითადი ამოცანაა არა რეფორმები, არამედ სოციალური გადატრიალება, რითაც იქმნება სრულიად ახალ ფასეულობებზე ორიენტირებული საზოგადოება.

II ვარიანტი გულისხმობს ხელისუფლების გადაცემას ბიუროკრატის დიქტატურიდან მშრომელი ხალხის ხელში. საკუთრების ხასიათი არსებითად არ იცვლება, იგი იცვება რეალური შინაარსით. ყალიბდება შრომითი კოლექტივების თვითმმართველობითი მეურნეობრიობის სისტემა, რომელიც გეგმიანია და ფუნქციონირებს „სახალხო სახელმწიფოს“ ერთიანი ხელმძღვანელობით. ეს არის სოციალისტური, რეგულირებადი, საბაზრო ეკონომიკა. „სახალხო სახელმწიფო“ ატარებს მნიშვნელოვან რეფორმებს, მაგრამ არა სოციალურ გადატრიალებას. საზოგადოებრივი წყობა თავისი არსით ბოლშევიკური რჩება. ახალი ხელისუფლების ძირითადი ამოცანაა: დემოკრატიული პროფკავშირების და ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოთა უფლებამოსილებათა გაფართოება. ისინი თავისუფლებიან პოლიტიკური პარტიების მხრივ მბრძანებლობისგან.

ორივე ვარიანტს ჰყავს როგორც მომხრეები, ისე მოწინააღმდეგენი.

II ვარიანტის აქტიურ მომხრეებად გვევლინებიან ე. წ. „ახალი“ სოციალისტები, ისინი თვლიან, რომ ტოტალიტარული სახელმწიფოს ექსპლუატატორული სისტემის მსხვერვისათვის აუცილებელია: ქვეყნის ეკონომიკის გადაქცევა თვითმმართველ საწარმოთა ქსელად, სადაც შრომითი კოლექტივები გვევლინებიან წარმოების საშუალებათა სრულუფლებიან მესაკუთრეებად.

ისინი ეყრდნობიან მარქსისტულ დოგმებს: საზოგადოებრივი საკუთრების პრიმატის შესახებ კერძოსთან მიმართებით; საზოგადოების პრიმატის შესახებ ინდივიდთან მიმართებით. ამ დოგმებს ისინი იყენებენ არა მთელი სახალხო მეურნეობის დონეზე, როგორც ეს ადრე მოხდა, არამედ ცალკეული შრომითი კოლექტივების დონეზე. ამით ისინი ცდილობენ ქვეყანაში მინიბოლშევიზმის შენარჩუნებას, საიდანაც ტოტალიტარიზმამდე ერთი ნაბიჯია.

პრაქტიკულად, ამ ორი ვარიანტის ერთდროული განხორციელების მცდელობა უკვე შეიმჩნევა. ამის მაგალითია ის, რომ ერთი მხრივ, მეურნეობის კერძო მეწარმეობითი ფორმები და მეორე მხრივ, თვითმმართველობითი ფორმები, თანდათან რეალობა ხდება. მოვლენათა განვითარების გარკვეულ ეტაპზე

როდესაც პოლიტიკური საკითხი გადაიჭრება. ამ ორი ვარიანტის ძირითადი პრინციპების შემდგომი პარალელური ფუნქციონირება, ეკონომიკური თვალსაზრისით, არაეფექტიანი გახდება. აუცილებლად, დღის წესრიგში დადგება საკითხი: ერთ-ერთი მათგანისადმი პრიორიტეტის მინიჭების შესახებ.

А. А. БЕРИДЗЕ

РЫНОЧНАЯ ЭКОНОМИКА И НЕСОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ ЕЕ ОТРИЦАНИЯ СО СТОРОНЫ КЛАССИКОВ МАРКСИЗМА

Резюме

В статье показано значение взаимодействий и взаимообусловленности органически составных частей (рынок капитала, рынок рабочей силы, рынок товаров) рыночной экономики в деле саморегуляции экономики. Признаны несостоятельными взгляды советских экономистов школы Абалкина и школы реалистов (В. Якушева) по поводу насыщения рынка потребительских товаров без создания полноценных рынков капитала и рабочей силы.

Характеризуется то положение, которое сложилось в СССР при попытке практической реализации марксистских идеалов. Высказывается мысль по поводу несостоятельности (ложности) некоторых исходных положений марксистского учения.

Дана характеристика Троцкого советского режима в свете Конституции 1936-го года. Изложены его противоречивые взгляды по поводу советской бюрократии.

Приводятся два варианта преодоления экономического кризиса и крушения эксплуататорской системы тоталитарного государства;

1. организация частно-предпринимательского хозяйства;
2. организация самоуправленческого хозяйства.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის ეკონომიკური თეორიის განყოფილებამ.

ვლადიმერ ყანდაშვილი

მიწის საკუთრებისა და მისი განაწილების საკითხისათვის

გარდამავალი პერიოდში საქართველოს რესპუბლიკის ეკონომიკა დიდ სიძნელეებს განიცდის. ეს სიძნელეები განსაკუთრებით სოფლის მეურნეობაში იგრძნობა. მათი დაძლევა ხანგრძლივ პერიოდსა და დიდ ფინანსურ რესურსებს საჭიროებს. სიძნელეების სათავე უნდა ვეძიოთ ადმინისტრაციულ-ბიუროკრატიული მმართველობის საფუძვლებში და იმ პოლიტიკაში, რასაც ცენტრი ახორციელებდა ცალკეულ რესპუბლიკაში მათი ეკონომიკური დაკაბალების მიზნით.

მონოკულტურების სპეციალიზაციის კოლონიურმა პოლიტიკამ საქართველოს სოფლის მეურნეობა მთლიანად დამოკიდებული გახადა საკავშირო მასშტაბით ორგანიზებულ ბაზარზე, რომლის დაკმაყოფილება პატარა რესპუბლიკას არ შეეძლო სხვა დარგებისათვის ზიანის მიყენების გარეშე. საკავშირო ბაზრის დაკმაყოფილების მიზნით, რესპუბლიკაში იწარმოებოდა ვაცილებით მეტი ჩაი, ციტრუსები, ყურძენი, ხილი, ბალჩეულ-ბოსტნეული კულტურები და სხვა. რესპუბლიკებიდან შემოტანის პირობით, მკვეთრად მცირდებოდა ნათესი ფართობები. ეს, თავის მხრივ, უარყოფითად მოქმედებდა მეცხოველეობის პროდუქტების წარმოებაზე. ასეთი მზაკვრული პოლიტიკა შესაძლებლობას აძლევდა ცენტრს საქართველოს ეკონომიკის ძარცვის სიმყარის შენარჩუნებისათვის.

პროდუქციის ერთ ნაწილზე მოთხოვნების უქონლობა, რესპუბლიკების საწარმოების საგარეო ბაზრებზე დაუშვებლობა, სახელმწიფო შესყიდვის დაბალი ფასები პირობებს ქმნიდნენ აგრარულ სექტორში დაბალი ხარისხის პროდუქციის წარმოებისათვის. მეორე მხრივ, სხვა რესპუბლიკებში მარცვლეული კულტურების შედარებით უკეთეს პირობებში წარმოების გამო მცირე დანახარჯებით გამოწვეული სახელმწიფო შესყიდვის დაბალი ფასების არსებობა უბიძგებდა რესპუბლიკის კოლმეურნეობებს და საბჭოთა მეურნეობებს, დაბალი რენტაბელობის მოტივით, მნიშვნელოვნად შემცირებინათ ნათესი ფართობები. მდგომარეობას ისიც ართულებდა, რომ რესპუბლიკის საზოგადოებრივი მეურნეობების მეცხოველეობა მთლიანად დამოკიდებული იყო სხვა რესპუბლიკებიდან შემოტანილ კომბინირებულ საკვებზე. მემცენარეობა სხვაგან წარმოებულ სასუქებსა და მავნებლების წინააღმდეგ ბრძოლისათვის საჭირო შხამქიმიკატებზე. ამ სახის სამრეწველო პროდუქციის პერიოდული შეფერხება უარყოფითად მოქმედებდა რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობაზე.

ამრიგად, რესპუბლიკათაშორისო კავშირების არსებულმა სისტემამ, მიწაზე საერთო-სახალხო საკუთრებამ ერთნაირ პირობებში მოაქცია საქართველოს და ტიუმენის ოლქის, ჩრდილოეთ ყაზახეთის, შორეული აღმოსავლეთის, შედარებით ცუდ ბუნებრივ პირობებში მომუშავე, მეურნეობები. მიწაზე სა-

ერთო-სახალხო საკუთრებამ კრაზი განიცადა. ყველასი და ამავე დროს ვისმაც კუთვნილმა მიწამ თანდათანობით დაკარგა ნაყოფიერება. დაბალრენტა-ბელური და ზარალიანი ვახდა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების წარმოება, შემცირდა სახნავი მიწის რაოდენობა. თუ 1965 წელს რესპუბლიკაში სასოფლო-სამეურნეო სავარგული განისაზღვრებოდა 2,8 მილიონი ჰექტარით. მათ შორის სახნავი 800 ათასი ჰექტარით, 1985 წლისათვის შეადგენდა 3158,7 და სახნავი ფართობი 783,9 ათას ჰექტარს. როგორც ჩანს, მკვეთრად შემცირებულია მიწის გამოყენების ხარისხობრივი მაჩვენებლები.

ახლა ყველასათვის ცნობილია, რომ მიწას პატრონი სჭირდება, პატრონი, რომელიც უზრუნველყოფს რესპუბლიკის მოსახლეობასა და სავალუტო ბაზარის მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას. ასეთი პატრონი უნდა მოიძებნოს არა ადმინისტრაციული მეთოდების გატარებით, არამედ ეკონომიკური მეთოდების გამოყენებით. ჩვენთვის მიუღებელია საკავშირო კანონი საკუთრების შესახებ და რსფსრ-ს ამასწინათ მიღებული კანონი მიწის შესახებ. ჩვენი რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობა გამოირჩევა რიგი თავისებურებებით, რაც ალბათ განაპირობებს მიწაზე საკუთრების თავისებურებებს.

მიწაზე ამა თუ იმ საკუთრების დამკვიდრებისათვის მხედველობაში უნდა იქნას მიღებული სოფლის მეურნეობის ისეთი თავისებურება, როგორცაა: წარმოებული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის მრავალფეროვნება; მრავალწლიანი ნარგავების სიჭარბე; ერთ სულ მოსახლეზე გაანგარიშებით მიწის მკვეთრად განსხვავებული რაოდენობა სხვადასხვა რაიონში; მიწის საერთო სიმცირე; მიწის არათანაბარი ნაყოფიერება ნიადაგისა და კლიმატური პირობების განსხვავებულობიდან გამომდინარე; ერთი სახის პროდუქციის სიჭარბე, მეორესი — მეტისმეტი ნაკლებობა; ცალკეულ რაიონში ზოგიერთი სახის პროდუქციის წარმოების იძულებითი ხასიათი, რესპუბლიკის მრეწველობის დაკმაყოფილების მიზნით; მთიან რაიონებში მოსახლეობის შენარჩუნებისათვის გარკვეული შეღავათების გავრცელების აუცილებლობა; მიწის სიმცირის გამო ყველა მიწის (მათ შორის უცუდესის) ნაკვეთის ეფექტური გამოყენების აუცილებლობა; ცალკეულ რაიონში შრომის რესურსების სიჭარბე, სხვაგან მისი ნაკლებობა და მუშახელის გადაადგილების სიძნელეები; მოსახლეობისათვის საჭირო მარცვლეულის, მეცხოველეობის პროდუქტების წარმოების გადიდებისა და საექსპორტო პროდუქციის ხარისხის ამაღლების აუცილებლობა; სტიქიური უბედურების შედეგად დაზარალებული მოსახლეობის სხვა რაიონში ჩასახლების აუცილებლობა; მოსახლეობის არამყარი ნაწილის მნიშვნელოვანი ხვედრითი წილი და ა. შ.

ახლა როცა საქართველომ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა მოიპოვა, მიწების მოვლა-პატრონობას სასიცოცხლო მნიშვნელობა ენიჭება. რესპუბლიკას ეძლევა აგრარული მიმართულება და აქედან გამომდინარე მიწა უნდა გახდეს რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის აღმავლობისა და მშრომელთა კეთილდღეობის გადიდების ძირითადი წყარო. ახალი მესაკუთრის გამოძებნა, სოფლის მეურნეობისადმი ახლებური მიდგომა, ხელოსაყრელი ბუნებრივი პირობების გამოყენების მიზნით ახლებური სპეციალიზაციის მოწყობა, ყველა სახის მეურნეობის, ყველა სახის ნაკვეთის დამუშავების მიზნით საჭირო ტექნიკით, სასუქებით, შხამქიმიკატებით უწყვეტი მომარაგება, მოსავლის აღებისა და შენახვის დროს დანაკარგების მინიმუმამდე შემცირება, ქვეყანაში შრომის დისციპლინისა და საზოგადოებრივი წესრიგის განმტკიცება, იმ მიზნით, რომ

გამოირიცხოს უშრომელი შემოსავალი — აი არასრული ნუსხა იმ საკითხებისა, რომლებიც უნდა გათვალისწინებულ იქნას სოფლის მეურნეობის მართვის საქმეში ყოველი ახალი ნაბიჯის გადადგმის დროს.

და მაინც რა მოვუხერხოთ მიწის საკუთრებას? ეს კითხვა დგას მთელი საზოგადოების წინაშე, ამ საკითხის გადაწყვეტას ეძღვნება მთელი რიგი უმნიშვნელოვანესი დოკუმენტებისა, რომელსაც უზენაესი საბჭო ღებულობს. ცხადია, რომ რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობა უნდა განვითარდეს არასოციალისტური გზით. ეს თავისთავად გულისხმობს სოციალიზმის საფუძვლის — წარმოების საშუალებებზე, მათ შორის მიწაზე საერთო-სახალხო საკუთრების პრივატიზაციას. ყურნალ „ეკონომიკაში“ და „კვალში“ უკანასკნელ პერიოდში მრავალი ნაშრომი გამოქვეყნდა, ერთმანეთის შეშვები და ერთმანეთის აზრის გამომრიცხავიც, არიან უკიდურესი ლიბერალებიც და უკიდურესი ბიუროკრატებიც. ყველა მათგანი მოითხოვს საერთო-სახალხო საკუთრების მოსპობას და საკუთრების სხვა ფორმის დამყარებას.

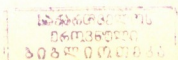
398
 61

ჩვენ ვეშრობით იმ ეკონომისტთა შეხედულებას, რომლებსაც მიაჩნიათ, რომ სახელმწიფო საკუთრების პრივატიზაცია შესაძლებლობას მისცემს რესპუბლიკის მშრომელებს უფრო ეფექტურად გამოიყენონ მიწა, მინიმუმამდე შეამცირონ პროდუქტების დანაკარგები, მიღწეულა იქნას საერთო აღმავლობა. ეს საერთოდ, პერსპექტივაში. სტრატეგიული კურსი უმრავლესობას სწორად აქვს განჭვრეტილი. თუ ამ ლოგიკით ვიმსჯელებთ, მაშინ დღესვე უნდა დაიწყოს მიწის განკერძოება, უნდა დაიშალოს კოლმეურნეობები და სახელმწიფო მეურნეობები, მიწა უნდა გადაეცეს მწარმოებელს კერძო საკუთრებაში. ჩვენი აზრით, მეურნეობაში ასეთი მკვეთრი შემობრუნება დიდ ზიანს მიაყენებს სოფელს და გააუარესებს მომარაგებას სოფლის მეურნეობის პროდუქტებით. ამჟამად მთელი რესპუბლიკის მასშტაბით მიწის მთელი ფართობის კერძო საკუთრებაში გადაცემა (რასაც გვირჩევენ ზოგიერთი ქართველი ეკონომისტი) შეუძლებელია შემდეგ გარემოებათა გამო:

ეკონომიკური ბერკეტების ფართო ქსელის გარეშე დაირღვევა თანასწორობის პრინციპი კერძო საკუთრებაში მიწის გადაცემის პირობებში, რაც ჩვენი აზრით, საფუძვლად უნდა დაედოს საერთოდ სახელმწიფო ქონებისა და კერძოდ მიწის, როგორც წარმოების ძირითადი საშუალების განაწილებას. ასეთი ეკონომიკური ბერკეტები ჯერ კიდევ არ არის შემუშავებული. საჭიროება მოითხოვს დაიხვეწოს საგადასახადო სისტემა, მიწის კადასტრის შესაბამისად მიწის ფასის გაანგარიშების მეთოდოლოგია, სახელმწიფო და კერძო საკუთრებას შორის ურთიერთობის სხვა ბერკეტები.

უნდა დაიხვეწოს რესპუბლიკის მასშტაბით, ადგილობრივი და საგარეო მოთხოვნილების შესაბამისად კულტურათა განლაგების, სასოფლო-სამეურნეო სპეციალიზაციის პროგრამა. დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს წარმოების გადიდებას და ხარისხის ამაღლებას იმ პროდუქტებისას, რომელზედაც მოსახლეობის დიდი მოთხოვნილებაა. ეს მოთხოვნილება უფრო გაიზრდება რესპუბლიკის გარედან მათი შემოტანის შეწყვეტის პირობებში. ეს პროცესი ალბათ მოითხოვს გარკვეულ დროსა და შესაბამის თანხებს.

დამკვიდრებული ტრადიციებისა და ტერიტორიული პრინციპით მიწის მფლობელობის შენარჩუნების პირობებში, ცალკეული რაიონის მოსახლეობა აღმოჩნდება უკეთეს პირობებში, ვიდრე სხვა რაიონის. წარმოიშობა ბუნებრივი და ეკონომიკური უთანაბრობის პირობები დახარჯული სამუშაო ძალის

კვლევარმოებისათვის. ასეთ შემთხვევაში უნდა განისაზღვროს მიწის გაყიდვიდან მიღებული შემოსავლის განაწილების მეთოდოლოგია იმ ანგარიშით, რომ რესპუბლიკაში დაცული იქნას საერთო-სახალხო საკუთრების განაწილების პრინციპი.

უმეტეს ხვლის შეწყობას მოითხოვს იმ პროდუქტების წარმოება, რომელზედაც მაღალი მოთხოვნილებაა და რომელიც შეიძლება იქცეს სავალუტო შემოსავლის წყაროდ. მაგალითად, მარცვლეული კულტურების წარმოება ბევრ რაიონში ზარალიანი და დაბალრენტაბელურია სახელმწიფო შესყიდვის დაბალი ფასების გამო. 1991 წლის მარტისათვის საერთაშორისო ბაზარზე 1 ტონა ხორბლის ფასი უდრიდა 109,7 დოლარს. ჩვენი ფულის ერთეულთან დოლარის ფაქტური შეფარდების პირობებში ერთი ათად შეიძლება განისაზღვროს ხორბლის ფასები. აქედან გამომდინარე, სახელმწიფოს მიერ პროდუქტების შესყიდვის (ყოველ შემთხვევაში პირველ წლებში იგი დარჩება კერძო საკუთრებაზე გადასვლის პირობებშიც) ფასების დაწესებისას გათვალისწინებულ უნდა იქნას საგარეო ბაზრის ფასები და ამ პროდუქტებზე შინაგანი მოთხოვნილება.

მიწის უსასყიდლოდ გადაცემა დააზარალებს იმ რაიონის მოსახლეობას, რომელთა განკარგულებაშია დაბალნაყოფიერი მიწები. მაღალი ფასის დაწესების პირობებში კი მიწის მესაკუთრე ვახდება მდიდარი, რომელმაც უშრომელი შემოსავლის გზით დააგროვა დიდძალი ქონება. საჭიროდ მიგვაჩნია უახლოეს პერიოდში მიღებულ იქნეს მიწის დეკრეტი და მიწის კოდექსი. დაზუსტებას მოითხოვს აგრეთვე იმ ოჯახების ნომენკლატურის დადგენა, რომლებსაც არ აქვთ მიწის გამოსყიდვის საშუალება და იმათი, ვისაც დამსახურებისამებრ უფასოდ შეიძლება გადაეცეთ მიწა.

არ უნდა გაგვიტაცოს კერძო საკუთრების უპირატესობის ილუზიებმა. არა მგონია, მიწის კერძო საკუთრებაში გადაცემით უკსეთესად წარმართოს საქმე იმ კოლმეურნეობებში და სახელმწიფო მეურნეობებში, რომლებიც ამჟამად გამოირჩევიან მაღალი რენტაბელობით. ფაქტი ერთია, არ შეიძლება ხელუხლებელი დავტოვოთ საკუთრების არსებული ფორმები. აქსიომაა საერთო-სახალხო საკუთრების უზარგისობა. მაგრამ იქნებ გამოეყენონ ამ კოლმეურნეობებში საკუთრების ისეთი ვარიანტი, რომელიც გამორიცხავს როგორც კერძო საკუთრების, ისე საერთო-სახალხო საკუთრების უარყოფით მხარეებს. ამ ფორმების შემუშავებას და საერთო-სახალხო განხილვას გარკვეული დრო სჭირდება.

ტექნიკური მომსახურების თვალსაზრისით, არ არის შექმნილი სათანადო პირობები წვრილი დაქსაქსული მიწის ნაკვეთების დასამუშავებლად. მიწაზე საკუთრების შეცვლამ არ უნდა დააზიანოს წარმოების არცერთი ფორმა. ყველა მათგანს უნდა შეექმნას მუშაობისა და არსებობის ნორმალური პირობები. საჭიროა მოეწყოს მაღალგანვითარებული ინფრასტრუქტურა. ტრაქტორებზე და სხვა სასოფლო-სამეურნეო მანქანებზე ჯგუფური და კოლექტიური საკუთრების გარდა უნდა მოეწყოს სპეციალიზირებული კოოპერატივები, რომლებიც გაუწევენ ტექნიკურ მომსახურებას იმ ინდივიდუალურ მეურნეობას, ვისაც ტექნიკა არ გააჩნია. გარდა ამისა, უნდა მოეწყოს შესყიდვის, რეალიზაციის და სამრეწველო პროდუქტების მომმარაგებელი სამსახურები და სხვა.

მიწაზე საკუთრების შეცვლა გარკვეულ წილად მოითხოვს მუშა ხელის რეგულირებას, სათანადო ბირჟების მეშვეობით. კერძო საკუთრება ალბათ

წარმოშობს დაქირავებული შრომის იურიდიულ საფუძვლებს, თუმცა ამ აპ-ბლუაში ყოფილი მუშა და კოლმეურნე ფაქტიურად იმყოფებოდა. მართალია მუშა ხელის მიწოდება-მოთხოვნილების პროპორციები განსაზღვრავენ სამუშაო ძალის ანაზღაურების მაჩვენებლებს, მაგრამ პირველ ეტაპზე მაინც საჭირო იქნება დაქირავებული მუშის დამცველი მექანიზმის შემუშავება. ანაზღაურების ყველაზე ზუსტი საზომი შრომის რაოდენობა და ხარისხია. შრომის რაოდენობა განსაზღვრავს წარმოებული საბოლოო პროდუქტის ან შესრულებული სამუშაოს მოცულობა. თუ ადამ სმიტის მოსაზრებებს გავითვალისწინებთ, შრომის ხარისხში უნდა ვიგულისხმოთ: სასიამოვნო თუ არასასიამოვნო დასაქმება; სწავლების სიმძიმე და სიძვირე; დასაქმების მუდმივობა და არამუდმივობა; დიდი თუ პატარა ნდობა, რომელსაც უცხადებენ პირებს, რომლებიც მუშაობენ დაქირავებით; ალბათობა საქმის წარმატებაში.

მიწას არ ჰყავდა პატრონი, მაგრამ არც ახლა უნდა დარჩეს პატრონის გარეშე. მიწის ერთი ნაწილი შეიძლება დარჩეს ადგილობრივი მმართველი ორგანოების განკარგულებაში. მასვე უნდა დაეკისროს მიწის განაწილების, ნოვლა-პატრონობის, გარემოს დაცვის შესაბამისი პასუხისმგებლობა.

მიწის საკუთრება ყოველთვის არ გულისხმობს მისი განსხვავების უფლებას. მწაზე საკუთრება უნდა ამოიწუროს განკარგვისა და დამუშავების უფლებით. რაც შეეხება გასხვავებას, ჩვენ იგი თავისებურადა გვაქვს წარმოდგენილი. გარდამავალ პერიოდში არ უნდა იქნეს დაშვებული მიწის ყიდვა-გაყიდვა გარკვეული შემადგენელი ფაქტორების გარეშე. ასეთ ფაქტორებად მიგვაჩნია: მუდმივად მაცხოვრებლობა ერთ ადგილზე არანაკლები ხუთი წლისა; მიწა უნდა მიეყიდოს მას, ვინც აუცილებლად დაამუშავებს (იგულისხმება სახნავი ფართობი); მიწის გაყიდვას თან უნდა დაერთოს მყიდველის პასუხისმგებლობა პროდუქციის ერთი ნაწილის სახელმწიფოზე მიყიდვის შესახებ; მიწა არ შეიძლება იქცეს სპეკულაციის წყაროდ; დაცულ უნდა იქნას სახნავისა და სხვა სავარგული ფართობის კვოტი და ა. შ.

მიწის განაწილება მრავალეროვანი მოსახლეობის პირობებში ალბათ გამოიწვევს ეროვნებათაშორის კონფლიქტის გაძლიერებას. გამოსავალი ერთია, ჭარჭურობით, პირველ პერიოდში მაინც არ უნდა დაირღვეს ადმინისტრაციული რაიონების, ცალკეული ქალაქის, დაბისა და სოფლის ტერიტორიული მთლიანობა. ხოლო იქ მოსახლე პირებს, ეროვნული განსხვავებულობის მიუხედავად (თუ არაქართველი მოსახლეობა მტრულად არ იქნება განწყობილი ქართველი მოსახლეობისადმი) ერთნაირი პირობები უნდა შეექმნათ იმ პირობით თუ წარმოებული პროდუქციის რეალიზაცია მოხდება მხოლოდ რესპუბლიკის ტერიტორიის ფარგლებში. გამონაკლისი აქაც დაიშვება მხოლოდ რესპუბლიკის ინტერესების გათვალისწინებით.

კიდევ ერთი გარემოება. როგორც ცნობილია, საქართველოს რესპუბლიკაში ცალკეულ ეროვნებათა უმცირესობა უფრო სწრაფად მრავლდება, ვიდრე ქართველი მოსახლეობა. მრავალწლიანი მაჩვენებელი იმაზე მიუთითებს, რომ უკვე 2000 წლისათვის საქართველოში შემცირდება ქართველი მოსახლეობის წილი. ქართველი კაცი მოკლებულია სხვა რესპუბლიკების მხარდაჭერას. მას სხვაგან არ აქვს საშობლო, მაშინ, როდესაც საქართველოში მცხოვრებ ყველა ეროვნებას თავისი საშობლო აქვს. ქართველს სხვაგან რაიმე გამოსაყენებელი მიწის ფართობი არ გააჩნია, თუმცა წარმეული ტერიტორია ბევრი გვაქვს. ამდენად, მიწების განაწილებისას უნდა დაცული იქნას ამჟამად არ-

სებული ეროვნული შემადგენლობის წილობრივი მაჩვენებელი, შემდგომში მათი გადასინჯვის გარეშე. არაქართველი ეროვნების მცხოვრებლების თავის სამშობლოში წასვლის პირობებში მათზე განკუთვნილი მიწის ფართობი უნდა მოექცეს ქართველი მოსახლეობის სარეზერვო ფონდში.

მანამდე, სანამ ამუშავდება ყველა ეკონომიკური ბერკეტი (კონკურენცია სავადასახადო სისტემა, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების სახელმწიფო შესყიდვის ახალი ფასები, საკრედიტო სისტემა და სხვა), მიწის დაუმუშავებლობა უნდა შეფასდეს, როგორც საზოგადოებრივი დანაკლისი და აქედან გამომდინარე, უნდა შემუშავდეს ეკონომიკური მექანიზმი მიწის უფრო სრულყოფილი გამოყენებისათვის.

მიწას სჭირდება დაცვა, ეკოლოგიური პირობების შენარჩუნება სასუქების გამოყენებისა და სხვა ღონისძიებების გატარების საშუალებით. მიწის კანონმდებლობით უნდა იქნას გათვალისწინებული რწყვის ზომიერება, დაზრობილი მიწების ეფექტური გამოყენება იმ ანგარიშით, რომ კვლავ არ ჩნეს დაშვებული დაჰობიანება. უნდა დამუშავდეს ის ფართობები, რომლებიც ადრე გამოსულ იქნა წყობიდან ცუდი მოვლით გამოწვეული ნაყოფიერების დაკარგვის გამო. საჭირო კონტროლი უნდა დაწესდეს პროდუქტების ხარისხზე.

უქანასკნელ პერიოდში ბევრს ლაპარაკობენ სოფლის მეურნეობისადმი დახმარების თაობაზე. ცხადია სოფელს სჭირდება დახმარება. სოფელს აკლია მაღალხარისხოვანი ტექნიკა, კომბინირებული საკვები, ბევრგან მოსაწყობია გზები, უწყლობის გამო იკარგება საკმაო დიდი რაოდენობით პროდუქცია, ჯერ კიდევ დიდია სტიქიური უბედურებით მიყენებული ზიანი. კაცმა რომ თქვას, არც ქალაქს უღობის. ხდია ჩატეხილი ქალაქსა და სოფელს შორის. და მაინც საჭიროა გამოიძებნოს გარკვეული თანხები სოფლის მეურნეობის დახმარებისათვის. დიდძალი სახელმწიფო ვალის დაფარვას განკერძოებული მეურნეობები ვერ იკისრებენ. ეს ვალი უკლებლივ უნდა ჩამოიწეროს, რასაც საკმაოდ სოლიდური თანხის გამოყოფა დასჭირდება.

მატერიალურად უნდა წახალისდეს სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების მწარმოებელი. ფასების რეგულირებისას მხედველობაში უნდა იქნას პილებული სახელმწიფო შესყიდვის ისეთი ფასების დაწესება (კოლმეურნეობებისა და სახელმწიფო მეურნეობების შენარჩუნების პირობებში), რომლებიც რენტაბელურს გახდიან მიწაზე მომუშავე ყველა მწარმოებელს. პროდუქტების სიუხვე თავისთავად გამოიწვევს ფასების შემცირებას რაც ერთგვარად გააუმჯობესებს ქალაქში მცხოვრებთა ეკონომიკურ პირობებს. ამოცანა მდგომარეობს იმაში, რომ ხელი შევუწყოთ ამ სიუხვის შექმნას.

გარდამავალი პერიოდის ერთ-ერთი გლობალური პრობლემაა, მიწის უკეთესად გამოყენების მიზნით, მისი პრივატიზაციის ჩატარება. როგორც ითქვა, ამ პრობლემის გადაწყვეტას მრავალი ასპექტის გათვალისწინება სჭირდება. გამომდინარე აქედან, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, უზენაეს საბჭოს სოფლის მეურნეობის კომისიასთან შეიქმნას საკონსულტაციო ჯგუფი, რომელშიც შევლენ გამოჩენილი აგარარკოს მეცნიერები და სოფლის მეურნეობის გამოცდილი მუშაკები, რომლებიც დამუშავებენ და უზენაეს საბჭოს წარუდგენენ მიწის პრივატიზაციის ღრმად მოფიქრებულ პროგრამას.

მიწა დედაა ჩვენი, ადამიანის არსებობის წყაროა, მას უფრო მეტი გულსხმიერება და გაფრთხილება სჭირდება. ეს პრინციპი უნდა იქნას დაცული მიწაზე ყოველგვარი საკუთრების პირობებში.

В. С. КАНДАШВИЛИ

К ВОПРОСУ О СОБСТВЕННОСТИ ЗЕМЛИ И ЕЕ РАСПРЕДЕЛЕНИИ

Резюме

Экономика Республики Грузия в переходный период испытывает большие трудности, особенно в сельском хозяйстве. С проведением империалистической монокультурной политики Центр создал дополнительные препятствия развитию сельского хозяйства суверенной республики. Общественная собственность на землю ослабила заинтересованность производителя в конечной продукции. Встал вопрос необходимости приватизации государственной собственности.

Передача земли из государственной собственности в частную требует проведения необходимой подготовительной работы: совершенствование существующих систем распределения культур по районам и производственным предприятиям; объективная оценка земли, исходя из рентабельности культур и природной потенциальной возможности земли; создание материально-технической базы для фермерских хозяйств; совершенствование экономических рычагов, исключающих неравномерность при распределении земли.

Земля — особое средство производства, она не должна стать средством спекуляции. Куплю-продажу земли надо регулировать, не допуская дискриминации основной массы жителей республики.

В малоземельной республике, где необходимо обработать земли не только высшего и среднего, но и низкого качества, с помощью экономических рычагов надо создать условия для рентабельности всех ее участков.

მარიკა ჩანტლაძე

ინფრასტრუქტურა, მისი არსი და მნიშვნელობა, სოციალური ინფრასტრუქტურა

ტერმინი „ინფრასტრუქტურა“ წარმოდგება ორი ლათინური სიტყვისაგან: *infra* — ქვემო, *structura* — სტრუქტურა, განლაგება. პირველად იგი სამშენებლო და სამხედრო ტერმინოლოგიაში გამოიყენებოდა და საფუძველს, ფუნდამენტს ნიშნავდა. ავიაციაში ინფრა — სტრუქტურის ქვეშ იგულისხმება მიწისზედა მოწყობილობები — აეროპორტები, ანგარები, სახელოსნოები.

50-იანი წლებიდან ეს ტერმინი ფართოდ გამოიყენება დასავლეთის ეკონომიკურ ლიტერატურაში. ინფრასტრუქტურის ქვეშ გულისხმობენ იმ დარგებსა და მოღვაწეობის სფეროების ერთობლიობას, რომელიც ემსახურება ეკონომიკის, როგორც საწარმოო ისე არასაწარმოო სფეროს, ნორმალურ ფუნქციონირებას, მატერიალური წარმოების ძირითადი დარგების და საწარმოო ძალთა განვითარებას, მაგრამ „ინფრასტრუქტურის“ განმარტება ჯერ კიდევ საღაოდ რჩება.

ერთ-ერთი პირველი მკვლევარი, რომელმაც ეს ტერმინი თავის ეკონომიკურ გამოკვლევებში გამოიყენა, იყო ამერიკელი მეცნიერი პ. როზენშტეინ-როდანი. მან „ინფრასტრუქტურა“ განსაზღვრა როგორც იმ პირობათა კომპლექსი, რომელიც უზრუნველყოფს მეწარმეობისა და ეკონომიკის ძირითადი დარგების ხელსაყრელ განვითარებას და აკმაყოფილებს მოსახლეობის მოთხოვნილებას. მან განასხვავა ორი სახე ინფრასტრუქტურისა: სამეურნეო (საწარმოო) და სოციალური ინფრასტრუქტურა¹.

ევროპის ეკონომიკური თანამშრომლობის ჯგუფის ექსპერტების რეგიონალურ გამოკვლევებში ინფრასტრუქტურა განიხილება როგორც საზოგადოებრივი თუ კოლექტიური ელემენტების ერთობლიობა, რომელიც ეკონომიკური ტერიტორიის განუზრელი ნაწილია, ე. ი. წარმოადგენს გარკვეულ სივრცეში შექმნილ პირობათა კომპლექსს, რომელიც ასტიმულირებს ეკონომიკურ საქმიანობას ამ ტერიტორიაზე.

ფუნქციონალური ნიშნის მიხედვით, ისინი გამოყოფენ ინფრასტრუქტურის სამ სახეს: საწარმოო, სოციალური და საერთო-საგანმანათლებლო. ამასთან საერთო-საგანმანათლებლო ინფრასტრუქტურა იმიფრება როგორც პროფესიული მომზადების საშუალებათა კომპლექსი.

მიუხედავად იმისა, რომ „ინფრასტრუქტურა“, როგორც გაგება მსოფლიო ეკონომიკურ ლიტერატურაში 40 წელზე მეტია რაც გამოიყენება, ჯერ კიდევ არ არის ერთიანი კონკრეტული აზრი მისი შინაარსის შესახებ. თვით

¹ Голиков И. Ф. География инфраструктуры.

პ. როზენშტეინ-როზანიც სოციალურ ინფრასტრუქტურაში გამოყოფდა ე. წ. ინსტიტუციონალურ ინფრასტრუქტურას, რამეთუ მხედველობაში ღებულობდა მმართველობით ორგანოებს. სხვა მკვლევარების აზრით (ს. ა. დებაზოვა), მართვა არ წარმოადგენს მომსახურების სისტემას და არ შეიძლება იყოს მეურნეობრიობის დარგი.

პირველი რუსი მკვლევარები, რომლებმაც ცალკე, დამოუკიდებელ დარგად გამოყვეს ინფრასტრუქტურა, ყურადღება გაამახვილეს უპირველეს ყოვლისა იმაზე, რომ მისი დანიშნულებაა უზრუნველყოს მატერიალური წარმოების ეფექტური განვითარება.

ეკონომიკურ ლიტერატურაში წარმოდგენილია ინფრასტრუქტურის რამდენიმენაირი გაგება. ერთ-ერთი მათგანი ინფრასტრუქტურას წარმოვიდგენს როგორც მეურნეობის იმ დარგთა კომპლექსს, რომელიც ემსახურება სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო წარმოებას: შარავნების არხების მშენებლობა, წყალსაცავები, პორტები, ხიდები, აეროდრომები, საწყობები, ენერგეტიკული მეურნეობები, ტრანსპორტი, კავშირგაბმულობა, წყალმომარაგება და კანალიზაცია, საერთო და პროფესიული განათლება, ჯანდაცვის, განათლების ხარჯები და ა. შ.

ინფრასტრუქტურის შემადგენლობაში დარგთა დიდი რიცხვის ჩართვა ამ სფეროს ძლიერ ღიღსა და განუსაზღვრავს ხდის, რაც როგორც ვ. კრასოვსკი შენიშნავს, ჩრდილავს მის ნამდვილ ეკონომიკურ ფუნქციას.

განვიხილოთ ინფრასტრუქტურის რამდენიმე განსაზღვრება.

მხოლოდ საწარმოო საქმიანობამდე დაკავება ინფრასტრუქტურის ამოცანები ს. ხეიმანს². იგი მატერიალური წარმოების ინფრასტრუქტურას განიხილავდა როგორც იმ დარგთა ერთობლიობას, რომელზეც დამოკიდებულია საზოგადოებრივი წარმოების უწყვეტობა და ეფექტურობა³. მას მიეკუთვნება, უპირველეს ყოვლისა, ყველა სახის ტრანსპორტი, კავშირგაბმულობა, მატერიალურ-ტექნიკური მომარაგება და სასაწყობო მეურნეობა, ასევე საზოგადოებრივი წარმოების მომსახურებასთან და მართვასთან დაკავშირებული დარგები.

ცოტა მოგვიანებით აპრობსტი ინფრასტრუქტურას განსაზღვრავს, როგორც მეურნეობის ყველა დარგის ვანვითარების, ტერიტორიის შემდგომი სამეურნეო ათვისების ბაზას⁴. ის და რიგი სხვა ავტორებისა „ინფრასტრუქტურაში“ რთავენ მატერიალური წარმოების ისეთ დარგებს, როგორიცაა: ენერგეტიკა, მშენებლობა და სხვა. იგი განიხილება როგორც ეროვნული სიმდიდრის ნაწილი, რომელსაც კონკრეტულად ვერც ერთ სფეროს ვერ მიაკუთვნებ, მაგრამ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მთელი სახალხო მეურნეობის მასშტაბით.

პ. ივნატოვსკი და ს. დაზარსოვი ინფრასტრუქტურას განმარტავენ როგორც დარგებისა და სამსახურების სისტემას, რომლებიც აკმაყოფილებენ წარმოებასა და სოფლის მეურნეობის მოთხოვნებს⁵.

² Хейман С. А. «Научно-техническая революция и структурные изменения в экономике СССР».

³ «Экономические проблемы научно-технической революции при социализме», под ред. Л. М. Гатовского.

⁴ Проробст А. Е. «Вопросы размещения социальной промышленности».

⁵ Развитие форм обобществления сельскохозяйственного производства. М., «Экономика».

ლ. მერკუშევი თვლის, რომ „ინფრასტრუქტურა“ არის დამხმარე საქმიანობის ფორმა, რომელიც მიმართულია ძირითადი ობიექტის მომსახურებისაკენ⁶.

ე. პოპოვის განსაზღვრით, ინფრასტრუქტურა ეს არის მატერიალური წარმოების დარგთა ერთობლიობა, რომელიც თვითონ უშუალოდ არ ქმნის მატერიალურ დოვლათს და საზოგადოებრივი წარმოების ყველა დარგსა და სფეროს უწყევს საწარმოო ხასიათის მომსახურებას⁷. შემდგომ ავტორი აკონკრეტებს თუ რა სახის მომსახურება შეიძლება გასწიოს; ესაა: პროდუქციის შენახვისა და გადატანის ოპერაციები, ინფორმაციის შეკრება, დამუშავება და გადაცემა.

მაგრამ ეს შეხედულებები არ შეიძლება ინფრასტრუქტურის სრულყოფილ განსაზღვრებად ჩავთვალოთ, რადგან:

1. არ შეიძლება ინფრასტრუქტურა დაიყვანოს მხოლოდ წარმოების მომსახურე დარგებამდე, რადგან იგი მოიცავს არასაწარმოო სფეროს დარგებსაც, რომლებიც შეადგენენ სოციალურ ინფრასტრუქტურას.

2. ამასთან, თვითონ გაგება საწარმოო მომსახურება გაცილებით უფრო ფართოა ვიდრე პროდუქციის შენახვა, გადატანა და საინფორმაციო უზრუნველყოფა. ძირითადი წარმოება უფრო ფართო საწარმოო მომსახურებას ემყარება და მისი მასშტაბები იზრდება მატერიალური წარმოების ზრდასთან და მეცნიერებისა და ტექნიკის მიღწევების დანერგვასთან ერთად. ამიტომ ინფრასტრუქტურის ტრადიციულ სფეროებთან ერთად საჭიროა განვიხილოთ მეცნიერული უზრუნველყოფა, სარემონტო სამსახური და სხვა სამსახური. ამ სამსახურების განსაკუთრებული განვითარება თვალშისაცემია სოფლის მეურნეობისათვის, რადგან მისი ინდუსტრიულ საფუძველზე გადაყვანით და სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ორგანიზაციის ახალი ფორმების გაჩენით ისინი გარდაიქმნებიან დამოუკიდებელ ფორმირებებად, რომელთა მიზანი ძირითადი წარმოების მომსახურებაა.

არასრულია ტ. სემენკოვას განმარტება, რომ საწარმოო ინფრასტრუქტურა ეს არის საინჟინრო-ტექნიკური მოწყობილობებისა და ობიექტების კომპლექსი, რომლებიც უზრუნველყოფენ მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის წარმატებულ ფუნქციონირებას⁸. ამ განმარტების არასრულფასოვნება იმაში მდგომარეობს, რომ ის არ მოიცავს ინფრასტრუქტურის ერთ-ერთ მთავარ ელემენტს — მომსახურებას, შრომით კოლექტივს, რომელიც ქმნის სასარგებლო ეფექტს.

სპეციალურ ლიტერატურაში მოცემული ინფრასტრუქტურის გაგება შეიძლება სამ ჯგუფად დაეყოთ. ავტორთა ერთი ჯგუფი ინფრასტრუქტურას განსაზღვრავს როგორც დამხმარე დარგთა კომპლექსს, რომელიც ემსახურება ძირითად წარმოებას. სხვა ავტორები ინფრასტრუქტურას მიაკუთვნებენ საინჟინრო-ტექნიკურ მოწყობილობებსა და ობიექტებს, რომლებიც უზრუნველყოფენ მატერიალური წარმოების სფეროს ფუნქციონირებას, მოსახლეობის სიცოცხლისუნარიანობას, მათ ინტელექტუალურ განვითარებას განსაზღვრულ

⁶ «Территориальные системы производства, расселения инфраструктуры Урала». Вып. 2. Пермский гос. ун-т.

⁷ Материально-техническая база коммунизма. — Редколлегия: Л. М. Гатовский и др., т. 2, М., «Мысль».

⁸ «Мировая экономика и международные отношения».

ტერიტორიაზე. მესამე ჯგუფის ავტორთა აზრით, ინფრასტრუქტურა ეს არის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის ნაწილი, რომელიც უზრუნველყოფს ეკონომიკური და სოციალური პროცესების განვითარების საერთო პირობებს⁹.

რა იგულისხმება საერთო პირობებში?

საჭიროა გავარკვიოთ რას წარმოადგენს ინფრასტრუქტურა, როგორც ეკონომიკური კატეგორია. მისი ასეთი შესწავლა ემყარება იმ წარმობით ურთიერთობებს, რომელსაც ის გამოხატავს.

სხვა ეკონომისტები ინფრასტრუქტურას თვლიან პოლიტიკური ეკონომიის კატეგორიად, ე. ი. კატეგორიად, რომელიც ასახავს წარმოებით ურთიერთობებს¹⁰.

რიგი მეცნიერებისა ინფრასტრუქტურის შესწავლისას განიხილავენ წარმოებითი ურთიერთობების იმ წრეს, რომელიც შემოსაზღვრულია საკუთრებითი ურთიერთობებით. მაგრამ მართო ასეთი განსაზღვრა არ ხსნის „ინფრასტრუქტურის“ ეკონომიკურ შინაარსს, რადგანაც არ გვიჩვენებს მის როლს, ადგილსა და დანიშნულებას კვლევწარმოებით პროცესში.

არსებობს ობიექტური აუცილებლობა იმისა, რომ ინფრასტრუქტურის სფეროში შევიდეს გარკვეული ნივთობრივი ელემენტები, რომელთა სამომხმარებლო ღირებულება, მომსახურების სახით, გამოიყენება ძირითად წარმოებაში. ასეთი მიდგომით ინფრასტრუქტურას განმარტავს ვ. ჟამინი¹⁰. მისი აზრით, ინფრასტრუქტურა წარმოადგენს საწარმოო ძალების ინტეგრალურ ელემენტს, რომელიც მოიცავს დამხმარე და მომსახურე დარგებს, წარმოების ან მოღვაწეობის სახეობას, ასევე არაწარმოებითი სფეროს დარგებსა და ქვედარგებს, რომლებიც დაკავშირებული არიან წარმოებით პროცესთან. გააჩნია რა ორი მხარე, საწარმოო და არასაწარმოო ინფრასტრუქტურა მჭიდროდ უკავშირდება სახალხო მეურნეობას ყველა დარგს და წარმოადგენს საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამალღების ერთ-ერთ ძირითად ფაქტორს. ასეთი განმარტება უკეთესია, ვიდრე ადრე განხილული განმარტებები. მაგრამ ის მთლიანად ვერ ასახავს ამ კატეგორიის შინაარსს.

საზოგადოებრივი წარმოების ისეთი დარგების გაჩენა, როგორიცაა: მრეწველობა და სოფლის მეურნეობა, ახასიათებს შრომის საერთო დანაწილებას, ხოლო მათ დაყოფას დარგებად და ქვედარგებად, სადაც შრომა დაკონკრეტებულია სარგებლიანობის მიხედვით, მიეყვართ შრომის კერძო დანაწილებამდე. ინფრასტრუქტურის დარგები წარმოიშობა შრომის როგორც საერთო, ისე კერძო დანაწილებისას.

ისეთი მსხვილი დარგის წარმოშობა, როგორიცაა ტრანსპორტი, არის შრომის საერთო დანაწილების შედეგი, ხოლო საავტომობილო რკინიგზის და ა. შ. ტრანსპორტი — შრომის კერძო დანაწილების შედეგი. ინფრასტრუქტურის ახალი დარგების წარმოშობა კი უკავშირდება მატერიალური წარმოების სფეროში მოღვაწეობის ახალი სახეობების წარმოჩენას, რომლას ძირითადი მიზანი მოსახლეობის მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაა. ინფრასტრუქტურის ასეთ სფეროთა რიცხვს მიეკუთვნება მატერიალურ-ტექნიკური მომარაგება, დამზადება, საბითუმო ვაჭრობა, სარემონტო სამსახური და სხვა.

⁹ Социальная инфраструктура: Вопросы теории и практики — Киев, «Наукова думка».

¹⁰ Ж а м и н В. «Инфраструктура при социализме».

წარმოების უფრო მაღალმა დონემ მიგვიყვანა ინფრასტრუქტურის ისეთი სფეროების წარმოჩენამდე, როგორცაა: სამეცნიერო და საინფორმაციო უზრუნველყოფა და სოფლის მეურნეობისათვის დამახასიათებელი ავოკაშიური მომსახურება. მათი ძირითადი ფუნქციაა წარმოების უწყვეტი და ეფექტური ფუნქციონირების საერთო პირობების შექმნა. ეს ფუნქცია საწარმოო ინფრასტრუქტურის ძირითადი მახასიათებელია, როგორც საწარმოო ძალების ელემენტისა, ხოლო რაც შეეხება სოციალურ ინფრასტრუქტურას, მისი ეკონომიკური როლი განისაზღვრება საწარმოო ძალის კვლავწარმოების პირობების შექმნით, არასაწარმოო სფეროს დარგებისა და ქვედარგების მონაწილეობით¹¹.

შრომის პროცესის ყველა მატერიალური პირობა შეიძლება წარმოვადგინოთ სხვადასხვაგვარი ელემენტების ერთობლიობის სახით, რომელიც მიეკუთვნება როგორც მატერიალური წარმოების საწარმოო ძალებს, ასევე წარმოების ფუნქციონირებათა და განვითარებაზე სხვადასხვაგვარად მოქმედ პირობებს. ეს უპირველეს ყოვლისა არის გარემო, ბუნებრივი პირობები, რომლებიც მუდმივად ზემოქმედებენ ადამიანის შრომით და სხვაგვარ საქმიანობაზე. ჩვენ მათ შრომის პროცესის გარეგან მატერიალურ პირობებს ვუწოდებთ.

ინფრასტრუქტურას კი მიეკუთვნება მატერიალურ-ნივთობრივი ელემენტები, რომლებიც ადამიანის მიერაა შექმნილი და ე. წ. „მეორე გარემოს“ მნიშვნელოვან ელემენტებს წარმოადგენენ. ისინი წარმოადგენენ საერთო პირობებს, რომლებიც წარმოების რაციონალურ ორგანიზაციას უზრუნველყოფენ (გზების მოწყობა, კავშირგაბმულობის სხვადასხვაგვარი სახეები, შენობები, საკომუნიკაციო საშუალებები და ა. შ.).

საზოგადოების ისტორიულ განვითარებასთან ერთად საწარმოო ძალების ამგვარი ელემენტების როლი და მნიშვნელობა თანდათან იზრდებოდა. როცა ადამიანთა მოთხოვნილებების წრე ჯერ კიდევ ვიწრო იყო, შესაბამისად, საგნების წარმოებაც, რომლებიც ამ შეზღუდულ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებდა იზოლირებულ მწარმოებელთა შრომას ეფუძნებოდა, საზოგადოება კი ბუნებრივ გარემო პირობებს ემორჩილებოდა და ექვემდებარებოდა. მაგრამ ადამიანთა ურთიერთობების გართულებასთან და ახალი საწარმოო მოთხოვნების გაჩენასთან ერთად საზოგადოება იძულებული გახდა გაეზარდა მატერიალური წარმოების საზღვრები და საშუალებები.

ამრიგად, წარმოების განვითარების გარე ბუნებრივი პირობები უფრო მეტად ივსებოდა საზოგადოების მიერ შეგნებულად ჩამოყალიბებული საერთო პირობებით, რომელთა შესაქმნელადაც სპეციალური ძალისხმევა იყო საჭირო.

ინფრასტრუქტურა წარმოადგენს ეკონომიკურ კატეგორიას, რომელიც გამოხატავს სხვადასხვა ობიექტის როგორც წარმოებით ასევე არაწარმოებითი ხასიათის საწარმოო ურთიერთობებს, რომელიც მიმართულია ეკონომიკური განვითარების, მისი სიცოცხლის უნარჩანობის, ინდივიდების ინტელექტუალური განვითარების პირობების შექმნისაკენ, ე. ი. ეს არის საზოგადოებრივი წარმოების და სოციალური პროგრესის საერთო პირობები.

ბოლო ათწლეულის მკვლევარი მეცნიერები საერთო პირობებს მიაკუთვნებენ მხოლოდ მატერიალურ ნივთობრივ პირობებს, მაგრამ გასათვალისწი-

¹¹ Чернявский И. Ф. «Инфраструктура сельскохозяйственного производства».

ნებელია რომ საერთო პირობებში შედის მოღვაწეობის გარკვეული სახეები და არამარტო საწარმოო ძალების მატერიალურ ნივთბრივი ელემენტები.

ამრიგად, „საერთო პირობები“ არაიდენტურია „მატერიალურ-ნივთბრივი პირობებისა“ და გაცილებით ფართოა ამ უკანასკნელზე. ამრიგად, ინფრასტრუქტურის ობიექტი მთლიანი ფუნქციონირებადი ობიექტია, რომელიც ქმნის საზოგადოებრივი წარმოებისა და სოციალური განვითარების საერთო პირობებს და არა მისი მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის ნაწილს.

ახლა გავარკვიოთ რა ურთიერთობაში არიან შემდეგი ცნებები: „ინფრასტრუქტურა“, „არასაწარმოო სფერო“ და „მომსახურების სფერო“.

ინფრასტრუქტურის ქვეშ ჩვენ ვგულისხმობთ იმ ფუნქციონირებადი ობიექტის ერთობლიობას, რომელიც ქმნის საზოგადოებრივი წარმოების განვითარებისა და სოციალური მოღვაწეობის საერთო პირობებს. ამასთან ამ ობიექტების ერთობლიობა არაა უცვლელი. საზოგადოების განვითარებასთან ერთად, მოცემული ერთობლიობა თანდათან იცვება და იცვლება. ეს პროცესი მიმდინარეობს შრომის საზოგადოებრივი დაწესებულების გაღრმავებასთან ერთად საზოგადოებრივი წარმოების ყველა დონეზე.

თუ საქმიანობის დამხმარე, მომსახურე სფეროს გამოვყოფთ ძირითადი წარმოებიდან, როგორც დამოუკიდებელ დარგებს, ეს არ ცვლის მათ როლს კვლავ წარმოებით პროცესში. ამასთან მათი დამოკიდებულება შეფარდებითია, რამეთუ თავიანთი განვითარებით ისინი მთლიანად ძირითადი წარმოების მასშტაბებსა და ტექნიკურ დონეს ემყარებიან. მომსახურების დონის ფორმირება კი ხდება საზოგადოებრივი წარმოების მასშტაბების გადიდებათა და შრომის დაწესებულების გაღრმავებასთან ერთად.

იმისათვის, რომ განვასხვავოთ ერთმანეთისაგან ინფრასტრუქტურა, მომსახურების სფერო და არასაწარმოო სფერო, მოვუბრუნდეთ თითოეული მათგანის წარმოშობას.

არაწარმოებითი სფერო საქმიანობის ის ნაწილია, რომელიც ერთი მხრივ მიმართულია პიროვნების ყოველმხრივი განვითარებისაკენ, რათა მან მონაწილეობა მიიღოს საზოგადოებრივ წარმოებაში და მეორე მხრივ. დაკავშირებულია საზოგადოების ნორმალურ ფუნქციონირებასთან მთლიანობაში.

მომსახურების სფერო კი წარმოადგენს დარგების ერთობლიობას. ასეთი ერთიანობა გამოიხატება მომსახურებაში იმისდამოუხედავად მატერიალურია თუ არამატერიალური. თუმცა ჯერ კიდევ არ არსებობს „მომსახურების სფეროს“ სრულყოფილი განსაზღვრება. იგი მოიცავს: ა) წარმოების მომსახურების სფეროს (საწარმოო ტრანსპორტი, მატერიალურ-ტექნიკური მომარაგება და გასაღება სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის დამზადება, გამოყენებათი ხასიათის მეცნიერება, საფინანსო-საკრედიტო და დაწესებულებები), ბ) მოსახლეობის მომსახურების სფერო (ვაჭრობა, საზოგადოებრივი კვება, საყოფაცხოვრებო მომსახურება, საბინაო-კომუნალური მეურნეობა, ტრანსპორტი, კავშირგაბმულობა, განათლება, კულტურა, ზღოვნება, ჯანდაცვა, ფიზიკური კულტურა, ტურიზმი და კურორტები, სოციალური უზრუნველყოფა, საფინანსო-საკრედიტო და სადაზღვევო დაწესებულებები მოსახლეობის მომსახურების მიზნით), გ) საზოგადოებრივი მომსახურების სფერო (საზოგადოებრივი მმართველობითი აპარატები, კოოპერატივებს და საზოგადოებრივი დაწესებულებების მართვა, საერთო თეორიული მიმართულებების მეცნიერება და საზოგადოების სამეცნიერო მომსახურება).

ამრიგად, ინფრასტრუქტურა და მომსახურების სფერო ანალოგიურ ფუნქციებს ასრულებს — მომსახურების ფუნქციებს, მაგრამ ინფრასტრუქტურის შემადგენლობაში არის ელემენტები, რომლებიც არ შედიან მომსახურების სფეროში. ესენია: სამშენებლო ბაზა, ხიდები, გზები, ელექტროგადამცემი ხაზები, სარემონტო დაწესებულებები, საიზოლაციო მოწყობილობები.

ძირითადი განსხვავება ინფრასტრუქტურასა და მომსახურების სფეროს შორის მდგომარეობს შემდეგში: მომსახურების სფეროს ეკონომიკის საგანს წარმოადგენს მომსახურე დარგების ყოველმხრივი შესწავლა, რადგან მომსახურების სფერო, როგორც ეკონომიკური კატეგორია, მოიცავს მომსახურების მთლიან საწარმოო ურთიერთობებს, თავის მხრივ ინფრასტრუქტურის კვლევის განხილვა ის წარმოებითი ურთიერთობები, რომლებიც წამოიჭრება საზოგადოებრივი წარმოებისა და მოსახლეობის საწარმოო-ეკონომიკური კავშირების განხორციელებისას. ამასთან, ეს კავშირები განპირობებულია მწარმოებლისა და მომხმარებლის ტერიტორიული სიახლოვით, გამონაკლისია ტრანსპორტი და კავშირგაბმულობა, რომლებიც ყოველგვარ ტერიტორიულ სიძინელებს გადალახავენ.

ინფრასტრუქტურა წარმოადგენს საწარმოო ძალების ელემენტთა ერთობლიობას დარგების, წარმოების და საქმიანობის სახეობების სახით, რომლის ძირითადი ფუნქციაა: 1. ძირითადი წარმოების ეფექტური ფუნქციონირების საერთო პირობების შექმნა. 2. საწარმოო ძალის კვლავწარმოების უზრუნველყოფა.

მიმდინარეობს მსჯელობა ინფრასტრუქტურის შინაარსის შესახებ. ჩვენის აზრით, მასში უნდა შევიდეს: ტრანსპორტის ყველა სახე, (თუმცა შეიძლება განვიხილოთ მაგალითად ტრანსპორტის როგორც დარგის ინფრასტრუქტურა), ელექტროგადამცემი და კავშირგაბმულობის სისტემა, დამზადება, მატერიალურ-ტექნიკური მომარაგება, საბითუმო ვაჭრობა, სამეცნიერო და საინფორმაციო უზრუნველყოფა, რემონტი და ტექნიკური მომსახურება, წყალმომარაგება.

სასოფლო-სამეურნეო ინფრასტრუქტურის შემადგენლობაში უნდა შევიდეს წარმოების პროცესის სოციალური მომსახურების ყველა სახე — აგროქიმიური სამსახური, მცენარეთა, დაცვა, ვეტერინარია, სარწყავ-საშრობი სისტემები და სხვა საირიგაციო სისტემები.

ემსახურებიან რა ძირითად წარმოებას, ინფრასტრუქტურის დარგები მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავენ საბოლოო შედეგებს, რომელიც სახალხო მეურნეობის საქმიანობის მთავარი ორიენტირია, ინფრასტრუქტურის ელემენტები კი შუალედურ რგოლებს წარმოადგენენ საერთო კვლავწარმოებით პროცესში. ადგილი არ უნდა ჰქონდეს ინფრასტრუქტურის დარგების ჩამორჩენას — ძირითად და მომსახურე დარგებს შორის პროპორციათა ოპტიმიზაციის პრობლემა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია.

ეკონომიკურ ლიტერატურაში მიღებულია ინფრასტრუქტურის დაყოფა ორ ჯგუფად: საწარმოო და სოციალური.

საწარმოო ინფრასტრუქტურას მიეკუთვნება დარგები, რომლებიც მატერიალური დოვლათის წარმოებას ემსახურებიან — სოციალურს კი დარგები, რომლებიც ქმნიან მოსახლეობის საქმიანობის ხელსაყრელ პირობებს.

მნიშვნელოვანი სამეცნიერო და პრაქტიკული როლი ენიჭება ინფრასტრუქტურის დარგების დაჯგუფებას მომსახურების ტერიტორიული ნიშნის მიხედ-

ვით. მაგალითად: განასხვავებენ შიდასაკვანძო და კვანძთაშორის ინფრასტრუქტურას. ასეთი დაყოფა შეესაბამება საწარმოო და სოციალურ ინფრასტრუქტურის ფორმირების ე. წ. საკვანძო პრინციპს, სადაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ყველა მომსახურე დარგის რაციონალურ კავშირს ერთიან ორგანულ სისტემაში¹².

განასხვავებენ მაგისტრალურ, რეგიონალურ და ლოკალურ ინფრასტრუქტურას.

მაგისტრალური ინფრასტრუქტურა წარმოადგენს იმ დარგთა სისტემას, რომელიც უზრუნველყოფს მთელი სახალხო მეურნეობრივი კომპლექსის ეფექტურ ფუნქციონირებას. იზრდება რეგიონალური ინფრასტრუქტურის როლი. რეგიონალური ინფრასტრუქტურის როლი გაიზარდა მსხვილი ტერიტორიულ-საწარმოო კომპლექსების შექმნასთან ერთად. წარმოების განვითარების სულ უფრო მნიშვნელოვან ფაქტორად იქცა ლოკალური ინფრასტრუქტურა, რომელიც ცალკეული საწარმოს ფუნქციონირებას უზრუნველყოფს.

საწარმოო ძალთა ისეთმა ელემენტებმა, როგორიცაა: ტრანსპორტი, კავშირგაბმულობისა და ელექტროენერჯის გადამცემი ხაზები, რომლებიც წარმოების საშუალებათა ეფექტურ ფუნქციონირებას უზრუნველყოფენ, დაიწყეს ზოგიერთი სოციალური ფუნქციის შესრულება, რომელიც უკავშირდება საწარმოო ძალების მცირე ნაწილს — ადამიანის საქმიანობის პირობების შექმნას. არსებულმა ეკონომიკურმა და სოციალურმა მიზეზებმა შექმნეს ის პირობა, რომ დასავლეთში მნიშვნელოვნად გაზარდეს ინფრასტრუქტურის სოციალური ფუნქციები.

მე-20 საუკუნის მეცნიერულ-ტექნიკურმა რევოლუციამ, რომელმაც მთელი თანამედროვე მსოფლიო მოიცვა, ახალი ძალით დააყენა ინფრასტრუქტურის ისეთი სფეროების განვითარება, როგორიცაა: ვანათლება, ჯანდაცვა და სხვა.

თუმცა სოციალური ინფრასტრუქტურის განვითარების პრობლემები არ გახდა კვლევის მთავარი საგანი. 60-70-იან წლებში უფრო მეტად გავრცელდა ინფრასტრუქტურის დაყოფა საწარმოო და საყოფაცხოვრებო ინფრასტრუქტურად, რაც უშუალოდ უკავშირდებოდა საზოგადოებრივი წარმოების დაყოფას საწარმოო და არასაწარმოო სფეროებად. საყოფაცხოვრებო ინფრასტრუქტურის გამოყოფასთან ერთად უყურადღებოდ რჩება სხვა ფაქტორები, რომლებიც უშუალოდ ადამიანთა ცხოვრებაზე მოქმედებენ. საყოფაცხოვრებო ინფრასტრუქტურა მოქმედებს სოციალური განვითარების მხოლოდ რამდენიმე ასპექტზე ვაჭრობა, საყოფაცხოვრებო მომსახურება, საზოგადოებრივი კვება).

კვლევის პროცესში გამოიკვეთება ადამიანთა ცხოვრების ისეთი პირობები, რომლებიც უშუალოდ მატერიალურ წარმოებას არ ეხება, მაგრამ მასზე სერიოზულ ზეგავლენას ახდენს.

დღის წესრიგში დგება სულიერი წარმოების ინფრასტრუქტურის, სოციალური ცხოვრების ყველა ელემენტის ინფრასტრუქტურის საკითხი. თანდათანობთ ტერმინ „საწარმოო ინფრასტრუქტურას“ გვერდით სულ უფრო მყარად იკიდებს ფეხს ტერმინი „სოციალური ინფრასტრუქტურა“.

„სოციალური ინფრასტრუქტურას“ უფრო მეტად მიაკუთვნებენ შენობებს,

¹² «Вопросы экономики», 1978, № 9, с. 46.

¹³ Региональное развитие и географическая среда, с. 263.

საწარმოებს და დაწესებულებებს, რომლებიც ერთობლიობაში ქმნიან რა მოსახლეობის ნორმალური ცხოვრების მატერიალურ და კულტურულ-საყოფაცხოვრებო პირობებს, უზრუნველყოფენ სამუშაო ძალის მოზიდვას რაიონში¹³. მაგრამ ასეთი განსაზღვრება არასრულყოფილია, რადგან არ კმარა მარტო მატერიალური და კულტურულ-საყოფაცხოვრებო პირობებით შემოფარგვლა. მოსახლეობის ცხოვრებაში არსებითი როლი მისი სოციალური აქტიურობის განვითარებას ენიჭება. მეორეს მხრივ, მარტო სამუშაო ძალის მოზიდვა არ არის გამართლებული, როცა ახლადათვისებულ რეგიონებს ვიხილავთ, ამასთან თვითონ გაგება „ცხოვრების ნორმალური პირობები“ საჭიროებს დაზუსტება-დაკონკრეტებას;

პრობლემა იმაშია, რომ კერძო მეწარმეობის საფუძველზე და თვითმმართველობის საფუძველზე აგებული ეკონომიკური სისტემები ერთმანეთისგან მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან. მაგალითად. კაპიტალისტურ საბაზრო ეკონომიკაში, საქონელმწარმოებლები ორიენტირებულნი არიან მოგების გაზრდაზე და კაპიტალიზაციაზე; სოციალისტურ რეგულირებად საბაზრო ეკონომიკაში თვითმმართველობითი შრომითი კოლექტივები ორიენტირებული არიან მაქსიმალურ მოხმარებაზე. თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკაში არის ჭარბწარმოების კრიზისების საშიშროება, ხოლო სოციალისტურ რეგულირებად საბაზრო ეკონომიკაში — ნაკლებწარმოების კრიზისის საშიშროება. ამის შესახებ, მეტყველებს ჩინეთის და იუგოსლავიის მრავალწლიანი გამოცდილება. იქ შრომითმა კოლექტივებმა მიიღეს რა საკუთარი მოგების გამოყენების უფლება მნიშვნელოვნად გაზარდეს მოხმარების ფონდი, რითაც შექმნეს ინფლაციური პროცესის განვითარების პირობები. აუცილებელი გახდა, სახელმწიფოს მხრივ, მოხმარებასა და დაკრთვებას შორის თანაფარდობის და სხვა სახალხო მეურნეობრივი მნიშვნელობის პროპორციების ცენტრალიზებული რეგულირება, სხვადასხვა სახის ნორმატივების დაწესებით, კერძოდ: წარმოების განვითარების ფონდის, ფინანსური რეზერვების ფონდის, ახალი სამუშაო ადგილების შექმნის დავალების და სხვ.

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის, ჩვენს მიერ განხილული ორი ვარიანტიდან ერთ-ერთი მათგანის საბოლოო გამარჯვება, პრიორიტეტის მინიჭება, ახლო მომავლისთვის არ არის სავარაუდო. ვიდრე საქართველოს ტოტალიტარული სახელმწიფოს ექსპლუატატორული სისტემის „მარწუხებისგან“ სრულიად არ გათავისუფლდება, მიზანშეწონილია ორივე ვარიანტის ძირითადი პრინციპების პარალელური გამოყენება.

ზოგიერთ შემთხვევაში სოციალური ინფრასტრუქტურის ქვეშ გულისხმობენ მომსახურების სფეროს ობიექტების ერთობლიობას¹⁴. ზოგი მკვლევარი სოციალურ ინფრასტრუქტურას სოციალურ-საყოფაცხოვრებოს უწოდებს. ასეთი განმარტება კი გამოხატავს საზოგადოების შრომითი და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ პირობებს.

ამრიგად, წარმოების ნორმალური ფუნქციონირებისათვის. წარმოების პროცესში, საწარმოო ძალების ისეთი ელემენტისათვის, როგორცაა ადამიანი, საჭიროა ინფრასტრუქტურის გარკვეული ობიექტების შექმნა. რომლებიც ადამიანის სოციალური განვითარების უფრო ხელსაყრელ პირობებს ქმნიან.

¹⁴ Всесоюзная научная конференция «Социально-экономические проблемы непродовственной сферы и услуг в свете решений XXV съезда КПСС», Секция II, с. 38.

М. Г. ЧАНТЛАДЗЕ

ИНФРАСТРУКТУРА, ЕЕ РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ,
СОЦИАЛЬНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА

Резюме

Инфраструктура представляет собой совокупность элементов производительных сил в виде отраслей производств и видов деятельности, придающих целостный характер как всему народному хозяйству, так и отдельным его сферам и комплексам, функциональное назначение которых состоит, во-первых, в создании общих условий, обеспечивающих эффективное функционирование основного производства, и, во-вторых, в обеспечении воспроизводства рабочей силы.

Автор статьи рассматривает социальную инфраструктуру, которая обуславливает нормальные условия жизни и деятельности человека, как главного элемента производительных сил.

Резюмируя сказанное, можно считать, что при росте производительных сил, усложнения всех сфер общественной жизни требуется более развитая система общих условий, которая обеспечивала бы возможность активного участия людей в решении экономических, политических и других задач общественного развития.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის აგრარულმა განყოფილებამ.

ოთარ შარაძე

რიონზე ნაოსნობის ისტორიიდან

ქართველთა ტომები უძველესი დროიდან ცხოვრობდნენ შავიზღვისპირეთის აღმოსავლეთ ნაწილზე, ამიტომ საქართველო შავი ზღვის აუზის ქვეყნებს შორის ერთ-ერთ უძველეს საზღვაო ქვეყანას წარმოადგენდა¹. ამასთან ერთად საქართველოში სანაოსნოდ გამოიყენებოდა მისი უმთავრესი მდინარეები: მტკვარი, რიონი (ფაზისი)², ჭოროხი, ალაზანი, ენგურა, ხობი, ცხენისწყალი და სხვა წყლით ნაკლებად უხვი მდინარეები.

აპოლონიდის როდონელის (III ს. ძვ. წ. აღ.) თხზულებაში არგონავტიკის თქმულების შესახებ და სხვა ანტიკურ წყაროებში (ჰიპოკრატე, ფლობიოს არიანე, სტრაბონი და სხვა). გადმოცემულია არაერთი საინტერესო ცნობა კოლხების ნაოსნობისა და მისი სამეურნეო მნიშვნელობის შესახებ. აღნიშნულია აგრეთვე, თუ კოლხეთი და იბერია რა დიდ როლს ასრულებდა, როგორც უმოკლესი სავაჭრო სატრანზიტო გზა, აზიისა და ევროპის ქვეყნებს შორის. უკვე ძვ. წ. აღ-მდე პირველი საუკუნის დამლევისათვის აკად. ივანე ჯავახიშვილის გადმოცემით კოლხეთში რამდენიმე განთქმული სავაჭრო ადგილი იყო, სადაც ხალხი ახლომასლო ადგილებიდან თავს იყრიდა ხოლმე. ერთ ასეთ ადგილად კოლხეთის ჩრდილოეთ ნაწილში დიოსკურია ითვლებოდა. რიონზე კიდევ „კოლხეთის სავაჭრო ნავსადგური იყო, რომელიც სწორედ იქ იდო, სადაც... ახლა ქალაქი ფოთია. ის განთქმულ სავაჭრო გზას, რომლითაც ირკანის ზღვით, მერე ალბანეთით, იბერიით, მტკვრით და რიონით შავ ზღვამდე, საბერძნეთსა და სხვა ქვეყნებში, ინდოეთიდან საქონელი მიჰქონდათ ხოლმე, სწორედ კოლხეთში ჰქონდა ბოლო, მაშინ გემები მდინარე რიონზე შორაპნამდე დადიოდნენ... კოლხებს სხვაგვარ გზებზეც უზრუნველთ: რიონს, რომ მიმოსვლა არ შეეფერებინა... მდინარეზე 120 ხიდი ყოფილა გაკეთებული“³.

თუმცა მომდევნო ხანაში საქართველოს შავი ზღვის სანაპირომ საერთაშორისო სავაჭრო ურთიერთობაში დაკარგა თავისი მნიშვნელობა სავაჭრო გზის სამხრეთით გადანაცვლების გამო, მაგრამ ნაოსნობა საქართველოში, განსაკუთრებით მდ. რიონზე არ შეწყვეტილა და ასრულებდა, როგორც სამეურნეო ისე ქვეყნის თავდაცვის დანიშნულებას. შუა საუკუნეების მანძილზე, საქართველოს გაერთიანების შედეგად, ინტენსიურად ვითარდება სავაჭრო ურთიერთობა ბიზანტიასთან, საბერძნეთთან და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან. გაცხოველდა საზღვაო და სამდინარო სატრანსპორტო ურთიერთობა ქვეყნის შიგნით და მის ფარგლებს გარეთ.

¹ თ ა მ ა ზ ბ ე რ ა ძ ე, ზღვაოსნობა ძველ საქართველოში, თბ., 1981, გვ. 3.

² მდ. რიონი საქართველოს მდინარეებს შორის ყველაზე მეტად წყალუხვია, იგი სათავეს იღებს კავკასიონის მაღალ მთებში, ფასისა და ელანას მყინვარებიდან, მისი სიგრძე 327 კმ-ია. ქ. ქუთაისამდე რიონი მთის მდინარეა, ხოლო მის ქვემოთ — კოლხეთის დაბლობზე გასვლისას ტიბურ ვაკის მდინარედ გადაიქცევა.

³ ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, წიგ. 1, თბ., 1951, გვ. 30.

მიუხედავად იმისა, რომ ბიზანტიის დაცემის (1453 წ.) შემდეგ შავ ზღვაზე გაბატონდა ოსმალეთი და შეიზღუდა ნაოსნობა შავ ზღვაზე ოდიშისა და გურიის მთავრებს მინც სანაოსნო მიმოსვლა ჰქონდათ დამყარებული დნებრის შესართავთან მცხოვრებ კაზაკებთან⁴.

კაზაკები თავისი ხომალდებით მდ. რიონშიც შედიოდნენ; მაგალითად 1616-1917 წწ. საქართველოს შავი ზღვის სანაპიროს კაზაკთა 2-ათასიანი რაზმი მოადგა, მათ აქ გადმოუსხამთ 40 კაცი, რათა ადგილზე გაცნობოდნენ სულთანის წინააღმდეგ ერთობლივი მოქმედების შესაძლებლობის საკითხებს⁵. ისინი ფოთიდან აბაშამდე ნავებით მისულან, რათა იმერეთის მეფეს შეხვედროდნენ.

მდ. რიონზე ნაოსნობას არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა ვახუშტი ბატონიშვილის დროსაც. იგი აღნიშნავს მდ. რიონი „...მოდის სათავეიდან ქუთაის-კახნიაურამდე ფრიად ჩქარად და მსწრაფლად... ხოლო კახნიაურას ქუეით დამდორდების, და ბაეს (ანუ აბაშამდე — ო. შ.) ქვევით ფრიად მდორე და განიერი ზღვამდე, და უფრო ცხენისწყლის ქუეით გავრცელებული, რამეთუ ვლიან ნავებითა ზღვიდან ბაყამდე...“⁶. აღსანიშნავია ისიც, რომ ფოთის ზემოთ მდ. რიონზე ხუთ ადგილას ყოფილა დადიანის, საეპისკოპოსისა და საერთოდ ფეოდალების საბაჟოები.

მდ. რიონზე ნაოსნობის შესახებ საგულისხმო ცნობას გადმოგვცემს აგრეთვე მიტროპოლიტი მაქსიმე ქუთათელი თავის მოხსენებაში, რომელიც წარუდგინა 1769 წელს იმერეთის მეფის სოლომონ 1-ის დავალებით რუსეთის სამეფო კარს „ქუთაისის ქალაქიდან ვაჭრები დადიან ნავითა და სამ ციხეში — ბათუმს, ფოთს და სოხუმს...“, სადაც სხვადასხვა სახის საქონელი მიჰქონდათ-ო⁷.

ამავე წლებში როგორც კი გამწვავდა რუსეთ-თურქეთს შორის ურთიერთობა და შემდგომ დაიწყო კიდეც ომი, რიონზე დროებით შეწყდა ნაოსნობა, მაგრამ საქართველოსა და ამიერკავკასიაში, რუსეთის დამკვიდრების შემდეგ, დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა რიონზე ნაოსნობის აღდგენას, როგორც ერთ-ერთ დამაკავშირებელ საშუალებას კასპიის ზღვასა და შავ ზღვას შორის⁸. ეს ამავე დროს გააადვილებდა დას. საქართველოში რუსეთის ჯარის უზრუნველყოფას სურსათითა და საბრძოლო საჭურვლით და ამ მხარეში ვაჭრობის აღორძინებას. ეს იდგია კავკასიის მთავარმართებელ პ. ციციანოვს ეკუთვნოდა.

მაგრამ ფოთი, სადაც რიონი ზღვას უერთდებოდა ჯერ კიდევ ოსმალთა ხელში იყო და იქ თავისი გარნიზონი ეყენათ. რუსეთის ხელისუფლებამ, მიზნის განხორციელებისათვის ყველაზე მოხერხებულ ადგილად ყულევი მიიჩნია, რომელიც ფოთიდან ჩრდილო-დასავლეთით 15 კმ დაშორებით მდ. ხობის ზღვის შესართავთან მდებარეობდა. ოსმალთა ჯართან რამდენიმე მცირე შეტაკებებისა და დიპლომატიური არხების გამოყენების გზით რუსეთმა 1804 წელს

4 მ. თამარაშვილი, ისტორია კათალიკობისა ქართველთა შორის, 1902, თბ., გვ. 144.

5 ი. ცინცაძე, უკრაინისა და საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1954, გვ. 21, 23.

6 ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1973, გვ. 124.

7 А. Цагарели, Грамоты и др. ист. док., II, вып. I, с. 3.

8 თამაზბერაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 113.

3. „მაინე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1991, № 3

შესძლო ყულევში ნავსადგურის მოწყობა და ციხე-სიმაგრის აგება, რომელსაც რედუტ-კალე უწოდეს⁹.

1804 წლიდან დაიწყო აქ რუსეთის სამხედრო გემების მიღება და მათი გადმოტვირთვა, რომელიც შემდეგ გადაჰქონდათ საამისოდ სპეციალურად გამოყოფილი ურმებით და გამოყოლებით მდ. რიონამდე, ან უფრო შორს მოუწყობელ სპაჰანო გზით დანიშნულ პუნქტამდე¹⁰. ცხადია ასეთი ტრანპორტირება იწვევდა ხარჯების გადიდებას, ამიტომ სათანადო შესწავლის შემდეგ გადაწყდა მდინარეების ხობის, ცივის და რიონს შორის 12 კმ სიგრძის დამაკავშირებელი არხის გაყვანა, ეს საშუალებას მისცემდა ფოთის ავლით რედუტ-კალედან რიონთან დაკავშირებას. რუსეთ-თურქეთთან ომის დაწყებისა (1806—1812 წწ.) და სხვა მიზეზთა გამო არხის გაყვანის სამუშაო რამდენიმე წელს გარტყელდა, იგი დამთავრდა 20-იან წლებში, იქ სადაც არხი რიონს უერთდებოდა აშენდა ციხე-სიმაგრე რიონსკაია და მთელი რიგი საწყობები. ამრიგად ნავსადგურ რედუტ-კალედან ნაგები გაივლიდნენ რიონსკაიას და შემდეგ მიემართებოდნენ მარან-ორპირამდე.

ფრანგი დიპლომატი და მოგზაური ჟაკ ფრანსუა გამბა, რომელსაც 1821 წელს ამ ადგილებში მოუხდა ყოფნა, აღნიშნავს: „...სწრაფად დავეთანხმე რედუტის ციხეზე გაპიროვნებული ინჟინრის მიერ შემოთავაზებულ წინადადებას, გავყოლოდი მას პატარა ციხე სიმაგრე რიონსკაიაში, რომელიც მან ააგო ფაზისის შესართავთან ცამეტი ვერსის სავალზე... უნდა ვაღიარო, რომ თავი ვერ შევიკავე, ემოციებიდან, როცა ეს მდინარე ვიხილე, იგი ხომ ბერძნების პირველი და ყველაზე ცნობილი ექსპედიციების ამბებთან არის დაკავშირებული“¹¹. აქვე ჟ. გამბა აღნიშნავს, რომ „ფაზისზე ნაოსნობას სახელმწიფო იყენებს მარანში მისასვლელად, საიდანაც მთელს იმერეთში ნაწილდება ჭვავის ფქვილი, რომელიც გურიასა და სამეგრელოში დაბანაკებული ჯარის მოსამარაგებლად ფლოტილის ხომალდებს ქერჩიდან მოაქვთ“¹².

რიონზე ტვირთის გადატანისათვის სახელმწიფო ჰალადიდელთა ნაგებს ქირობდნენ და მნიშვნელოვან გასამრჯელოსაც აძლევდნენ, შემდეგ კი დაიწყეს მენავეთა მორიგეობით გაწვევა, მაგრამ მათი შრომის ანაზღაურება, არ იყო რეგულარული, რაც იწვევდა მენავეთა უკმაყოფილებას¹³.

მდ. რიონზე ნაოსნობა განსაკუთრებით გაცხოველდა 1822 წლიდან, როდესაც ამიერკავკასიაში დაწესდა უცხოეთიდან შემოტანილ საქონელზე შეღავათიანი ტარიფი. სწრაფად იზრდება რედუტ-კალეს ნავსადგურში საზღვარგარეთიდან შემოსული გემთა რაოდენობა და მასთან დაკავშირებით სატრანზიტო ტვირთბრუნვა¹⁴. გადმოტვირთული საქონელი, უმთავრესად მდ. რიონის საშუალებით გადაჰქონდათ ორპირამდე და აქედან ამიერკავკასიის სხვადასხვა პუნქტებში და მის საზღვრებს გარეთაც ისე, რომ რედუტ-კალე ამ დროს წარმოადგენდა ერთ-ერთ დამაკავშირებელ ნავსადგურს შავ ზღვასა და კასპის ზღვას შორის და დიდ როლს ასრულებდა ამიერკავკასიაში სატრანზიტო ტვირთბრუნვის საქმეში.

⁹ პ ა ჯ კ ო რ ი ა, რედუტ-კალე, (ყულევი), თბ., 1968, გვ. 10.

¹⁰ ჟ. გამბა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, თბ., 1987, გვ. 136.

¹¹ ჟ. გამბა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, გვ. 100-101.

¹² იქვე, გვ. 136.

¹³ თ. ბერაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 144.

¹⁴ ვ. ჭ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი, „მდინარე რიონზე ნაოსნობის ისტორიიდან“, გაზ. „ქუთაისი“, 1971 წ., 7 ოქტომბერი.

რიონზე, გარდა ადგილობრივი ნაგებობისა ზოგჯერ ზღვიდანაც კი შემოდინდნენ მცირე წყალწყვიის ხომალდები, ცხადია ტვირთის გარდა ამ ტრანსპორტით მგზავრებიც სარგებლობდნენ¹⁵.

მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის ვაჭარ-მრეწველთა მოთხოვნით გაუქმდა ამიერკავკასიის შეღავათიანი ტრანზიტო (1831 წ.) და შეიზღუდა ევროპის (უმეტესად ინგლისიდან) მრეწველური პროდუქციის შემოტანა, რიონზე ნაოსნობისათვის მას დიდი გავლენა არ მოუხდენია. ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ ამ დროს სავაჭრო ურთიერთობა ვითარდება რუსეთთან შავი და აზოვის ზღვების ნავსადგურების საშუალებებით, ხოლო მეფისნაცვალ მ. ვორონცოვის დროს შემოტანილ საქონელზე ახალმა შეღავათიანმა ტარიფის დაწესებამ შექმნეს პირობები სატრანზიტო ვაჭრობის აღდგენა-განვითარების. 20-იან წლებთან განსხვავებით ახლა ექსპორტი სჭარბობდა იმპორტს, მაგალითად, 1852 წელს რედუტ-კალეს ნავსადგურში შემოტანილი საქონლის ღირებულება შეადგენდა — 388 ათას მანეთს, გატანილისა — 682 ათას მანეთს. ასევე შეიცვალა გემთა მიმოსვლის რაოდენობა. ამავე წელს რედუტ-კალეში მოვიდა 159 და წაიკადა 186 გემი¹⁶.

სატრანზიტო ტვირთბრუნვა უმეტესად რიონზე ნაოსნობით ხორციელდებოდა. ამის შესახებ ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორი გენ. მ. ბაგრატიონ-მუხრანსკი 1854 წელს თავის ანგარიშგებაში აღნიშნავდა: „მეგრელებს რიონზე აქვთ მნიშვნელოვანი რაოდენობის კაიუკები“, რომ ყირიმის ომამდე, მათ გადაჰქონდათ სამხედრო ამუნიცია და სავაჭრო საქონელი, მაგრამ ყველაზე უფრო მეტად გადაჰყავდათ მგზავრები¹⁷.

ყურადღებას იმსახურებს ის ფაქტიც, რომ სამეგრელოს მთავარს ლევან V-ს ქუთაისელი მოქალაქის, ეროვნებით ბერძნის ნიკოლოზ მეტაკის თანამონაწილეობით, ადგილობრივი ხე-ტყის მასალით და მუშახელით რედუტ-კალეში აუგია დიდი მოცულობის საზღვაო სავაჭრო ხომალდი. რომელსაც რამოდენიმე ანძა ჰქონია და შეეძლო 358,7 ტონა ტვირთის გადატანა. ხომალდს ეწოდებოდა „ზობის ღვთისშობელი“. ასრულებდა რეისებს ოდესამდე, შემდეგ კი ხმელთაშუა ზღვის პორტებს შორის. მისი კაპიტნები ყოფილან ნიკოლოზ მეტაკის ძმა ათანასე და მისი შვილი დიმიტრი.

ლევან დადიანი მეორე ხომალდის მშენებლობასაც შესდგომია, მაგრამ დაწყებული საქმე ბოლომდე ვერ მიუყვანია მისი ზემოთ ნახსენებ თანამონაწილეებთან ჩამოვარდნილი უთანხმოების გამო¹⁸. ამრიგად ნავსადგური რედუტ-კალე ამ დროისათვის წარმოადგენდა არა მარტო ნავსადგურს, არამედ ერთ-ერთ მსხვილ სავაჭრო ცენტრს. მას ყირიმის ომამდე, ქუთაისის ბაზრის შემდეგ სავაჭრო ბრუნვის მიხედვით, მეორე ადგილი ეკიბა.

ამიერკავკასიის სავაჭრო აღებ-მციემობაში უკვე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ თბილისის, გორის, ახალციხისა და ქუთაისის ვაჭრები. ისინი, ძველი ტრადიციის მიხედვით, სავაჭროდ მიდიოდნენ საქართველოს სამხედრო

15 ალ. დიუმა, კავკასია, მოგზაურობის შთაბეჭდილებანი, თარგმანი ფრანგულიდან თინათინ ქიქოძისა, თბ., 1964, გვ. 461.

16 პ ა ა ტ ა გ უ გ უ შ ვ ი ლ ი, საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX სს., VI ტომი, გვ. 118.

17 იქვე, გვ. 74.

18 თ. ბერაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 101, AKAK, T. VIII, გვ. 438, № 305.

გზით, კავკაზე გავლით, როსტოვის, ნიენი-ნოვგოროდისა და მოსკოვის, ავტო-
თვე ლაიპციგის ბაზრობებზე¹⁹. 50-იან წლებში კი ადგილობრივ ვაჭართა ერთი
ნაწილი ამჯობინებს ნაცვლად კავკავის გზისა, საქონლის გადატანას სამდინარო
და საზღვაო ტრანსპორტით. ამის ინიციატორი, როგორც ცნობილი საზოგადო
მოღვაწე და პუბლიცისტი ნიკო ნიკოლაძე გადმოგვცემს, მისი მამა, დიდგაჭა-
რი იაკობ ნიკოლაძე ყოფილა, მას „როსტოვში რომ გემები ენახა და გაეგო,
რომ საქონელს ზღვით ზიდავდნენ, ეკითხა — შავ ზღვაზეც შეუძლიათ ამით
სიარულიო? ყულევშიც მიიტანენ საქონელსო, რა ფასით? და სხვ. იაკობ ნი-
კოლაძეს, დარწმუნებულს იმაში, რომ რუსეთიდან ზღვით საქონლის გამო-
გზავნა მეტად იაფი დაუჯდებოდა, მომდევნო წელს გადაუწყვეტია ამით ესარ-
გებლა. რუსეთში მთელი შესყიდული საქონელი როსტოვიდან ყულევში გე-
მით წამოუღია, ხოლო ყულევიდან ორპირამდე ნაევებით მიუტანია, აქედან კი
ქუთაისამდე ურემებით (ერთ დღეში). ამრიგად იაკობ ნიკოლაძეს რუსეთიდან
ქუთაისამდე საქონლის მიტანა შედარებით მოკლე დროში განუზოროციელებია
და მწვენილოვნად იაფიც დამჯდარა. იაკობ ნიკოლაძე შემდგომშიც განაგრძობ-
და ამ გზით ქუთაისში რუსეთიდან ნავაჭრი საქონლის შემოზიდვას. „ამის შემ-
დეგ, — გადმოგვცემს ნიკო ნიკოლაძე, — მამაჩემს ტოლი არ ჰყავდა ვაჭრო-
ბაში“-ო.

ყირიმის ომის დამთავრების შემდეგ იაკობ ნიკოლაძეს სხვა ვაჭრებმაც
მიბაძეს, მაგალითად, 1856 წელს გორელმა ვაჭარმა სტეფანოვმა რედუტ-კალუ-
ში პოლანდიური გემიდან გადმოტვირთა დიდალი საქონელი, თუმცა მას ამ
საქმეში დიდი დაბრკოლებებიც შეხვდა, რაც დაკავშირებული იყო ყირიმის
ომთან და მის შედეგებთან²⁰.

სატრანზიტო ვაჭრობის შემდგომ განვითარებას და ამიერკავკასიაში მყო-
ფი ჯარების პროვიანტი უზრუნველყოფას აბრკოლებდა საკომუნიკაციო გზე-
ბის მოუწყობლობა. მეფისნაცვალ მ. ვორონცოვის დროს შემუშავდა მთელი
რიგი ღონისძიება საზღვაო, სამდინარო და სახმელეთო გზების გაუმჯობესე-
ბის. ეს დაიწყო იმით, რომ 1853 წელს მდ. მტკვარზე დაწესდა ორთქლის გე-
მის „თავადი ვორონცოვის“ რეგულარული მიმოსვლა სალიანსა და მინჯიჩაურს
შორის, რომელიც მიზნად ისახავდა ამიერკავკასიის სავაჭრო-ადმინისტრაცი-
ული ცენტრის — თბილისის დაკავშირება შიდა რუსეთის სამრეწველო ცენ-
ტრებთან²¹. გემით დასახული სხვა ღონისძიებები ვერ განხორციელდა ყირი-
მის ომის დაწყების გამო, ახლა კი მშეიღობიანობის დამყარების პირობებში
შეიქმნა მისი რეალიზაციის შესაძლებლობა.

50-იანი წლებისათვის რედუტ-კალეს ნავსადგური ვეღარ უზრუნველყოფ-
და გემთა გამტარუნარიანობას და ორთქლის გემების რეგულარულად შეს-
ვლას მდ. რიონში, რომლის ფარვატერის შესწავლისა და მოწესრიგებისათვის
9 წლის მანძილზე სახელმწიფო გამოყოფდა ყოველწლიურად 25 ათას მა-
ნეთს²².

¹⁹ პ ა ა ტ ა გ უ გ უ შ ვ ი ლ ი, საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვი-
თარება XIX-XX სს., ტომი VI, გვ. 357.

²⁰ AKAK, т. IX, с. 828, № 839.

²¹ ო თ ა რ შ ა რ ა ძ ე, მტკვარზე ნაოსნობის ისტორიიდან, ჟურნ. „მაცნე“, ეკონომიკა-
სა და სამართლის სერია, 1982, № 3, გვ. 57-64.

²² საქ. სსრ ცსია (თბილისი), ფონდი 324, ნაწ. 2, საქ. 140, ფურც. 75.

ამ მხრივ მდგომარეობა უფრო გართულდა როდესაც დაიწყო ყირიმის ომი და მასთან დაკავშირებით დას. საქართველოში შეიქმნა საომარი ვითარება. 1854 წლის მაისის დასაწყისს ინგლის-საფრანგეთის საზღვაო ფლოტმა ყუმბარები დაუშინა რედუტ-კალეს. რუსეთის ჯარის გადაარჩენის მიზნით, გენლეიტ. ანდრონიკაშვილის განკარგულებით რედუტ-კალე, სადაც ნაგებობები უმეტეს წილად ხისა იყო, გადაწვეს, ხოლო რუსეთის ჯარი მშვიდობით გაეყვანილ იქნა ნაჯიხევის საყარაულომდე²³. ამიერიდან ყულევმა (რედუტ-კალემ) როგორც ნავსადგურმა, ციხე-სიმაგრემ და სავაჭრო ცენტრმა დაკარგა თავისი მნიშვნელობა.

შექმნილი ვითარების ანალიზის საფუძველზე ინჟ.-პოდპოლკოვნიკმა იოგელმა 1855 წელს ადგილობრივ ხელისუფლებას წარუდგინა მოხსენებითა ბარათი, სადაც მრავალმხრივ დასაბუთა ფოთსა და ორპირს შორის ორთქლის გემების რეგულიარული რეისების დაწყების აუცილებლობა, რომ იგი უზინარესად ხელს შეუწყობდა დასავლეთ საქართველოს (გურია, სამეგრელო, იმერეთი) ეკონომიკურ დაწინაურებას და მასთან ერთად მნიშვნელოვანი მოგების მიღებას. მოხსენებაში სხვათა შორის მითითებულია იმის შესახებაც, რომ „ყველაზე საქმიანი კომერციული ხალხი — ამერიკელები მიმოსვლის მოწყობას ყოველთვის იწყებენ ნაოსნობის მოწყობით“²⁴. უნდა ვიფიქროთ, რომ ყირიმის ომის დამთავრების შემდეგ იოგელის მოხსენებითი ბარათი დაედო საფუძვლად კავკასიის ახალ მეფისნაცვალ ბარიატინსკის 1857 წელს რომ გამოყო კომისია ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორის პოლკოვნიკ ივანოვის თავმჯდომარეობით; კომისიას უნდა შეესწავლა და წარმოედგინა დასკვნა თუ რამდენად იქნება მიზანშეწონილი რედუტ-კალეს ნაცვლად ნავსადგური გადატანილი ყოფილიყო ფოთში და აქედან მდ. რიონის აუღლებით რეგულიარული (სარეისო) გემების მიმოსვლის დაწყება. კომისიის გადაწყვეტილებით შესაძლებელი იყო, როგორც ფოთის ნავსადგურის კეთილმოწყობა, ისე მდ. რიონში 2¹/₂ ფუტიდან 5 ფუტამდე ჩაწოლის გემების მოძრაობა წლის ყოველი დროის მანძილზე, თუ მდინარის ფარვანტერის გაწმენდის სამუშაოები გაგრძელდებოდა და მოეწყობოდა მდინარის სანეროზე ზოგეერთი ნავმისადგომი, ფოსტისა და ტვირთის გადასატანად.

1857 წელს 25 ივლისს რუსეთის მეფის მიერ მოწონებული და დამტკიცებული იქნა პროექტი, რომლის მიხედვით საჭირო იყო შემდეგი ღონისძიებების განხორციელება:

1. მოეწყოს მდ. რიონზე სანაოსნო უპირატესად რუსეთის შავი ზღვის კომპანიის მეშვეობით (ფარვანტერის გაწმენდისათვის ხარჯთაღრიცხვის შედგენა).
2. რედუტ-კალესა და სამეგრელოს სხვა ადგილებში მცხოვრებთა შეტყობინება ფოთში მათთვის გამოყოფილ ადგილებში ჩასახლების შესახებ.
3. გამოიძებნოს სახსრები გამოყოფილი ადგილებიდან ტყის გაჩეხვისათვის. ახლადშექმნილ ქალაქში პოლიციური წესრიგის დაცვის უზრუნველყოფა.

ქალაქში წინასწარ გამოიყოს ადგილები ყველა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი დაწესებულებებისათვის, ამავე დროს გამოინახოს შესაძლებლობა

²³ АКАК, т. XI, с. 968, № 875.

²⁴ АКАК, т. XI, с. 815—817, № 819.

აზოვის ბარკასებისა და სხვა სახის გეგმების მშენებლობისათვის. ზარბაზნებისა და პროვიანტის გადმოტვირთვისათვის ნავმისადგომებისა და საწყობების მოწყობა.

ვაჭრებისა და სხვა მრეწველთათვის ხელის შეწყობა დუქნების გასახსნელად. პირველი დღეებიდანვე უნდა შეიქმნას სამედიცინო დაწესებულება.

სანაოსნოს შექმნამდე შეძლებისდაგვარად ადგილობრივი ნავებით მოეწყოს რეგულარული მიმოსვლა ფოთი-მარანს შორის. აღნიშნულ ღონისძიებათა განხორციელებისათვის გამოყოფილ იქნა 140 ათასი მანეთი²⁵.

ამ პროექტის ის ნაწილი, რომელიც რიონზე რეგულარული ნაოსნობის დაწყებას და ფოთში მოსახლეობის დასახლებას ეხებოდა, განხორციელდა იმით, რომ შეიქმნა „შავისა და აზოვის ზღვების სხვადასხვა ადგილების და კავკასიის შორის სავაჭრო ურთიერთობის გასაწვრივებლად მენავებობისა და ვაჭრობის რუსეთის საზოგადოების (როპიტის) მონაწილეობით რიონის „საბუქსირო ნაოსნობა“²⁶. კატარღებს გამოაბამდნენ ადგილობრივ ნავებს და ორმხრივ მიმართულებით გადაჰქონდათ ტვირთი და გადაყავდათ მგზავრები. ამის შესახებ ცნობილი ფრანგი მწერალი ალ. დიუმა, რომელმაც 1858-1859 წწ. კავკასიაში იმოგზაურა და მოუხდა ორპირიდან ფოთამდე მგზავრობა, წერს ორპირში საჭურისები („სკოპცები“) ... ატარებენ ნავებს რიონზე ზაპორის განმავლობაში“, როცა წყალი შრება და პატარა გემი ვერ მოძრაობს“, შემდეგი განაგრძობს „კარაპში სამი კაცი იყო. ერთი საჭეს მართავდა, ორნი ნიჩბავდნენ...“ ყოველ ნაბიჯზე მდინარის ღინებას აფერხებდა ფსევანად ამოძვრკეული ხეები, კარაპი კი ვიწრო და ბრტყელი აუბულებლისააო.

გემი „დიდი მთავარი კონსტანტინე“, რომელსაც ა. დიუმა ტრაპეზუნდამდე უნდა წაეყვანა ფოთის რეიდზე მდგარა, მასთან მიუყვანია პატარა კატარღას... რომელიც ზაფხულობით რიონის ადიდებისას, მარანსა და ფოთს შუა მიდი-მოდის“-ო²⁷.

„საბუქსირო ნაოსნობა“ ვერ აკმაყოფილებდა ამ დროს რიონზე ნაოსნობის გაზრდილ მოთხოვნილებებს. ამიტომ საჭირო შეიქმნა რეგულარული ნაოსნობის დაწყება, რომელსაც უნდა უზრუნველყო როგორც დიდძალი ტვირთის, ისე ფოსტის გადატანა და მგზავრთა გადაყვანა.

პირველად შედარებით დიდი წყალწყვის ორთქლის გემის ორპირში მისვლის შესახებ საინტერესო მასალას გვაწვდის კ. ბოროზდინი²⁸. 1858 წ. მაისში „...როცა სტუმრად ვიყავი გეგიძესთან²⁹, ავტორი გულისხმობს ორპირს“ - (ო. შ.) მის სახლის აივანზე იჯდა რამდენიმე მგზავრი, ფოთში მიშავალი. ლაპარაკობდნენ მეორე დღისათვის ნავის დაქირავების შესახებ, ამ დროს შორი-ახლოდან ზარბაზნის დაცლის ხმა მოისმა. ნეტავ რა ამბავი უნდა იყოს? აქ ზარბაზანს რა უნდოდა?

ცოტა ხნის სიჩუმის შემდეგ, ვილაცამაცა სთქვა: „აღბათ თოფი დაცალეს, დიდი ხმა იმიტომ ჰქონდა, რომ წყლის ზედაპირს გაჰყვა ხმაო“. მაგრამ

²⁵ საქ. სსრ ცნობა (თბილისი), ფონდი 324, ნაწ. 2, საქ. 140, ფურც. 75.

²⁶ ალ. დიუმა, კავკასია... გვ. 428, 429.

²⁷ იქვე, გვ. 430.

²⁸ კ. ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი. 1854-1861, მოგონებანი (თარგ. ა. სახოკიას მიერ), თბ., 1934.

²⁹ იქვე, გვ. 302.

ზარბაზნის ხმა განმეორდა და ეზოში ჩოჩქოლი ატყდა და იძახდნენ „ორთქლ-
მავალი“, „ორთქლმავალი“.

თვალის დახამხამებაში გამოცევივდით ნაპირზე და დაეინახეთ პირველი
და სრულიად მოულოდნელი ორთქლმავალი გემი, რომელიც დიდი ხმაურობით
მიაპობდა რიონის ტალღებს. ყველას სიხარული აუწერელი იყო. გემმა კი-
დედ მოგვეკა სალამი ზარბაზნის საშუალებით, ხოლო ნაპირიდან ყველამ „ურა“
შებდავლა ხმამღლა, და როცა გემი ნავსადგურს მიაღვა, ერთი წამის განმავ-
ლობაში მოცევიდა აუარებელი ხალხი, კიბე ჩაუშვეს და გემის კაპიტანი ნაპი-
რად გამოვიდა. ყველამ გულში ჩაიხუტა როგორც სასიყვარულო სტუმარი...³⁰.
გემს „აკერმანის“ სახელწოდებით მართავდა კაპიტანი ბ. ზაბალოტინი, რომე-
ლიც მღ. დნესტრიდან დროებით მოყვანილი იყო ფოთში. გემი ფოთიდან გა-
მოსულა დილის 9 საათზე, არ შეხვედრია დაბრკოლება და არსად შეჩერებულა.
სალამოს 7 საათზე ორპირში იყო „აკერმანი“ აქ სამი დღე შეჩერებულა და
27 მაისს უკან დაბრუნდა ფოთში. ამჯერად გემით უმგზავრნია ქუთაისიდან
საგანგებოდ ჩამოსულს დიდ მოხელეებს და ფართო საზოგადოებას და, რო-
გორც კ. ბოროზდინი აღნიშნავდა „რეისმა მშვენივრად ჩაიარა და უკვე 7 სა-
ათის მგზავრობის შემდეგ ფოთში ვიყავით, სადაც ჩვენ მოგვეგება პორტის
უფროსი კაპიტანი კიტაევი, ათასეულის კომანდირი კორზიგინი და ინჟინერო
ლიალინი ქ. ფოთის მშენებელი³¹. ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა დიდი აღ-
ტაცებით მიიღო გემის გამოჩენა. კაპიტანი ყველას იღებდა დასათვალისწინებ-
ლად გემზე“. ეს მგზავრობა დაკავშირებული იყო ფოთის ნავსადგურისა და
ქალაქის კურთხევასთან, რაც დიდი ზემოთ აღინიშნა, სადაც მონაწილეობას
იღებდა აგრეთვე ინგლისის ელჩი კამერინი³². ფოთში დაარსდა სანაოსნოს
სააგენტო, სადაც შეიძლება მგზავრობისა და საქონლის გადასატანად, ბი-
ლეთის შექმნა საზღვაო თუ სამდინარო ტრანსპორტზე, ბილეთის ყიდვა შე-
იძლება აგრეთვე გემის კაპიტანთან.

რიონზე ორთქლის გემის გამოჩენის შესახებ ცნობილი პოეტო, სარდალა
და სახელმწიფო მოღვაწე გრ. ორბელიანი 1858 წლის ივნისს დ. ჯორჯაძეს
სწერდა „რიონზე დაიწყო პარახოდმა სიარული; ფოთის გარშემო გაიკაფა
დიდი ადგილი, სადაც ახლავე ჰსახლედიან მრავალნი და იმედია, რომ მოკლე
ხანს გადაიქცეს ქალაქად, მრავალნი სომეხნი და ბერძენნი გადმოდიან ოსმა-
ლოდან საცხოვრებლად...“³³.

1854 წლის დასაწყისს ალ. დიუმა თვითმხილველი იყო იმისა, თუ ჯერ
კიდევ ნაკლებად დასახლებულ და მოუწყობელ ფოთში როგორ გამოცხადდა
ფოთი ქალაქად „ერთი დატაკი კაცი ხელში ბარაზნით ყოველ სახლთან ჩერ-
დებოდა და კითხულობდა დადგენილებას...“³⁴.

1860 წლის 23 დეკემბრის შედგენილი ხელშეკრულებიდან, რომელსაც
ამტიციებს კავკასიის მთავარმართებელი გენერალ ფელდმარშალი ბარატინსკი
ჩანს, რომ ფოთი-ორპირის ნაოსნობა უკისრია სანაოსნოსა და ვაჭრობის რუ-
სეთის საზოგადოების წარმომადგენელს დეისტევიტელნი სტატსკი სოვეტნიკ
ნ. ა. ნოვესელსკის, რომელიც კისრულობდა მღ. რიონზე ორთქლის გემით სამ-

30 ი ქ ვ ე, გვ. 303.

31 ი ქ ვ ე, გვ. 304.

32 ი ქ ვ ე, გვ. 212.

33 გ რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, წერილები, ტ. 11, გვ. 246.

34 ა ლ. დ ი უ მ ა, კავკასია..., გვ. 455.

გზავრო-საფოსტო რეგულარული მიმოსვლის განხორციელებას. შესრულებოდა კვირაში წასვლა-წამოსვლის ორი რეისი. ფოსტის გადატვირთვისათვის გაჩერების დროს გამოიყოფოდა მსუბუქი ნაგები საჭირო რაოდენობის მენიხებებით. სატრანსპორტ ტვირთის ერთი ადგილის გადატანის ღირებულება ღირდა 1 მან. და 32 კაპ. ე. ი. 3-ჯერ იაფი, ვიდრე რუსეთის სანაოსნო საზოგადოების ორთქლის გემზე „პოსრედნიკზე“, რომელიც ასრულებდა რეისებს დნეპრსა და ბუგზე, საზღვაო და სამდინარო ნავსადგურებთან. მთავრობა კისრულობდა საზოგადოებისათვის ავანსად, ორი წლის ვადით მიეცა 140 ათასი მანეთი. ხელშეკრულების თანახმად 1861 წელს მ. რიონზე ფოთიდან ორპირამდე (80 ვერსი) დაიწყო რეგულარული სანაოსნო მიმოსვლა. ამისათვის დროებით გამოყენებული იქნა მდ. დნესტრიდან მოყვანილი გემი „აკერმანი“, ამავე დროს ინგლისიდან გამოწერილი იქნა ორი გემი³⁵. რიონზე გაკეთდა ნავმისადგომები: ფოთში, ჭალადიდში, სირიაჩქონში, კოდორსა და ორპირში.

მდინარეზე გემების მოძრაობის გადაადგილების მიზნით მოწყობილი იქნა რამოდენიმე „ბიჩივიკი“, ამავე დროს მთავრობამ გამოყო 25 კაცის შემადგენლობით ლოცმანები, რომლებიც ადგენენ მდინარის სიღრმესა და განსაზღვრავდნენ ფარვატერს, ყოველწლიურად სრულებოდა 105 რეისი, თითოეულ რეისზე სუბსიდიის სახით სახელმწიფო იხდიდა 250 მანეთს³⁶.

1861 წლის სექტემბერს ყუბანიდან ნოვოროსიისკის, სოხუმის გამოვლით ფოთის ნავსადგურის რეისზე დადგნენ იმპერატორ ალექსანდრე II და მისი თანხლები პირები, მათ შორის გრ. ორბელიანი, რომლებიც მიემგზავრებოდნენ ქუთაისის დასავლეთ საქართველოს თავდაზნაურთა შესახვედრად, მათ ფოთიდან-მარნაშელის მდინარის გემით იმგზავრეს, რომლის კაპიტანი კიტაევი ყოფილა. ეს მოგზაურობა დაწვრილებით აქვს მოთხრობილი ა. შერბაკოვს³⁷.

1864 წელს მდ. რიონის სანაოსნო გადაეცა გილდის ვაჭარს ნიკ. სუგოროვიცოვს, რომელმაც განაგრძო სანაოსნო საზოგადოების მიერ დაწყებული საქმე. 1865 წლის 15 მარტიდან ფოთსა და ორპირს შორის დადიოდნენ გემები „თავადი ბარიატინსკი“, „ნოვოსელსკი“, „ნადეჟდა“, „რიონი“ და სხვ.³⁸

ქვემო ქართლში ფონ-კუჩენბახის ფერმისა და რძის პროდუქტების გადაამუშავებელი საწარმოს საჭიროებისათვის ადგილობრივმა ხელისუფლებამ 1865 წელს შვეიცარიიდან გამოიწერა „შვაცის“ ჯიშის ძროხები და ბულები, რომლებიც საფრანგეთის ნავსადგურ მარსელიდან კონსტანტინოპოლამდე გემით გადაიყვანეს, ხოლო შემდეგ სხვა გემით ფოთამდე. აქედან გემით „ზევზლოჩკით“ პირუტყვი მდ. რიონით ორპირამდე მოიყვანეს, შემდეგ კი ქუთაისზე გამოვლით პირუტყვი უმნიშვნელო ზარალით დანიშნულ ადგილამდე მიიყვანეს. მათ მოყვანაზე ფერმერს დაუხარჯავს 4391 მანეთი³⁹.

მდ. რიონზე ორთქლის გემების რეგულარული მიმოსვლის დაწყებამ დიდი როლი შეასრულა ადგილობრივი მოსახლეობის სამეურნეო ცხოვრებაში.

³⁵ ი ქ ვ ე, ფურც. 22, 23, 26.

³⁶ ი ქ ვ ე, ფურც. 75.

³⁷ „Русская старина“, 1883, т. 40, № 10—12.

³⁸ საქ. სსრ ცსია, ანან, 1, საქ. 5637, ფ. 9.

³⁹ ა. ბ რ ე ვ ა ძ ე, რძის და რძის პროდუქტების წარმოება რევოლუციამდელ საქართველოში, ყურ. „მაცნე“, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკის და სამართლის სერია, 1979, № 4, გვ. 133.

⁴⁰ ვაზ. „დროება“, 1883, № 153, 222.

მათ ფოთის ნავსადგურიდან საზღვარგარეთ და რუსეთში გაქონდათ კაკლისა და ბზის მასალა, საკასრე ტკაჩი, სიმინდი და სხვა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქცია⁴⁰. ამ სამდინარო მაგისტრალზე ორპირი გადაიქცა მსხვილ სავაჭრო ცენტრად. აქ მოეწყო მოხერხებული ნავმისადგომი და საწყობები. მომრავლდა დუქნები, სამიკიტნოები და ღამის სათევე ადგილები. გაშენდა ევროპული ტიპის პარკი, ქუჩებში შეხვედებოდათ მრავალ სხვადასხვა სახის ტრანსპორტს. მთელ საქართველოში ცნობილი იყო ორპირის ბაზრობა (ცხენისწყლის შესართავთან), სადაც იყიდებოდა საზღვარგარეთის, რუსეთისა და ადგილობრივი წარმოების პროდუქცია. ი. საჭილაველი 1898 წელს გაზ. „კვალში“ წერდა: „ვინ არ იცის, რომ ორპირი თავ ქალაქად ითვლებოდა სამოც-სამოცდაათ წლებში და უმთავრეს სავაჭრო ცენტრს შეადგენდა იმერეთ და გურია სამეგრელოსას, სადაც შემოდოდა ფოთიდან რიონით საზღვარგარეთის გემები და მასთან მრავალი ათასი ქარავენები სხვადასხვა შორეულ ქვეყნებიდან საქონლით დატვირთულები; ...ორპირი იძლეოდა ყოველგვარ სავაჭროებს ჩვენი ქვეყნისას და ჩვენი ქვეყანაც მასზე იყო დამოკიდებული“...⁴¹. მაგრამ 60-იან წლებში ფოთი-თბილისის რკინიგზის ხაზის მშენებლობის დაწყებასთან დაკავშირებით, 1867 წელს რიონზე შეწყდა ორთქლის გემების რეგულიარული მიმოსვლა, ხოლო 1872 წელს ფოთი-თბილისის რკინიგზის გახსნამ საგრძნობლად შეამცირა ტვირთბრუნვა მდ. რიონზე. ორპირმა დაკარგა თავისი პირვანდელი დანიშნულება. ზემოთ დასახელებული გაზ. „კვალის“ კორესპონდენტი ამის შესახებ აღნიშნავდა „გაიყვანეს თუ არა რკინის გზა და შეიქმნა ჩქარი მოგზაურობა ფოთსა და თფილის შუა, მაშინვე ორპირს სასიკვდილო ტკივილებმა დაუარეს“, ხოლო ბაქო-ბათუმის რკინიგზის... „ამოძრავებამ ორ-პირი სრულიად მიწასთან გაასწორა და მისი ვაჭრობა აქეთ-იქით მიაბნ-მოაბნია, ერთი ნაწილი გადავიდა იქვე ახლო-მახლო სადგურებში როგორც, მაგ., სამტრედია, საჯაოხო და აბაშა...“⁴². მიუხედავად შექმნილი ვითარებისა ადგილობრივი მოსახლეობა მაინც განაგრძობდა თავიანთი ნავეებით (კაიუკებით) ტვირთის გადაზიდვას და მასთან მგზავრების გადაყვანასაც, თუმცა არა იმ მასშტაბით, რაც წარმოებდა ორთქლის გემებით.

მე-14 საუკუნის დამლევსა და მე-XX საუკუნის დასაწყისს საქართველოში კაპიტალიზმის განვითარების შედეგად სასაქონლო ურთიერთობა მკვეთრად ვითარდება სოფლის მეურნეობაში, მან მოიცვა აგრეთვე დასავლეთ საქართველოს რიონისპირა მხარეც, სადაც განლაგებული იყო 70-მდე სოფელი 10 ათასი კომლით. მდინარის სანაპიროს გაყოლებით ნოყიერი ნიადაგი საშუალებას იძლეოდა სიმინდის უხვი მოსავლის მიღებისა, რომელიც აკმაყოფილებდა მასზე მოსახლეობის მოთხოვნილებას, ხოლო ნამეტ პროდუქციას, რომელსაც ახლა ხარბად იღებდნენ, გაქონდათ რუსეთისა და საზღვარგარეთის ბაზრებზე.

ფოთის მსხვილ ნავსადგურად გარდაქმნა და ფოთის მოსახლეობის სწრაფი ზრდა ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა აგრეთვე მდ. რიონის სანაპიროს გაყოლებით მთელი რიგი საწარმოების შექმნისათვის. აქ მოქმედებდა 10-ზე მეტი საშენებლო და მეთუნეობის (ავურისა და თიხის ქურჭლის) საწარმო, რამდენიმე ორთქლის წისქვილი, ხე-ტყის დამუშავების საწარმო (მარანის, აბაშის, ქალადიდის და სხვ.), დიდი რაოდენობით მზადდებოდა შეშა. წარმოებული

41 გაზ. „კვალი“, 1898, № 9.

42 იქვე.

პროდუქციის გარკვეული ნაწილი ადგილობრივი მოსახლეობის საჭიროებისათვის გამოიყენებოდა, დანარჩენი კი ნავებით ფოთში გადაჰქონდათ.

XX საუკუნის პირველ წლებში ფოთში კაიუკებით ყოველწლიურად საშუალოდ გადაჰქონდათ სიმინდი — 500 ათასი ფუთი, ხე-ტყე — 60 ათასი ფუთი, აგური — 300 ათასი ფუთი, შეშა — 200 ათასი ფუთი, უკან დაბრუნებისას ფოთიდან მიჰქონდათ ცემენტი, ხორბლის ფქვილი, შაქარი, ნავთი და სხვადასხვა სახის სამრეწველო საქონელი, მაგრამ მდ. რიონზე ნაოსნობა არ წარმოებდა რეგულარულად და ორგანიზებულიად.

ამ გარემოებისათვის 1909 წელს ყურადღება მიუქცევია ფოთის ნავსადგურის ლოცმანს მარჯანიშვილს და თხოვნით მიუმართავს ფოთის ქალაქის მმართველისათვის, აგრეთვე კავკასიის ოკრუგის საგზაო მიმოსვლას სამმართველოსა და კავკასიის მეფისნაცვალისათვის, რათა მიეცათ მისთვის შეღავათის პირობებში უფლება დაეწყოს საბუქსირო სამგზავრო გეგმების რეგულარული მიმოსვლა მდ. რიონზე სოფ. ორპირიდან ფოთამდე, ოღონდ თუ მთავრობა იკისრებდა თავისი ხარჯით მდინარის ფორვარტერის მოწესრიგების საქმეს.

მარჯანიშვილი თავის თხოვნაში განსაკუთრებით ყურადღებას აქცევდა იმ გარემოებას, რომ ფოთის ნავსადგურში ყოველწლიურად იზრდებოდა მდ. რიონის ტვირთის ნაკადის მოცულობა, რომ ადგილობრივი მცხოვრებლები ამკობინებდნენ ტვირთის გადატანას და მგზავრობას მდინარით, ვიდრე რკინიგზით⁴³. მეფის ხელისუფლებამ მარჯანიშვილის თხოვნა არ დააკმაყოფილა.

მდ. რიონზე რეგულარული სანაოსნოს აღდგენის აუცილებლობამ უფრო გარკვევით თავი იჩინა 1909-1913 წლებში. სულ 5 წლის მანძილზე ფოთიდან გატანილი იქნა — 10429226 ფუთი, ანუ საშუალოდ წელიწადში 2,1 მილნ. ფუთი სიმინდი⁴⁴. ეს სიმინდი უმეტესად მოწეული იყო რიონისპირა მიწებიდან.

ფოთიდან საზღვარგარეთ და კაპოტაყით გატანილი იქნა სხვადასხვა ჯიშის ხე-ტყე (ფუთობით)⁴⁵.

სულ 4 წლის 1910-1913 წწ. მანძილზე 2601159 ფუთი, ანუ საშუალოდ წელიწადში — 650000 ფუთი ხე-ტყე. მათი ტრანსპორტირება უმეტესად წარმოებდა მდ. რიონზე დიდი ჭალადიდური ნაევებით (კაიუკებით) და რკინიგზით.

პირველი მსოფლიო ომის დაწყების და ამიერკავკასიაში საომარი ვითარების შექმნასთან დაკავშირებით საქართველოს ნავსადგურებში მკვეთრად შემცირდა ტვირთბრუნვა. ნაწილობრივ შეწყდა მდ. რიონზე ნაევების მოძრაობა. რიონისპირა განლაგებული საწარმოების უმრავლესობამ შეწყვიტა მოქმედება, ისე, რომ მდ. რიონზე რეგულარული ნაოსნობის აღდგენა ვერ მოხერხდა.

ამის შემდეგ რამდენჯერმე წამოიჭრა რიონზე ნაოსნობის აღდგენის საკითხი, მაგალითად, 1918 წელს როდესაც თურქ ქემალისტებმა ბათუმი დაიკავეს ფოთი რესპუბლიკის მთავარი ნავსადგური გახდა. სამტრედია-ფოთის რკინიგზის ხაზის მეტად გადატვირთვის გამო დაიწყო შესწავლა რიონზე ნაოსნობის აღდგენის შესაძლებლობის შესახებ მისი რეალიზაცია მიჩნეული იქნა მიზანშეწონილად, რადგან იმ ხანებში ფოთში იდგა რესპუბლიკის სახმედრო

43 საქ. სსრ ცსია (თბილისი), ფონდი 1881, ნაწ. 1, საქ. 29, ფურც. 1.

44 იქვე, ფურც. 3.

45 იქვე, ფურც. 5.

და სავაჭრო ფლოტი, ნაწილი ამ ფლოტისა (მცირე წყალწყვის) მდ. რიონზე იმყოფებოდა, ყავდათ გამოცდილი მეზღვაურთა კადრებიც, მაგრამ ნაოსნობის ტექნიკური დასაბუთება არ გააჩნდათ. ამიტომ გზათა მიმოსვლის სამინისტრომ 1918 წლის ივნისს შექმნა კომისია ინჟ. პოპეს ხელმძღვანელობით რათა ტექნიკური დასაბუთება მიეღო. კომისიის მიერ წარდგენილ მოხსენებით ბარათში ნათქვამი იყო „ზოგიერთი ტექნიკური მხარის გამოსწორების შედეგად სასესებით შესაძლებელია 2 ფუტი წყალწყვის ვემების მოძრაობა მდ. რიონზე ფოთი — ორბიზამდე“. ამის შემდეგ იმავე წლის ოქტომბერს ინჟ. ტ. ს. საპიქველმა რესპუბლიკის გზათა მიმოსვლის სამინისტროს წარუდგინა ვრცელი ეკონომიკურ-ტექნიკური დასაბუთება მდ. რიონზე ნაოსნობის დაუყოვნებლივ აღდგენის შესახებ. მაგრამ მალე ბათუმი კვლავ დაუბრუნდა რესპუბლიკას და აღარ შეიქმნა საჭიროება ნაოსნობის აღდგენის. თუმცა ხელისუფლებას არც საამისო სახსრები გააჩნდა. მის შემდგომ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ წლებში კვლავ აღიძრა რიონზე ნაოსნობის აღდგენის საკითხი, მაგრამ იმ დროს ბოლშევიკური მთავრობა კოლხეთის დაშრობის პრობლემით იყო დაინტერესებული.

უკანასკნელ წლებში ინგლისელ სწავლულისა და მეზღვაურის ტომ სევერინის მიერ უძველესი კონსტრუქციის ხომალდ „არგოთი“ განხორციელებულმა მოგზაურობამ საბერძნეთიდან შავი ზღვით ფოთამდე და შემდგომ რიონის აყოლებით ჭყვიშამდე, დაასაბუთა 3 ათასი წლის მითის რეალობა, რამაც საყოველთაო ინტერესი გამოიწვია. ამასთან დაკავშირებით გაზ. „კომუნისტის“ ინიციატივით მოეწყო მრგვალი მაგიდა რიონზე ნაოსნობის აღდგენა-განახლების შესახებ. როგორც 1985 წლის 16 ივნისს გამოქვეყნებული მასალებიდან ჩანს, მრგვალი მაგიდის „ოქროს საწმისის სანაოსნოს“ მუშაობაში მონაწილეობა მიუღია რესპუბლიკის თვალსაჩინო მოღვაწეებს. მათი უმრავლესობის აზრით, რიონზე ნაოსნობის აღდგენა ზოგიერთი ტექნიკური მხარის გამოსწორების გათვალისწინებით შესაძლებელია და იგი უთუოდ დიდ სარგებლობას მოუტანს რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობას⁴⁶.

უნდა ვიმედოვნოთ, რომ შორს არ უნდა იყოს ის დრო, როდესაც თანამედროვე გემის საყვირი კვლავ ამცნობს მოსახლეობას რიონზე რეგულარულ ნაოსნობის დაწყებას.

О. Х. ШАРАДЗЕ

ИЗ ИСТОРИИ СУДОХОДСТВА НА РЕКЕ РИОНИ

Резюме

Отмечается, что с давних времен река Риони была судоходной, она представляла собой часть большого транзитно-торгового пути, связывающего европейские и азиатские страны.

В период феодализма судоходство на реке продолжалось. Оно имело большое значение для хозяйственной жизни местного населения, а кроме того, представляло для Грузии

⁴⁶ გაზ. „კომუნისტი“, 1985, 16 ივნისი, № 138.

(в соответствующих политических условиях) важную дорогу, связывая ее со странами черноморского побережья и Ближнего Востока.

С развитием капитализма возник вопрос о восстановлении старой Закавказской транзитно-торговой дороги. Между Поти и Орпирі начались буксирные перевозки, а затем регулярное движение паровых судов. Прогрессивно увеличивался объем товарооборота и перевозки пассажиров, но, ввиду начала строительства железной дороги Поти—Тбилиси, судоходство прекратилось. Несмотря на это, перевозка грузов продолжалась местным водным транспортом — каюками — до начала первой мировой войны.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის სახალხო მეურნეობის ისტორიის განყოფილებამ.

მარინე ცუცქერიძე

რეგიონის დარგობრივი სისტემების განვითარების დონის მაკროეკონომიკური შეფასების მეთოდური საფუძვლების სრულყოფის შესახებ

სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი აუცილებელი საფუძველია რეგიონის დარგობრივი სისტემების ეფექტიანი ფუნქციონირება. იგი წარმოადგენს სახალხო მეურნეობის სტრუქტურის გარდაქმნის საფუძველს და თვითრეგულირებადი საბაზრო ეკონომიკის შექმნასა და რეგიონის ეკონომიკური დამოუკიდებლობის მიღწევასაც უკავშირდება. დარგობრივი სისტემების განვითარების დონის მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების გავლენის განსაზღვრა სოციალურ-ეკონომიკურ ეფექტიანობაზე წარმოადგენს რეგიონის როგორც დამოუკიდებელი ეკონომიკური სისტემის განვითარების გრძელვადიანი პერსპექტივების დასაბუთების საშუალებას.

წარმოების განვითარების დონის მაკროეკონომიკური ანალიზისა და შეფასების მეთოდურ საფუძველს წარმოადგენს დარგობრივი სისტემების ეფექტიანი ფუნქციონირებით მიღწეული ეკონომიკური და სოციალური შედეგების ამსახველ მაჩვენებლებს შორის კავშირის დადგენა, რომელიც განსაზღვრავს ამ ეკონომიკური სისტემის განვითარების პერსპექტივებს რეგიონის ეკონომიკის მართვაში გამოყენებული მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების საშუალებით. რეგიონის ეკონომიკაში არსებული დეზორგანიზებული სამეურნეო კავშირების შეფასება მართვის სხვადასხვა დონეზე წარმოადგენს დამოუკიდებელი ეკონომიკის მართვისა და რეგულირების ძირითადი პარამეტრების დადგენის, დარგობრივი სისტემების განვითარების დონის შეფასებისა და წარმოების სოციალურ-ეკონომიკური ეფექტიანობის ამაღლებაზე მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის გავლენის განსაზღვრის საფუძველს.

დარგობრივი სისტემების ეფექტიანი ფუნქციონირება განუხრელად უკავშირდება რეგიონის საწარმოო პოტენციალისა და მეცნიერულ-ტექნიკური პოტენციალის სრულ და რაციონალურ გამოყენებას. ამ პოტენციალის არარაციონალური გამოყენებით და სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების გავლენით რეგიონში დაბალია და არასტაბილურია დარგობრივი სისტემების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების დონე, რომელიც მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების მერყეობასაც განაპირობებს. მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების მერყეობა და ზრდის ტემპების შემცირება მოქმედებს დარგებსა და საწარმოებს შორის დინამიკურ ეკონომიკურ კავშირებზე, ეკონომიკური და სოციალური განვითარების შედეგების რეალიზაციაზე, სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონეზე, საბაზრო ეკონომიკის წანამდგრებზე, დარგობრივი სის-

ტემების ელემენტებს შორის საბაზრო ეკონომიკური კავშირების შექმნის გაუმჯობესებაზე.

როგორც ცნობილია, დარგობრივი სისტემის ფუნქციონირების და მათი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონის მაკროეკონომიკური შეფასების ერთ-ერთი საფუძველია საწარმოო ობიექტების, როგორც მისი ელემენტების ორგანიზაციისა და დარგობრივი სტრუქტურის მაჩვენებლების აგების მეთოდი. ამ მიმართულებით დარგობრივი სისტემა წარმოადგენს ერთდროულად ფუნქციონირებადი საწარმოო ელემენტების სისტემას, რომლებიც ამ სისტემის განვითარების მიზნის მისაღწევად მიმართული მატერიალური, ფინანსური და საბაზრო ურთიერკავშირების მაჩვენებლებით განისაზღვრებიან. მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის გავლენით დარგობრივი სისტემების მაკროეკონომიკური სტრუქტურის განვითარება და სრულყოფა ამ სისტემების ფუნქციონირების ძირითად თავისებურებას წარმოადგენს. ამიტომ, დარგობრივი სისტემების მაკროეკონომიკური შეფასების მეთოდის მიზანს წარმოადგენს საწარმოო და მეცნიერულ-ტექნიკური პოტენციალის ზრდის ფაქტორებისა და მათი განვითარების დონეთა შედარება, რომელიც ამ სისტემების სოციალურ-ეკონომიკურ ეფექტიანობაზე, ინტენსიფიკაციის ფაქტორების გავლენის განსაზღვრის ერთ-ერთი ძირითადი საშუალებაა.

რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთ აუცილებელ ელემენტს დარგობრივი სისტემების პროპორციული და ურთიერთდაბალანსებული განვითარება წარმოადგენს. მისი მიღწევა შესაძლებელია სახალხო მეურნეობის დარგებისა და საწარმოების სტაბილური ფუნქციონირების პირობებში, რომელიც მრეწველობის დარგობრივი სისტემების რაციონალური ტერიტორიული ორგანიზაციის მიღწევასთან ერთად მარკენტიზმის, როგორც მართვის ფუნქციის ძირითად საშუალებას წარმოადგენს და განსაზღვრავს მრეწველობის დარგების საბაზრო კავშირების სტრუქტურას, წარმოების სპეციალიზაციის განვითარებას, და უკავშირდება ბუნებრივი რესურსების რაციონალურ გამოყენებას.

რეგიონის დარგობრივი სისტემების საწარმოო რგოლების, როგორც ამ სისტემების ძირითადი ელემენტების განვითარების დონე და დარგთაშორისი კავშირები განსაზღვრავენ მაკროეკონომიკურ მაჩვენებლებს და წარმოების დარგობრივი სტრუქტურის სრულყოფას უკავშირდებიან სამრეწველო მასალებისა და ტექნოლოგიური მოწყობილობების მწარმოებელი დარგებისა და იმ დარგების განვითარებით, რომლებიც რეგიონის ეკონომიკის ეფექტიან და სტაბილურ ფუნქციონირებას, სოციალური ინფრასტრუქტურის განვითარებას განაპირობებენ და რეგიონის საბაზრო ეკონომიკის განვითარებას იმ დარგების საფუძველზე უზრუნველყოფენ, რომლებიც ეფექტიანია და აქტიურ როლს ასრულებს შიდა რეგიონული და რეგიონებს შორის საბაზრო ეკონომიკური კავშირების განვითარებაში, ამიტომ იგი წარმოადგენს რეგიონის კომპლექსური სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების გეგმაზომიერ, საბაზრო რეგულირების ერთ-ერთ აუცილებელ პირობას.

მრეწველობის განვითარების დონის მაკროეკონომიკური შეფასების ძირითად ელემენტებს წარმოადგენენ მისი დარგობრივი სისტემების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების საშუალო დონის მაჩვენებლები, რომლებიც განსაზღვრავენ რეგიონის სხვა დარგობრივი სისტემების საწარმოო შედეგებში მრეწველობის დარგობრივი სისტემების მატერიალურ დანახარჯებს.

ცხრილი 1.

კოეფიციენტები, რომლებიც ახასიათებენ მრეწველობის დარგობრივი სისტემების დიფერენცირებული მატერიალური დანახარჯების მაკროეკონომიკურ მაჩვენებლებს¹.

დარგობრივი სისტემები	წარმოების შედეგების ერთეულზე დანახარჯების კოეფიციენტები			
	1982 წ.	1985 წ.	1987 წ.	1988 წ.
1. მრეწველობა	0,907	0,862	0,811	0,816
2. სოფლის მეურნეობა	0,838	0,823	0,638	0,883
3. საწარმოო ინფრასტრუქტურა	0,189	0,254	0,215	0,188
4. სხვა დარგობრივი სისტემები	0,459	0,393	0,459	0,326

დარგობრივ სისტემებში დიფერენცირებული მატერიალური დანახარჯების მაკროეკონომიკური შეფასების მიზნით გამოყენებული კოეფიციენტები (იხ. ცხრილი 1) მიუთითებენ, რომ მრეწველობაში საწარმოო შედეგების ერთეულზე დანახარჯები შემცირდა 9,1%-ით (1988 წელს), სოფლის მეურნეობაში ეს მაჩვენებელი 63,8%-მდე შემცირდა (1985 წელს) და 88,3%-მდე გაიზარდა (1988 წელს), საწარმოო ინფრასტრუქტურის დარგებში იგი გაიზარდა 18,9-დან 25,4%-მდე (1985 წელს) და შემცირდა 21,5-დან 18,8%-მდე (1988 წელს). მშენებლობაში წინა პერიოდთან შედარებით მრეწველობის დარგობრივი სისტემების დანახარჯები საწარმოო შედეგების ერთეულზე გაიზარდა 0,98-ჯერ (1985 წელს) და შემცირდა 2,34-დან 1,88-ჯერ (1988 წელს). რეგიონის სხვა დარგობრივ სისტემაში ეს მაჩვენებელი შემცირდა 45,9-დან 32,6%-მდე (1988 წელს), დარგობრივი სისტემების დიფერენცირებული მატერიალური დანახარჯების მაკროეკონომიკური შეფასება წარმოადგენს რეგიონული რესურსების გამოყენების მაჩვენებლის და მისი განვითარების დონის დადგენის საფუძველს.

დარგობრივი სისტემების წარმოების განვითარებისა და ტერიტორიული სპეციალიზაციის დონეზე მიგვაჩვენებს რეგიონული რესურსების გამოყენების ინტენსივობის კოეფიციენტიც. ამ მაჩვენებლის მიხედვით სათბობ-ენერგეტიკული რესურსების გამოყენების ინტენსივობა მეტალურგიაში შეადგენს 0,15 (1988 წელს) და დაბალია საქართველოს მრეწველობის სხვა დარგებთან შედარებით, რესურსების გამოყენების ინტენსივობის მაჩვენებელი მიუთითებს მათ რაციონალურობაზე და რეგიონში წარმოების ეფექტიანობის ამაღლების შესაძლებლობაზე (კოეფიციენტის 1-ზე მეტი მნიშვნელობა რეგიონის სამრეწველო წარმოებაში რესურსების არაეფექტიანი გამოყენების მაჩვენებელია). საწარმოო ინფრასტრუქტურის დარგებში ამ რეგიონული რესურსების გამოყენების ინტენსივობის კოეფიციენტი მაღალია და 0,37-ს შეადგენს, სოფლის მეურნეობაში — 0,21-ს, ვიდრე მრეწველობის დარგებში, სადაც იგი 0,13-ს აღწევს.

¹ კოეფიციენტები განჯარიშებულია საქართველოს რესპუბლიკის მასალების საფუძველზე.

აღნიშნული მრეწველობის დარგობრივ სისტემებში რეგიონული რეგულირების გამოყენების რაციონალურობაზე და შიდარეგიონული საბაზრო კავშირების განვითარების მიმართულულებზეც მიგვანიშნებს.

რეგიონის დარგობრივი სისტემების ფუნქციონირების განმსაზღვრელია მათი განვითარების დონის დიფერენცირებული მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების ზრდის დაბალი ტემპები, რეგიონის შესაბამის სხვა მაკროეკონომიკურ მაჩვენებლებთან შედარებით, რომლებიც დიფერენცირებულია დარგობრივი სისტემების პროდუქციის მასალატევადობის, ფონდტევადობისა და შრომატევადობის მიხედვით. სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონეზე პროდუქციის მაჩვენებლის მერყეობის გავლენა მასალატევადობის დონის მაჩვენებლებით განისაზღვრება. ნედლეულისა და მასალების დანახარჯების ზრდამ რეგიონის მრეწველობის ელექტრო და სათბობენერგეტიკულ დარგებში განაპირობა მასალატევადობის მაჩვენებლის ზრდა. მასალატევადობის დონის კოეფიციენტის 0,99-მდე გაზრდამ, ამ დარგში წარმოების დონის კოეფიციენტის 0,94-მდე შემცირება განაპირობა, მსუბუქი მრეწველობის დარგებში ეს კოეფიციენტები შესაბამისად შეადგენენ 0,98-ს და 0,96-ს, სამშენებლო მასალების წარმოებაში — 0,96 და 0,87-ს, ხის მასალის გადამამუშავებელ და ცელულოზა-ქაღალდის წარმოებაში 0,95-სა და 0,93-ს, მანქანათმშენებლობისა და ლითონდამამუშავებაში 0,97 და 0,83-ს აღწევს, საქართველოს მრეწველობის სხვა დარგებში, მეტალურგიასა და კვების მრეწველობაში კოეფიციენტი, რომელიც მასალატევადობის შემცირების დონეს ახასიათებს შეადგენს 0,94-სა და 0,99-ს, რომლის საფუძველზეც წარმოების განვითარების დონის მაჩვენებლის ზრდამ 1988 წელს შესაბამისად 0,96 და 0,95 შეადგინა. მასალატევადობის დონის კოეფიციენტის მერყეობა დარგის საერთო პროდუქციის მაჩვენებლისა და მრეწველობის დარგობრივი სისტემის განვითარების დონის მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების მერყეობას განაპირობებს.

ტექნიკური პოტენციალის რაციონალური გამოყენება რეგიონის დარგობრივ სისტემებში კაპიტალური დაბანდებების სტრუქტურის სრულყოფას უკავშირდება და დამოკიდებულია ფონდტევადობის დონეთა ურთიერთთანაფარდობის მაჩვენებელზე. იგი განაპირობებს მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების ზრდას, როგორც ერთ-ერთი ძირითადი, მისი განმსაზღვრელი ფაქტორი. წარმოების ტექნიკური დონის ეს მაჩვენებელი მრეწველობაში შეადგენს 0,89-ს, ხოლო მისი გავლენით პროდუქციის ზრდის ტემპის კოეფიციენტმა 0,065 (6,5%) მიაღწია. დარგობრივ სისტემებში საწარმოო ფონდების გამოყენების დონის მაჩვენებელი წარმოების სტაბილური დონის მიღწევის და მეცნიერულ-ტექნიკური განვითარების ერთ-ერთი ძირითად საფუძველს წარმოადგენს. ფონდტევადობის დონის კოეფიციენტით, როგორც ერთ-ერთი სტრუქტურული მაკროეკონომიკური მაჩვენებლით დარგობრივი სისტემების მეცნიერულ-ტექნიკური განვითარება და რეგიონის საწარმოო და სოციალური ინფრასტრუქტურის განვითარების დონე განისაზღვრება. დარგობრივი სისტემების ეფექტიანი ფუნქციონირება საწარმოო ინფრასტრუქტურის გამოყენების დონეს უკავშირდება, რომლის მაჩვენებლების განსაზღვრისას ამ სამეურნეო სისტემებში მომუშავეთა როდენობა გაითვალისწინება, იგი სახალხო მეურნეობის სხვა დარგებთან შედარებით შრომატევადობის მაღალი მაჩვენებლებით ხასიათდება, ამიტომ ინფრასტრუქტურის გამოყენების დონის კოეფიციენტები მშენებლობაში 0,66 შეადგენს (1988 წელს), მრეწველობის დარგობრივ სისტემებში

საწარმოო ინფრასტრუქტურის გამოყენების დონის კოეფიციენტები დაბალია და შეადგენს 0,33-ს, სოფლის მეურნეობაში მაღალია და 0,85-ს აღწევს. სოციალური ინფრასტრუქტურისა და სხვა დარგებში — 0,48-ს შეადგენს. ინფრასტრუქტურის დარგების ეფექტიანი ფუნქციონირება დამოკიდებულია მათი განვითარების დონის მაკროეკონომიკურ მაჩვენებლებზე, რომელიც 42,9%-ს აღწევს. მეცნიერულ-ტექნიკური განვითარება და დარგობრივ სისტემებში საწარმოო ინფრასტრუქტურის გამოყენების დონის ამაღლება სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებაში ინტენსიფიკაციის როლზე მიგვანიშნებს. დარგობრივი სისტემების განვითარების დონის მაჩვენებლები მრეწველობაში 28,5%, სოფლის მეურნეობაში 36,%, მშენებლობაში 14,2%, სახალხო მეურნეობის სხვა დარგებში 20,7% შეადგენს. რეგიონის დარგობრივი სისტემების განვითარების დონეზე შრომის ნაყოფიერების შეფარდებითი ზრდის მაჩვენებლებიც მიუთითებენ, რომლებიც მრეწველობის დარგობრივ სისტემებში 2,8% შეადგენს, სოფლის მეურნეობის დარგობრივ სისტემებში 1,8%, მშენებლობისაში — (—) 11,6%-ს, სხვა დარგობრივ სისტემებში 3,2% და ამ დარგობრივ სისტემებში პროდუქციის მოცულობის მაკროეკონომიკური მაჩვენებლის ზრდის ერთ-ერთ ფაქტორს წარმოადგენს. დარგობრივ სისტემებში ამ ფაქტორის ერთეულზე პროდუქციის ზრდის კოეფიციენტი მრეწველობაში 0,25-ს, სოფლის მეურნეობაში — 0,16-ს, მშენებლობაში — (—) 0,12-ს და სხვა დარგობრივ სისტემებში 0,29-ს შეადგენს ამ კოეფიციენტებით წარმოების განვითარების დონე და იმ მაჩვენებლების ეკონომიკურ-ლოგიკური კავშირები განისაზღვრება, რომლებიც დარგობრივ სისტემებში მატერიალურ რესურსებზე მოთხოვნის დაკმაყოფილების ეკონომიკურ შესაძლებლობებსა და დარგის სოციალური განვითარების დონეთა ურთიერთკავშირს ახასიათებენ. აღნიშნული ეკონომიკური კავშირების მაკროეკონომიკური შეფასების საფუძველს წარმოადგენს: 1. რეგიონის დარგობრივი სისტემების განვითარებს სოციალურ-ეკონომიკური დონის ინფორმაციულ-მიზნობრივი ანალიზი; 2. სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მაჩვენებლების შედარებითი ანალიზი; 3. დარგობრივი სისტემების განვითარების დონის მაკროეკონომიკური ანალიზი და სისტემური ანალიზის მეთოდით მაჩვენებლებს შორის ურთიერთკავშირის დადგენა. ამ მიზნით, დარგობრივი სისტემების ფუნქციონირება და მისი მაჩვენებლები დეტერმინირებული კავშირებით განისაზღვრებიან.

რეგიონის სახალხო მეურნეობის განვითარების დონის შეფასება მიზანშეწონილია სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების ფუნქციითა დეტერმინირებული სისტემისა და ფაქტორების ინდექსების მეთოდის საფუძველზე, რომლებიც დარგობრივი სისტემების განვითარების დონის მაჩვენებლებსაც წარმოადგენს. ამ მეთოდის ერთ-ერთ საფუძველს წარმოადგენს ეკონომიკური სისტემის განვითარების მაკროეკონომიკური შეფასება, რომლის დროსაც დარგობრივი სისტემების განვითარება განისაზღვრება ფუნქციითა სისტემისა და მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების დეტერმინირებული სისტემის საშუალებით:

$$| y(t) | -\{y_i(t)\}$$

დარგობრივი სისტემების მაკროეკონომიკური მაჩვენებლები $y_i(t), t_1, t_2, \dots, t_n$ დროის პერიოდებში განისაზღვრება X ფაქტორების დეტერმინირებული ფუნქციებით — $x_i(t)$. ამ მეთოდით მაჩვენებელთა დეტერმინირებული სისტემის

ელემენტებს შორის კავშირები წარმოადგენენ ფაქტორების ფუნქციას და განისაზღვრებიან შემდეგი დამოკიდებულებით:

$$y(t) = f(x_1(t), x_2(t), x_3(t), \dots, x_n(t), t)$$

სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ფაქტორების $x^1(t)$ და $x^0(t)$ სიდიდეებს შორის ფუნქციონალური კავშირი წარმოადგენს შესაბამისი მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების მერყეობის განსაზღვრის საფუძველს შემდეგი ტოლობით:

$$\Delta y(t) = y^1(t) - y^0(t) = f(x^1(t)) - f(x^0(t)).$$

აღნიშნული მეთოდით სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონის ინდექსი წარმოადგენს ფაქტორების ინდექსების ნამრავლთა ჯამს, რომელიც განსაზღვრულია მისი ფაქტიური დონის $y^1(t)$ და $y^0(t)$ მაჩვენებლებით. მისი განსაზღვრის მიზნით გამოიყენება ფორმულა:

$$I_i(t) = \frac{y_i^1(t)}{y_i^0(t)}$$

სადაც i — დარგობრივი სისტემა, $0 \leq I_i \leq 1$, ამიტომ რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ინდექსი I ფაქტორისათვის განისაზღვრება ამ ფაქტორების ინდექსების ნამრავლთა ჯამით $\sum_{i \in I} y_i(t)$, რომელიც ტოლია:

$$I(t) = \frac{1}{n} \sum_{i \in I} I_i(t) = \frac{1}{n} \sum_{i \in I} \frac{y_i^1(t)}{y_i^0(t)}$$

დარგობრივი სისტემების სოციალური და ეკონომიკური განვითარების დონის ინდექსების $I_1(t)$, $I_2(t)$ ნამრავლი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ინდექსის $I(t)$ -ს ტოლია:

$$I(t) = I_1(t) \cdot I_2(t) = \frac{1}{n} \sum_{i \in I} \frac{y_{i1}^1(t) \cdot y_{i2}^1(t)}{y_{i1}^0(t) \cdot y_{i2}^0(t)}$$

დარგობრივ სისტემებში დეტერმინირებული კავშირები მაკროეკონომიკურ მაჩვენებლებსა და ფაქტორებს შორის განისაზღვრება შემდეგი წრფივი განტოლებით:

$$y(t) = a_0 + \sum_{i \in I} a_i x_i(t).$$

სადაც i — დეტერმინირებული სისტემის ელემენტების რაოდენობაა, კოეფიციენტებით განისაზღვრება დროის ფაქტორის გავლენა დარგობრივი სისტემების წარმოების ფაქტიური დონის მაჩვენებლებზე. დროის t პერიოდში წარმოების დონის მერყეობის გაანგარიშება შესაძლებელია დეტერმინირებული შეფასებების საფუძველზე, რომელიც ტოლია

$$\Delta y(t) = \sum_{i \in I} a_i x_i^1(t) - \sum_{i \in I} a_i x_i^0(t) = \sum_{i \in I} a_i \Delta x_i(t)$$

$\Delta y(t)$ მაჩვენებლები, რეგიონის დარგობრივი სისტემების საერთო პროდუქციის მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების სტრუქტურას განსაზღვრავენ დროის t პერიოდში მატერიალური დანახარჯების საშუალო ნორმების $x_i(t)$ დეტერმინირებული შეფასებების საშუალებით.

დარგობრივი სისტემების ეკონომიკური განვითარების დონის განსაზღვრის მიზნით გაიანგარიშება პირდაპირი დეტერმინირებული კავშირების მაჩვენებლები, დარგობრივი სისტემების სოციალური ეფექტიანობის განსაზღვრის მიზნით — დეტერმინირებული არაპირდაპირი კავშირების მაჩვენებლები, რომლებიც დამოკიდებულია ამ სისტემებში მომუშავეთა შემოსავალზე და სოციალური ფაქტორების რაოდენობაზე.

სოციალური განვითარების დონის მაკროეკონომიკური შეფასების მეთოდურ საფუძველს მომუშავეთა სოციალურად აქტიური დონეების და შრომის დარგობრივი დიფერენციაციის მაჩვენებლების ანალიზი წარმოადგენს. დარგობრივი სისტემების სოციალური განვითარების დონის ანალიზის და ამ სისტემიდან მიღებული შემოსავლის მაჩვენებლის საფუძველზე განისაზღვრება სოციალური ფაქტორების დეტერმინირებული სისტემის ელემენტები შემდეგი განტოლებით:

$$y(t) = \sum_{i \in I} Ax_i(t), \quad Ax_i(t) = \sum_{i \in I} \alpha_j y_i(t)$$

სადაც i დარგობრივი სოციალური დიფერენციაციის ელემენტებია, $y(t)$ — მომუშავეთა მატერიალური შემოსავალი t დროში, α_j — დარგობრივი სისტემიდან მიღებული მატერიალური შემოსავლის ხვედრითი წონის მაჩვენებელია, $j = \overline{I, m}$ — მაჩვენებელთა რაოდენობა.

$x_i(t)$ — სოციალური ფაქტორების გავლენით მომუშავეთა შემოსავალთან შეფარდებით მათი დანახარჯების ზრდის მაჩვენებელია.

სოციალური ფაქტორების გავლენა დარგობრივი სისტემების სოციალური განვითარების მაჩვენებლებზე განისაზღვრება განტოლებით:

$$\Delta y_i(t) = \sum_{i \in I} Ax_i(t) Y_i^0(t) = \sum_{i \in I} \sum_{j \in J} (1 - \alpha_j) \Delta x_i(t)$$

რეგიონის დარგობრივი სისტემების i -ური სოციალური ფუნქციონალის მაკროეკონომიკური მაჩვენებლები განისაზღვრებიან განტოლებით:

$$\Delta y_i(t) = \sum_{j \in J} (1 - \alpha_j) \Delta x_i(t)$$

სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ანალიზი დეტერმინირებული ფაქტორული მოდელის საშუალებით წარმოადგენს დარგობრივი სისტემების მაკროეკონომიკური მაჩვენებლებისა და წლიური სოციალურ-ეკონომიკური ეფექტის გაანგარიშების საფუძველს. სოციალურ-ეკონომიკური ეფექტის ეს მაჩვენებელი განისაზღვრება ფორმულით:

$$E_{\lambda} = \sum_{i \in I} \Delta a_i(\lambda, t) \Delta x_i(t)$$

სადაც i — რეგიონის დარგობრივი სისტემებია, $a_i(\lambda, t)$ — წარმოების ეფექტიანობის მაჩვენებელია პროდუქციის ერთეულზე. λ და t მისი წარმოებისა და მოხმარების პერიოდებია.

მაკროეკონომიკური მაჩვენებლებით და ფაქტორების დეტერმინირებული სისტემის საფუძველზე შესაძლებელია დარგობრივი სისტემების ფუნქციონირების, მისი განვითარების დონეთა შეფასება, წარმოების ეკონომიკური ორგანიზაციული, და ტექნიკური პირობების განსაზღვრა. სოციალურ-ეკონომიკურ-

რი ეფექტიანობისა და დარგობრივი სისტემების განვითარების დონის ამაღლება გრძელვადიან პერიოდში რეგიონის ეკონომიკის განვითარების სტაბილური ტემპების მიღწევის, საწარმოო სისტემების საბაზრო ეკონომიკური კავშირების განვითარების საფუძველს წარმოადგენს. დარგობრივი სისტემების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონის ამაღლება იმ ეკონომიკური ეფექტის ზრდას განაპირობებს, რომელიც საწარმოო და მეცნიერულ-ტექნიკური პოტენციალის ზრდით მიიღწევა.

М. В. ЦУЦКИРИДЗЕ

О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ МЕТОДИЧЕСКИХ ОСНОВ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ УРОВНЯ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕВЫХ СИСТЕМ РЕГИОНА

Резюме

В статье рассмотрены методические вопросы оценки макроэкономических показателей отраслевых систем региона, определены основные показатели уровня развития этих систем на примере республики Грузия, выделены принципы построения многофакторной макроэкономической модели оценки уровня развития и методы расчета эффективности функционирования отраслей народного хозяйства региона. На основе статистических материалов определены индексы социально-экономического развития отраслевых систем Грузии и особенности их развития в современных условиях перехода на межотраслевые рыночные экономические взаимосвязи.

წარმოდგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის სისტემური გამოკვლევების ლაბორატორიამ

А. ЧАНТЛАДЗЕ

ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ РАСЧЕТ, СЕБЕСТОИМОСТЬ И ПРИБЫЛЬ В КОММУНАЛЬНОМ ХОЗЯЙСТВЕ ЗАКАВКАЗЬЯ (1920—1940 ГГ.)

Хозяйственный расчет основывается на экономической и управленческой взаимосвязи между мерой стимулирования коллективного труда и его конечными результатами на основе самостоятельности предприятий, материальной ответственности, коллективной и личной заинтересованности в развитии производства в условиях товарно-денежных отношений.

Хозрасчетные отношения выражают объективную необходимость с наибольшей эффективностью обеспечивать процесс воспроизводства на уровне предприятий. Хозрасчетные отношения проявляются в самоокупаемости предприятий в процессе выполнения ими планов производства и реализации продукции. Доходами от реализации созданной ими продукции предприятия покрывают расходы и получают излишек доходов над расходами — прибыль.

Хозяйственный расчет требует, чтобы каждое предприятие в результате своей деятельности не только возмещало собственными доходами затраты на свою деятельность, но и имело прибыль.

Прибыль формируется как разница между стоимостью продукции хозяйственных ячеек, выраженной в оптовых ценах предприятий (без налога с оборота) и затратами на ее производство (полной себестоимостью продукции).

Таким образом, сумма прибыли при неизменных оптовых ценах зависит от объемов производства и уровня себестоимости продукции.

Себестоимость продукции — затраты материальных и трудовых ресурсов на производство продукции или оказание услуг в денежном выражении. Речь может идти о затратах на всю массу продукции (оказание услуг) произведенной определенным хозяйственным звеном в определенный срок, или о затратах на выпуск определенного вида продукции с установленными потребительскими свойствами и отношениями на единицу ее измерения.

Таким образом, себестоимость продукции (услуг) представляет собой денежное выражение издержек предприятий, их текущие расходы на производство и реализацию продукции.

Себестоимость продукции и услуг коммунальных предприятий, как и себестоимость промышленной продукции, отражает все стороны хозяйственной деятельности этих предприятий.

Коммунальное хозяйство — важная отрасль народного хозяйства. Ее развитие направлено на повышение благосостояния и улучшение культурно-бытовых условий жизни трудящихся.

Основным методом управления коммунальными предприятиями является принцип хозяйственного расчета.

Перевод на хозяйственный расчет предприятий жилищно-коммунального хозяйства был осуществлен позже, чем в промышленности. В то время, как внедрение хозяйственного расчета в промышленности проходило быстрыми темпами и уже в 1927 г. он стал

основной системой управления промышленными предприятиями, в жилищно-коммунальном хозяйстве вплоть до 1931 г. еще широко применялась бюджетно-сметная форма финансирования, хотя законодательство о коммунальных трестах как хозрасчетных предприятиях относится к 1924—1925 гг. Медленный перевод коммунальных предприятий на хозяйственный расчет был следствием неупорядоченного в то время финансового хозяйства коммунальных органов и их слабой организационной работы.

В условиях сметной формы финансирования все доходы коммунальных предприятий поступали в бюджет, а расходы по их эксплуатации покрывались финансовыми органами независимо от получаемых доходов. Это сковывало хозяйственную инициативу предприятий, освобождало их от материальной ответственности за невыполнение своих обязательств, снижало заинтересованность в финансовых результатах деятельности. тем более, что во многих случаях доходы коммунальных предприятий шли на различные нужды городского хозяйства при неудовлетворении насущных потребностей самих предприятий.

Решительный сдвиг в области хозяйственного расчета в жилищно-коммунальном хозяйстве произошел в результате решений июньского (1931 г.) Пленума ЦК ВКП(б) «О московском городском хозяйстве и о развитии городского хозяйства СССР», потребовавших разработки и осуществления ряда практических мер по улучшению городских советов и действительному переводу национальных предприятий и жилищного хозяйства на хозяйственный расчет.

Взаимоотношения отдельных коммунальных предприятий и домовых трестов до решений июньского Пленума ЦК ВКП(б) складывались на основе полной увязки финансов этих предприятий и предприятий и трестов с местными бюджетами. В соответствии с этим, указанные предприятия и тресты включались в местный бюджет со всеми своими доходами и расходами.

Попытки к переводу на хозяйственный расчет производились и до решения июньского Пленума ЦК ВКП(б). Так, в г. Баку и в других городах Аз. ССР ряд предприятий был переведен на хозрасчет 1924/25 г. по 1926/27 г. включительно. В г. Тбилиси и др. городах ГССР до 1925/26 г. часть коммунальных предприятий также была переведена на хозрасчет. Это явление имело место и в Армении.

Однако необходимо отметить, что хозрасчет в той форме, как это проводилось до июньского Пленума ЦК ВКП(б), сводился, по существу, лишь к финансовому обособлению от местного бюджета. Даже формальная сторона вопроса — переход на устав трестов — не соблюдалась.

Решения июньского Пленума ЦК ВКП(б) поставили во весь рост вопрос о проведении подлинного хозрасчета во всей системе коммунального хозяйства ЗСФСР.

Согласно преподанным директив, в основу проведения хозрасчетов должны были быть положены следующие принципы:

1. Все коммунальные предприятия, за исключением бездоходных, должны быть сняты со сметного финансирования и переведены на хозрасчет.
2. В организуемых из нескольких предприятий трестах каждое предприятие должно быть также переведено на хозрасчет, а в предприятиях, подразделяющихся на цехи, службы и бригады, таковые, в свою очередь, тоже должны быть переведены на хозрасчет.
3. В связи с переводом на хозрасчет предприятий, цехов, служб,

бригад, должны быть установлены нормы расходов по отдельным элементам себестоимости продукции: выработаны коэффициенты трудовых норм, материалов, сырья, топлива (энергии) по каждому виду работ каждого предприятия, цеха, службы, бригады. Наряду с этим, должен быть введен учет как производственной деятельности каждой из переведенных на хозрасчет единиц, так и исполнения ею своего проффинплана. Учет по каждой хозрасчетной единице ведется обособленно, причем особо ведется учет производственной экономии.

4. Перевод на хозрасчет оформляется соответствующими договорами, причем в этих договорах устанавливаются и виды материальной ответственности хозрасчетных единиц за невыполнение работ к сроку или за низкое качество выработанной продукции.

5. На тех же принципах хозрасчета осуществляется и новое строительство коммунальных предприятий и жилых домов, причем строительство проводится, как правило, через социальные строительные организации.

6. Жилищное хозяйство также переводится на хозрасчет, причем дома, отнесенные к имуществу местных советов и эксплуатируемых последними непосредственно, или передаются жилкооперации или организуются из них домовые тресты. Каждый дом, включенный в трест, в свою очередь переводится на хозрасчет.

7. В основном, хозрасчет по жилфонду должен ставить своей целью:

- а) вовлечение всех жильцов в управление домом;
- б) правильный расчет квартплаты и др. платежей с жильцов;
- в) систематическая проверка правильности вносимой жильцами квартплаты;
- г) 100%-е своевременное поступление квартплаты;
- д) проведение нормированного домового бюджета;
- е) всемерное сокращение эксплуатационных расходов;
- ж) привлечение средств жильцов на производство ремонта домов;
- з) улучшение технического и санитарного состояния домов;
- и) проведение мероприятий, направленных на улучшение культурно-бытового обслуживания жильцов.

Еще в 1931 г. ряд коммунальных предприятий гг. Тбилиси и Баку были переведены на хозрасчет на новых принципах и на основе новых методов работы. В других, наиболее значительных городах проводилась предварительная подготовительная работа по переводу на хозрасчет, который был осуществлен в 1932 году.

В ряде городов переход на хозрасчет коммунальных предприятий не мог быть проведен по ряду причин. Первой из них являлось отсутствие на местах кадров руководителей и учетного персонала. Были переведены на хозрасчет: Баку, Ганджа, Тбилиси, Сухуми, Батуми, Кутаиси, Ереван, Ленинакан.

Переход на хозрасчет не принял достаточно глубокого характера, а именно: цехи, службы, бригады, подсобные предприятия не во всех случаях были переведены на хозрасчет.

Частично это мероприятие было проведено по некоторым предприятиям г. Тбилиси. Результаты перевода не всегда были показательны ввиду формального отношения к хозрасчету.

Положение в жилищном хозяйстве определялось передачей большой массы домов жилкооперации.

В столичных городах было передано жилкооперации до 85% домов, несколько меньше в других крупных городах. В средних и

мелких городах по-прежнему применялись методы непосредственной эксплуатации жилых домов коммунальными. Перевод их на хозрасчет пока что был затруднен в связи с низкой квартирной платой и отсутствием других источников доходов.

В связи с переводом на хозрасчет домового хозяйства был выработан и преподан нормализованный домовый бюджет и, одновременно, в целях усиления доходной базы домовладений, в частности, переданных жилищно-кооперации, проведены были следующие мероприятия: домовладения, доходы которых не покрывали расходов, нормализованных домовых бюджетов, или не превышали этих расходов, были освобождены вовсе от арендной платы; доходы от торгово-промышленных помещений, находящихся в составе домовладений, в пользовании жилищно-арендной кооперации, были переданы последней в размере 25% этих доходов; был организован фонд регулирования маломощных жактов, в который поступала часть доходов от аренды торгово-промышленных помещений, о которых шла речь выше, и все превышение доходов мощных жактов над расходами, установленными домовым бюджетом.

Эти мероприятия, с одной стороны, усиливали доходную базу отдельных домовладений, с другой — обеспечивали перераспределение средств от более мощных жактов к маломощным. Результаты от этих мероприятий тогда не могли быть учтены, так как они были проведены не полностью и не в полной мере.

Взаимоотношения хозрасчетных предприятий и жилищных трестов складывались на основе действующего законодательства. Что же касается жилищных трестов, поскольку они являлись дефицитными и нуждались в финансировании из местных бюджетов, или сводили свои расходы к доходам, то для них отчисления в местный бюджет не были установлены. Коммунальные же хозрасчетные предприятия вносили отчисления от прибылей в местный бюджет, но размер их был чрезвычайно разнообразен и был в зависимости от капиталовложений по данному предприятию. Вся отстающая сумма прибылей, за вычетом капиталовложений и др. установленных законом отчислений, обращалась в местный бюджет. При этом фиксировалась определенная сумма отчислений, которая и должна была быть внесена предприятием.

Вопрос о направлении могущих быть перепоступлений должен был разрешаться в каждом отдельном случае соответствующим советом.

Картина взаимоотношений с местным бюджетом видна из следующих данных¹: (таблица I).

Таблица I
 Взаимоотношения коммунальных предприятий с местным бюджетом (в тыс. руб.)

Наименование	Прибыль 1932 г.	Отчислено в местный бюджет
Водопроводы и канализация	5890,8	720,0
Энергетика	2694,0	1706,3
Трамвай	28989,0	18034,5
Пр. предприятия	4727,2	2208,0
В с е г о	42301,0	22669,6

¹ ЦГА (Тб.), ф. р. 634, оп. I, л. 5299, л. 58.

По водопроводно-канализационному тресту отчисления в местный бюджет составили всего 12% прибыли, что станет понятным, если принять во внимание, что капиталовложения по водопроводам и канализации за 1932 г. составили около 16 млн. рублей. По трамваям и электрохозяйству отчисления составили 62—63% и по прочим предприятиям — 47—48%. Следовательно, размер отчислений из прибыли коммунальных предприятий увязывался с финансированием из средств местного бюджета.

Вопрос о собственных накоплениях коммунального хозяйства, по существу, упирался в вопрос о снижении себестоимости продукции коммунальных предприятий, а также амортизационных накоплений в коммунальном хозяйстве.

Вопрос об учете амортизации в коммунальных предприятиях был тесно связан с вопросом о способах финансирования этих предприятий, а также с вопросом о внедрении в них хозрасчета. Положение с амортизацией в течение первой пятилетки рисовалось в следующем виде: амортизационные отчисления производились из года в год регулярно только по предприятиям гг. Баку и Тбилиси. В значительной мере такому положению вещей способствовала форма финансирования коммунальных предприятий и взаимоотношений их с местным бюджетом. Только в Баку и Тбилиси коммунальные предприятия если не были формально переведены на хозрасчет, то были обособлены от местного бюджета в финансовом отношении. Иное положение было в других городах, где предприятия состояли целиком и полностью на сметном финансировании.

В 1932 году, когда все предприятия гг. Тбилиси, Баку и часть предприятий др. городов Закавказья перешли на хозрасчет, вопрос об амортизационных отчислениях возник сам по себе, как одно из реальных средств для расширения существующих и сооружения новых предприятий.

Однако, за исключением коммунальных предприятий в городах Армении, по которым сумма амортизационных отчислений составляла в 1932 г. 1800 тыс. руб., в других городах Закавказья к вопросу об амортизации подходили слишком робко, нерешительно. Например, в гг. Кутаиси, Сухуми и Батуми амортизация по всем коммунальным предприятиям этих городов составила всего 114 тыс. рублей при наличии довольно значительной мощности этих предприятий. В этом случае имели место или недоучет амортизации или отсутствие ее по некоторым предприятиям.

По городам Азербайджана, кроме Баку, сведений об амортизационных отчислениях не имеется.

По городам Тбилиси и Баку амортизационные отчисления в годы первой пятилетки составили²: (таблица 2).

Таблица 2

Амортизационные отчисления (в тыс. руб.)

Г о д ы	Баку	Тбилиси
1928/29	3318,7	1111,5
1929/30	3689,4	1180,0
1931	4273,7	1222,0
1937	5028,8	1355,0
Итого за 5 л.	16310,6	4868,5

² ЦГА (Тб.), ф. р. 634, оп. 1, д. 5299, л. 33.

Как видно из приведенных данных, амортизационные отчисления были довольно значительны, особенно по Баку, где они за четыре года первой пятилетки составили 16,3 млн. рублей, играя крупную роль в финансировании коммунального строительства. По теоретическим подсчетам по всему Закавказью амортизация коммунальных предприятий за то же время составила бы сумму порядка 34—35 млн. руб., что равнялось около 25% капиталовложений в коммунальное строительство, включая и благоустройство, а без последнего, т. е. капиталовложений только в коммунальные предприятия — 33—34%.

Переходя к вопросу о снижении себестоимости продукции коммунальных предприятий, как одному из факторов собственных накоплений, необходимо было рассмотреть его по существу в следующей плоскости: происходило ли снижение себестоимости за счет увеличения продукции коммунальных предприятий при стабильности эксплуатационных расходов (в их абсолютной величине) или производилось реальное снижение себестоимости за счет рационализации и механизации производства.

Само собой понятно, что при разрешении этого вопроса нельзя было одинаково подходить к различным видам предприятий. Например, по трамваям, в том случае, когда увеличение пассажироперевозок не вызывало увеличения количества вагонов в обращении, снижение себестоимости по этим предприятиям могло быть достигнуто путем увеличения обрабатываемости вагонов, увеличения наполнения их снижением расходов по ремонту подвижного состава и пути, путем улучшения качества ремонтных работ и т. д.

Совершенно другое положение было с водопроводами, электростанциями, банями и др. предприятиями. В них снижение себестоимости могло произойти за счет уменьшения утечки продукции, улучшения учета отпускаемой продукции и т. п.

Необходимо сказать, что в нашем распоряжении не имеется данных о движении выпуска продукции по всем городам ЗСФСР. Особенно надо отметить полное отсутствие их по городам Армянской ССР. Поэтому мы вынуждены остановиться исключительно на опыте коммунальных предприятий Тбилиси и Баку, по которым имеются данные достаточно подробные, чтобы сделать соответствующие выводы. Но с другой стороны, чрезвычайно затруднительно сказать, в какой мере опыт этих двух городов может быть применен к предприятиям других городов ЗСФСР, поскольку бытовые условия потребления продукции коммунальных предприятий на промышленные нужды в этих городах иные.

Переходя к непосредственному рассмотрению вопроса о снижении себестоимости, остановимся, прежде всего, на трамваях.

Соответствующие показатели по трамваям Баку и Тбилиси, по годам пятилетки были следующие³ (таблица 3).

При довольно значительных достижениях в эксплуатации трамваев, а именно, ежегодное увеличение коммерческой скорости вагонов, увеличение коэффициентов наполнения вагонов и пр., показатели снижения себестоимости перевозки одного пассажира были весьма скромны. Особенно характерным в этом отношении являлось фактическое состояние за первые три года пятилетки по тбилисскому трамваю, когда снижения себестоимости перевозки пассажира почти не было, при значительном числе перевозок. Кроме того, плановое

³ ЦГА (Тб.), ф. р. 634, оп. 1, д. 4299, л. 36.

Таблица 3

Снижение себестоимости

Показатели	Тбилиси				Баку			
	1928/ 29	1929/ 30	1931	1932	1928/ 29	1929/ 30	1931	1932
Число перевезен. пассаж. (в тыс.)	77292	95834	109981	144737	73426	96797	138807	175000
Число вагонов в движении	123,2	122,6	121	148	100	110,9	87	84
Кoeffиц. наполнен. вагонов (в % %)	64,8	—	90,5	83,0	79,2	—	107,6	92,0
Сред. ком. скорость (в км.)	9,8	11,1	11,7	12,45	11,9	12,8	12,9	13,16
Расход на одного пассаж. (в коп.)	4,6	4,2	4,3	3,98	3,3	3,5	2,8	2,7
Кoeffиц. эксплуат. (в % %)	75,2	61,6	44,3	29,2	48,3	44,8	33,0	28,9

снижение себестоимости 1932 г. в процессе исполнения не осуществилось. За первые 5 месяцев себестоимость, по предварительным данным, составляла 4,6 коп. На бакинском трамвае показатели снижения себестоимости были: лучше, чем на тбилисском.

Рассмотрим вопрос о снижении себестоимости продукции по водопроводам. Себестоимость 1 куб. метра воды по бакинскому водопроводу снизилась с 50,3 коп. в 1928/29 г. до 26,1 коп. в 1932 г. при повышении потребления воды с 8069,2 до 17388,2 тыс. кубометров. Снижение, как видно из приведенных данных, соответствовало повышению потребления воды, но необходимо принять во внимание, что амортизация вследствие грандиозности сооружения бакинское водопровода занимала значительное место в составе себестоимости. А так как амортизация на протяжении пятилетки повысилась всего на 220 тыс. руб. (с 2480 тыс. руб. до 2700 тыс. руб.), то отсюда можно сделать вывод, что удельный вес амортизации в составе себестоимости значительно упал. По этой же причине так интенсивно понизилась и себестоимость. Состав себестоимости с разбивкой на амортизацию и другие эксплуатационные расходы за 1928/29 и 1932 гг. представляются в следующем виде⁴: (Таблица 4).

Таблица 4

Эксплуатационные расходы (в тыс. руб.)

	1928/29 г.	1932 г.
Амортизация	30,7	15,5
Другие эксплуатационные расходы	19,6	10,6
В с е г о	50,3	26,1

⁴ ЦГА (Тб.), ф. р. 634, оп. 1, д. 5299, л. 36.

При приведенных данных правильным будет вывод, что по существу снижение себестоимости происходило за счет повышения потребления воды.

Несколько иное положение было на Тбилисском водопроводе. Возможности увеличения выпуска продукции по этому предприятию были ограничены. Тбилисский водопровод давно отслужил свой срок и в 1932 году уступил место новому водопроводу. Увеличение потребления шло преимущественно за счет улучшения работы предприятия, в частности, за счет сокращения процента утечки воды в сети.

Между тем, себестоимость 1 кубометра воды с 1929 года упала с 24 коп. до 18,1 коп. в 1932 г. Тут несомненно влияло уже не повышение потребления воды, а улучшение эксплуатации предприятия и учета продукции.

Необходимо остановиться еще на результатах снижения себестоимости воды на Батумском водопроводе. К началу первой пятилетки потребление воды составляло всего 296 тыс. кубометров, а в 1932 году увеличилось до 1324 тыс. кубометров. В то же время себестоимость снизилась с 20 коп. до 12 коп. за 1 кубометр. По этому предприятию также следует констатировать реальное снижение себестоимости продукции.

Дальнейший анализ по отдельным предприятиям за пятилетку не представляется возможным ввиду отсутствия соответствующих материалов. В частности, по себестоимости электроэнергии анализ затруднителен по разным причинам. Так, в Тбилиси к началу пятилетки город стал питаться током районной станции — ЗАГЭС; поэтому совершенно естественно, что станция, вначале недостаточно загруженная, отпускала энергию по более высокому тарифу, который к концу пятилетки, ввиду полной ее нагрузки, снизился. В Баку городская электросеть перешла Баксовету только в 1929/30 году, в Ереване — в 1930 году. Сравнение весьма затруднительно и не дает картины реального снижения себестоимости электроэнергии. Но необходимо привести данные о фактическом снижении себестоимости по отдельным предприятиям в 1931 году против плановых предположений, по сравнению с выполнением планов по отпуску энергии, а также снижения в 1932 г. против 1931 года.

Также чрезвычайно интересны данные не только по Тбилиси и Баку, но и по некоторым другим городам Закавказья.

Таблица 5

Снижение себестоимости единицы продукции

Города	Себестоимость в коп.			Учетная вода в тыс. кмб		
	По плану 1931 года	Фактич. выполн. 1931 г.	По плану 1932 г.	По плану 1931 г.	Фактич. выполн. 1931 г.	По плану 1932 г.
Баку	27,5	32,1	26,1	1423,9	14106	17388
Тбилиси	20,46	19,02	18,2	4986,0	5197	5983
Батуми	13,0	12,9	12,0	1000	1206	1314
Сухуми	28,0	28,0	26,0	281	315	425
Поти	63,0	63,0	60,0	58	64	64

Данные о фактическом снижении себестоимости единицы продукции в 1931 году, по сравнению с плановым назначением, представляются в следующем виде⁵: (см. табл. 5 и 6).

Таблица 6

По электроснабжению (в тыс. квт. час)

Города	Себестоимость (в коп.)			Учетная электроэнергия		
	По плану 1931 г.	Фактич. выполн. 1931 г.	По плану 1932 г.	По плану 1931 г.	Фактич. выполн. 1931 г.	По плану 1932 г.
Баку	4,74	4,8	4,4	36000	35894	44368
Тбилиси	7,71	7,29	6,90	47700	48009	52500
Кутаиси	16,0	16,0	16,0	1280	1850	—
Сухуми	8,0	8,2	8,0	1564	1862	1871
Батуми	14,6	14,0	14,0	2216	2376	2400
Поти	14,6	9,46	—	913	1021	—
Ленинкан	8,0	8,0	13,6	1400	1378	1700

В большинстве городов как по водопроводам, так и по электроснабжению в процессе выполнения промфинплана происходило снижение себестоимости. Но снижение это было вызвано преимущественно повышением потребления продукции коммунальных предприятий. По некоторым предприятиям наблюдалось повышение себестоимости, как, например, в Баку (по воде и по электричеству), Кутаиси и Сухуми (электричество), а по другим — стабильность себестоимости, несмотря на повышение или снижение количества отпущенной продукции.

Однако общая картина эксплуатации коммунальных предприятий дает довольно интересные данные роста доходов этих предприятий, эксплуатационных расходов по ним и прибыли по годам первой пятилетки. Это видно из следующей таблицы⁶.

Из приведенных данных о движении валовых доходов, эксплуатационных расходов и прибыли можно сделать заключение, что в Азербайджане и в Грузии рост валовых доходов был гораздо интенсивнее, чем рост расходов, вследствие чего и рост прибыли был значительно больше роста доходов от коммунальных предприятий.

Несколько иначе обстояло дело в Армении, где положение с прибылью от коммунальных предприятий было менее устойчивым, чем в Азербайджане и Грузии. В Армении в 1929/30 г. наблюдалась та же картина, т. е. рост прибыли предприятий обгонял рост валовых доходов, но в следующем году была уже обратная картина — рост доходов вследствие высокого роста эксплуатационных расходов был выше роста прибыли. В последнем, завершающем году пятилетки мы имели совершенно равномерный рост по всем трем показателям.

Наконец, необходимо дать оценку и самим накоплениям коммунальных предприятий за первую пятилетку и их использованию.

⁵ ЦГА (Тб.), ф. р. 634, оп. I, д. 5299, лл. 9—43.

⁶ Таблица составлена на основании след. ист. ЦГА (Тб.), ф. р. 634, оп. I, д. 5299, л. 9—43, АМКХ Аз. ССР, ф. I, д. 56, л. 19; АМКХ Гр. ССР, ф. I, д. 6, л. 12.

(в тыс. рублях)

	Азербайджан			Армения			Грузия		
	Доходы	Экспл. расходы	Прибыль	Доходы	Экспл. расходы	Прибыль	Доходы	Экспл. расходы	Прибыль
1928/29	14723,8	6593,2	8130,1	755,8	448,1	307,7	13695,5	7778,3	5917,2
1929/30	19577,1	8538,3	11038,8	1177,2	541,2	636,0	19378,2	9549,9	9828,3
В %-х к предыдущему оду	132,9	129,5	135,3	155,7	120,8	207,0	141,5	122,3	166,2
1931 г.	34129,5	13725,2	20404,3	2460,3	1202,3	1258,0	24952,1	11329,3	13622,8
В %-х к предыдущему году	173,9	160,7	185,1	209,0	222,2	197,8	128,8	118,6	138,6
1932 г.	50459,1	19691,3	30767,8	3350,9	1638,8	1712,1	38634,0	15811,0	22823,0
В %-х к предыдущему году	147,9	143,5	150,8	136,2	136,4	136,4	155,0	139,7	167,6

Общая сумма собственных накоплений по Закавказью за пятилетку равнялась 126456,1 тыс. руб., из коих 70351,0 тыс. руб. приходилось на долю Азербайджана, 3913,8 тыс. руб. — Армении и 52191,3 тыс. руб. — Грузии. За пятилетку прирост накопления выразился: по Азербайджану — в 278,4% по Армении — 455,2% и по Грузии — в 285,7% при среднем росте по Закавказью — в 285,6%. К последнему году пятилетки собственные накопления коммунальных предприятий составили 55302,9 тыс. руб., против 14355 тыс. руб. в первом году.

Приведенные данные достаточно показательны. Причины такого интенсивного роста как валовых доходов, так и прибыли от коммунальных предприятий крылись:

1. в чрезвычайно быстром росте населения городов Закавказской федерации;
2. в росте промышленных предприятий, предъявляющих повышенные требования к различным коммунальным услугам;
3. в расширении коммунальных предприятий и сооружении новых;
4. в значительном снижении эксплуатационных расходов, в результате чего фонды накопления росли достаточно интенсивно;
5. в повышении тарифов.

Анализ снижения себестоимости продукции коммунальных предприятий, однако, приводит к выводу, что указанное снижение происходило преимущественно за счет роста продукции, но не реального снижения себестоимости.

Несомненно, в этом отношении имелась определенная недооценка со стороны местных Советов, в вопросах снижения себестоимости и невыполнения ими директив центральных органов. Даже при увеличении количества отпущенной продукции себестоимость в процессе выполнения промфинпланом в некоторых случаях повышалась. Однако нельзя сказать, что снижение по тем или иным причинам, связанным с особенностями эксплуатации предприятий, было невозможно. Примеры некоторых предприятий (Тбилисский и Батумский водопроводы) опровергают это положение.

Очевидно, весь вопрос заключался в организационных неувязках на самих предприятиях, имеющих плохие показатели по выполнению промфинпланов.

Таким образом, вопрос о снижении эксплуатационных расходов сводился, по существу, не к снижению себестоимости, а к менее интенсивному росту этих расходов по сравнению с валовыми доходами, вызванному усиленными требованиями, предъявляемыми к коммунальным предприятиям.

Снижение себестоимости не должно было всецело находиться в зависимости от увеличения продукции коммунальных предприятий, а подчинено плановому началу и вести к реальному осуществлению этого мероприятия. Для этого должно было быть обращено внимание на улучшение технических показателей по эксплуатации коммунальных предприятий, в частности, уменьшение потерь продукции, улучшение учета как по данной, так и потребляемой продукции и, наконец, рационализацию производственных процессов.

Коммунальное хозяйство Закавказья вступало во второе пятилетие со значительными успехами, достигнутыми в результате выполнения заданий первой пятилетки, и оно стало значительно более вооруженным в техническом отношении, со значительно возросшими основными фондами и окрепшими финансами. Важнейшие хозяйственные и финансово-организационные мероприятия, проведенные Советской

властью в течение последних двух-трех лет первой пятилетки, в области внедрения хозрасчета, контроля рублем, борьбы за качественные показатели, борьбы за план и его перевыполнение, подняли работу и коммунальных предприятий на более высокую ступень.

В Грузинской ССР коммунальные предприятия в 1940 году дали государству на 3253,4 тыс. руб. больше прибыли, чем было намечено планом. План накоплений не был выполнен троллейбусным хозяйством, электростанциями, канализацией и гостиницами — всего на 2275,5 тыс. руб. (в Груз. ССР).

В то время, как троллейбусное хозяйство выполнило производственный план на 51,3%, план накоплений был выполнен всего на 39,7%, что являлось прямым следствием большого увеличения себестоимости..

Электростанции при выполнении плана отпуска энергии на 92,7% дали против плана на 429,8 тыс. руб. меньше прибыли. Причина недовыполнения плана в основном здесь была та же, что и по троллейбусам.

В основном рост прибыли по г. Еревану шел за счет увеличения дохода от эксплуатации трамвая на 475,0 тыс. руб., по водоканализации на 511,4, электросети на 107,0 тыс. руб., по баням — 338,4, по гостиницам — 110,6 тыс. руб., по санитарному тресту — 139,0 тыс. руб., по озеленению на 127,0 тыс. руб. и т. д. Параллельно с ростом доходов по большинству предприятий, в 1935 году доходы от торговых расходов были определены в 1180,9 тыс. руб. против 2065,0 тыс. руб. за 1934 г., что фактически дало снижение на 42,8%. В связи с этим, а также в связи со снижением доходов по автомастерским на 29,3%, в общем валовые доходы дали в абсолютных цифрах рост прибыли только на 980,0 тыс. руб. Снижение доходов по торгово-промышленным помещениям объяснялось тем, что по городу Еревану доходы от растворов и будок, находящихся на территории рынков, были выделены в особую доходную статью «доходы от рынков». Туда входили не только доходы от растворов и будок, но и от эксплуатации рыночных весов и разового сбора. Снижение же доходов по автомастерским объяснялось тем, что в 1934 году мастерские, как и автопарк, были совершенно отдельной единицей, а на 1935 год весь автопарк вместе с материалами был присоединен к санитарному тресту.

По Ленинкану рост прибыли шел главным образом за счет увеличения продукции по электросети, автотранспорту, пуска в эксплуатацию новой бани и т. д.

Рост прибыли в 1940 году против 1938 года составил 18,9% или же в абсолютных единицах — 2149,0 тыс. руб.⁷, что вполне нормально, в связи с происходившим расширением трамвайных и других средств хозяйства.

Если валовые доходы по Арм. ССР в 1933 году составили 11583,0 тыс. руб., то в 1940 г. они возросли до 37648,2 тыс. руб.⁸, или более чем в 3 раза.

В заключение обзора о хозрасчете в коммунальном и жилищном хозяйстве в ЗСФСР необходимо констатировать, что со стороны центральных органов республик, в частности, Наркомфинов республик, отсутствовало руководство работой местных Советов. Нередко, в связи с проведением хозрасчетов, между Наркомфинами и НККХозами

⁷ ЦГА (Ереван), ф. р. 219, оп. 3, д. 303, лл. 2—5.

⁸ ЦГА (Ереван), ф. р. 219, оп., д. 304, л. 2.

возникали трения на почве расхождений в понимании принципов взаимоотношений между коммунальным хозяйством и местным бюджетом. НКХХозы не принимали мер к подготовке кадров для коммунального хозяйства, кадров, способных осуществить на деле хозрасчет. Следует отметить также слабую работу жилищооперации в деле проведения хозрасчета в переданных ей домовладениях.

Учитывая все изложенное о проведении хозрасчета в коммунальном хозяйстве, необходимо было поставить перед собой следующие задачи: во всех коммунальных предприятиях, прежде всего, подготовить соответствующие кадры, как руководителей, так и счетных работников. Затем республиканским Наркомфинам совместно с Наркомхозами провести широкую разъяснительную кампанию и, одновременно, провести подготовительную работу по проведению хозрасчета в тех предприятиях, где таковой вследствие различных причин не был проведен. С этой целью должны были быть изучены в каждом отдельном случае причины, препятствующие проведению хозрасчета, и приняты меры к их устранению. В частности, должны были быть изучены по отдельным предприятиям тарифы и себестоимость продукции, установлены твердые правила пользования и оплаты услуг этих предприятий.

Для проведения хозрасчета в жилищном хозяйстве необходимо было, прежде всего, разрешить проблему квартплаты, затем и вопросы доходной базы жилищного хозяйства. Должна была быть повсеместно и безоговорочно ликвидирована непосредственная эксплуатация домовладений. Наконец, необходимо было применительно к условиям данной республики и практики, пересмотреть и разработать нормализованный бюджет. Одной из основных задач при проведении хозрасчета следовало считать амортизацию жилфонда, без разрешения которой провести хозрасчет не представлялось возможным.

Наконец, признавая, в основном, правильными установившиеся формы взаимоотношений между хозрасчетными предприятиями и местным бюджетом, необходимо было установить такие методы расчетов между ними, которые стимулировали бы мобилизацию внутренних ресурсов коммунальных предприятий и жилищного хозяйства.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის სახალხო მეურნეობის ისტორიის განყოფილებამ

ს ა მ ა რ თ ა ლ ი

ა. მახინაშვილი

შეშრაცხად პირთა სამართალწარმოების თავისმებრებანი და კანონმდებლობის სრულყოფის საკითხები

საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესმა საბჭომ, თავისი პირველი მოწვევის პირველ სესიაზე, 1990 წლის 15 ნოემბერს, მიიღო მეტად მნიშვნელოვანი დადგენილება „აღამიანის უფლებათა დაცვისა და მართლწესრიგის განმტკიცების შესახებ“. მასში გამოთქმულია სერიოზული შეშფოთება საერთო დანაშაულების, მათ შორის მძიმე კატეგორიის დანაშაულებათა ზრდის გამო. დადგენილებაში გამახვილებულია ყურადღება და წინა რიგშია დაყენებული მოქალაქეთა უფლებებისა და კანონიერი ინტერესების დაცვის საკითხი, დასახულია სამართალდამცავი ორგანოების რეფორმა და კანონმდებლობის სრულყოფა.

დანაშაულის საერთო ზრდის კვალობაზე არ მცირდება შეურაცხადთა მიერ ჩადენილი, საზოგადოებრივად საშიში ქმედობები, რომელთა უმეტესობა პიროვნების სიცოცხლისა და ჯანმრთელობის წინააღმდეგაა მიმართული და უღარესი სისასტიკით გამოირჩევა. ამასთანავე ავტორიტარულ სისტემაში არც თუ იშვიათად ილახებოდა შეურაცხად პირთა უფლებები და კანონიერი ინტერესები, ეს კი გამოწვეულია იმით, რომ არ ექცევა სათანადო ყურადღება შეურაცხადთა მართლსაწინააღმდეგო („კრიმინალური“)¹ ქცევის სტრუქტურას და დინამიკას, მის ხელშემწყობ მიზეზებს, რის გამოც პრაქტიკაში სათანადოდ არ ამახვილებენ ყურადღებას შეურაცხად პირთა უფლებებისა და კანონიერი ინტერესების დარღვევებზე, სოციალური კონტროლის ჰუმანიზაციაზე. პრაქტიკოს იურისტების ცნობიერებაში ეს საკითხი აისახება, როგორც მეორეხარისხოვანი ანდა ისეთივე რიგითი, როგორც სხვა სისხლის სამართლებრივი ქმედობები. ამიტომ პრაქტიკაში ხშირია „კრიმინალური“ ქცევის გამომწვევი მიზეზების შეუსწავლელი და გათვალისწინება. პრობლემის ასეთი მდგომარეობა მიუღებელია, მითუმეტეს, თანამედროვე პირობებში, როდესაც საქართველოში რეალურად დგას სისხლისა და სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსების სრულყოფის საკითხი.

გამოკვლევის არარსებობის გამო, რომელიც შეუქმნის პრაქტიკოსებს გარკვეულ წარმოდგენას შეურაცხადის „კრიმინალური“ ქცევაზე, მათ ნათლად არა აქვთ წარმოდგენილი ამ პრობლემის აქტუალობა და აქედან გამომდინარე არ აქცევენ ყურადღებას კანონის ხარვეზებს და ამ საკითხის სწორად გადაწყვე-

¹ სისხლის სამართლებრივი უმართლობის ქმედობა. ცნების განმარტება იხ.: ო. გამყრელიძე. სისხლის სამართლებრივი უმართლობის პრობლემა და თანამონაწილეობის დასჯადობის საფუძველი. — თბილისი, „მეცნიერება“, 1989, გვ. 134. ტექსტში ჩვენ პირობითად ვხმარობთ ტერმინს „კრიმინალური“.

ტას. ამასთან დაკავშირებით, განვიხილოთ პრობლემა ორი მიმართულებით: 1) კანონის ხარვეზების გავლენა სამართალდამცავი ორგანოების პრაქტიკის მსვლელობაზე და 2) შეურაცხადის ქცევის ასახვა სამართალდამცავი ორგანოების პრაქტიკაში. პრობლემის დასაბუთება ემყარება იმ წინასწარ გამოკვლევებსა და დასკვნებს, რომელიც ჩატარდა გამომძიებელთა წარმომებაში მყოფ, სასამართლოში განხილული და სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიებების გაუქმების ან შეცვლის 97 საქმეზე, ასევე შესწავლილ სტატისტიკურ მასალებზე.

1. განვიხილოთ პირველი საკითხი. შეურაცხადთა „კრიმინალური“ ქცევის ზრდას ხელს უწყობს სამართლის ნორმაში არსებული ხარვეზები. ძირითადად აქ იჩენს თავს ნორმების ისეთი კონსტრუქცია, რომლებიც უქმნიან პირობებს შეურაცხადის უფლებების შელახვას და ამგვარი პრაქტიკის დანერგვას. საქართველოს რესპუბლიკის სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის 334-ე მუხლის კონსტრუქცია, სადაც ლაპარაკია სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიების გაუქმებასა და შეცვლაზე, მოცემულია ისეთი სახით, რომ არ აძლევს პრაქტიკულ ორგანოებს საშუალებას: 1. განახორციელონ სათანადო სოციალური კონტროლი; 2. მოახდინონ ურთიერთ კოორდინაცია, ვინაიდან კანონში არაა ფიქსირებული შეურაცხადთა ქცევის მაკონტროლებელი ორგანოების მონაწილეობა ადრინდელი პრევენციის პროცესში; სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსი არ ითვალისწინებს შს ორგანოებისა და სამედიცინო პერსონალის მონაწილეობას შეურაცხადისათვის სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიების გაუქმებისა ან შეცვლის სტადიაში, ასეთი მდგომარეობა კი უშუალოდ უწყობს ხელს შეურაცხადის „კრიმინალური“ ქცევის ჩადენას (1989 წელს იყო 60 (44,7%), 1990 წელს 74 (55,2%) ე. ი. მოიმატა 10,5%). თუ კი გავითვალისწინებთ, რომ სსრ კავშირში ანგარიშებითი ძალადობითი დანაშაულის ზრდის ტემპი უდრის 60%-ს, მაშინ აღნიშნული მაჩვენებელი (10,5%) მეტად ყურადსაღებია.

შეურაცხადი პირებისათვის სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიების გაუქმების ან შეცვლის დროს, სასამართლო ორგანოები ხშირად საერთოდ არ იწვევენ კანონიერ წარმომადგენლებს სასამართლო გამოძიების პროცესში (ჩვენს მიერ 97 შესწავლილი საქმიდან 80%-ზე კანონიერ წარმომადგენელს მონაწილეობა არ მიუღია), რის გამოც გარკვეული არაა აქვთ თუ არა საშუალება ან სურთ თუ არა მეურვეობა ან მზრუნველობა გაუწიონ შეურაცხად პირებს. ამიტომ, ზოგიერთი ფსიქიურად ავადმყოფი სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიების გაუქმებისა ან შეცვლის შემდეგ უპატრონოდ არის მიტოვებული, რის გამოც მიგვაჩნია საქართველოს რესპუბლიკის სსსკ 334-ე მუხლს დამატოს შემდეგი რედაქცია: „სავალდებულოა სასამართლომ დაჰკითხოს კანონიერი წარმომადგენელი და გარკვეოს აქვთ თუ არა საშუალება და სურთ თუ არა შეურაცხადთა მზრუნველობა და მეურვეობა, თანახმანი არიან თუ არა ამისათვის“.

ჩვენი აზრით, შეურაცხადი პირებისათვის სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიების შეცვლის ან გაუქმების დროს, სასამართლო სხდომაზე მოწვეული უნდა იქნეს შს განყოფილების უბნის ინსპექტორი და ფსიქონერგოლოგიური დისპანსერის, უბნის ექიმი, რაც საკანონმდებლო წესით უნდა გან-

მტკიცდეს სსს კოდექსის 334-ე მუხლში². ამით უფრო საიმედო გახდება სულიერად დაავადებულ პირებზე პროფილაქტიკური მუშაობის განხორციელება.

ა. დღემელაშვილმა ჩაიდინა მოქალაქეთა პირადი ქონების ქურდობა, მაგრამ იგი ცნობილი იქნა შეურაცხადად შიზოფრენიის დიაგნოზით. სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიება მოეხსნა 1982 წლის სექტემბერში. 1983 წლის 22 მაისს მთვრალ მდგომარეობაში მყოფმა ა. დღემელაშვილმა დანათ მოჰკლა ს. ქოჩაროვი და სხეულის მიმე ხარისხის დაზიანება მიაყენა ძმას ვ. ქოჩაროვს. როგორც დადგინდა, არც შს განყოფილებამ და არც ფსიქონერვოლოგიურმა დისპანსერმა არ იცოდნენ, რომ შეურაცხადი ა. დღემელაშვილი ცხოვრობდა მათ სამოქმედო ტერიტორიაზე (ქ. თბილისში მშობლებთან) და ბუნებრივია არც რაიმე პროფილაქტიკური ღონისძიებები არ გაუტარებიათ.

გარდა ამისა, ამავე მუხლში აუცილებლად უნდა აისახოს სასამართლოს მოღვაწეობის საკითხი. კერძოდ, განჩინებაში უნდა აისახოს იმ პირების თუ ორგანიზაციების უფლება-მოვალეობანი, რომლებიც ვალდებული არიან განახორციელონ ზედამხედველობა და კონტროლი სულიერად დაავადებულთა ქცევაზე. სასამართლო ორგანოები, როგორც წესი, სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიების გაუქმების ან შეცვლის შემდეგ განჩინების პირებს არ უგზავნიან შს ორგანოებსა და სამედიცინო დაწესებულებებს, რის გამოც გამოირიცხულია მათზე რაიმე პროფილაქტიკური ღონისძიების გატარება და „კრიმინალური“ უმართლობის მქონე ქცევის თავიდან აცილება. ამ გარემოებას კი ხელს უწყობს ისიც, რომ კანონით ეს არცაა გათვალისწინებული.

სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის 328-ე მუხლში ლაპარაკია შეურაცხად პირთა საქმეთა გამოძიებასა და სასამართლო განხილვაში დამცველის მონაწილეობაზე, მაგრამ არაფერია თქმული კანონიერი წარმომადგენლის სავალდებულო მონაწილეობის შესახებ, ამის შედეგად პრაქტიკაში დაშვებულია შემდეგი დარღვევები და გაუგებრობა.

შესწავლილ საქმეთა 66% გამოძიებლებს დადგენილებით ცნობილი ჰყავთ კანონიერ წარმომადგენლად მშობელი ან სხვა ახლო ნათესავი, რაც ჩვენის აზრით სწორია, მაგრამ იმის გამო, რომ სსს კოდექსში გამოძიებელთა ეს უფლებები რეგლამენტირებული არაა, ისინი თვითნებურად უთითებენ საპროცესო კოდექსის სხვადასხვა მუხლებს 25, 50 და სხვა, რომლებსაც არა აქვთ არავითარი კავშირი გამოძიებლის მიერ ჩატარებულ მოქმედებასთან. ზოგჯერ გამოძიებლები უკიდურესობამდე მიდიან და დადგენილებაში არ უთითებენ საპროცესო კანონს. კიდევ მეტი, ზოგიერთი გამოძიებელი დადგენილების გამოტანის შემდეგ მოწმის დასაკითხ ბლანკს იყენებს კანონიერი წარმომადგენლისათვის, რაც უსწორია, ვინაიდან არ შეიძლება მოწმისა და კანონიერი წარმომადგენლის პროცესუალური უფლებების ურთიერთშორის აღრევა: მოწმეა ის პირი, ვინც რაიმე იცის მომხდარი ფაქტის შესახებ, ხოლო კანონიერმა წარმომადგენელმა უნდა დაიცვას შეურაცხადის ინტერესები.

ჩვენის აზრით, იმისათვის, რომ აღმოიფხვრას კანონის აღნიშნული ხარვეზები, აუცილებლად მიგვაჩნია კანონიერი წარმომადგენლის პროცესუალური მდგომარეობა, მათ უფლება-მოვალეობას განსაკუთრებული სტატუსი მიეცეს ან უმჯობესია გაუთანაბრდეს დამცველის პროცესუალურ უფლებებს და სა-

² ვინაიდან ზნობრად შს განყოფილების უზნის ინსპექტორმა საერთოდ არ იცის, რომ მათ სამოქმედო ტერიტორიაზე ცხოვრობს შეურაცხადი პირი.

ქართველოს რესპუბლიკის სსსკ 328 მუხლში, სადაც ლაპარაკია დამცველის სავალდებულო მონაწილეობაზე. დაემატოს კანონიერი წარმომადგენლის სავალდებულო მონაწილეობა ასეთი კატეგორიის საქმეებზე.

სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიების გაუქმების მასალების სასამართლო პრაქტიკის შესწავლამ გვიჩვენა, რომ ხშირად სასამართლო ორგანოები უარს ეუბნებიან ჯანდაცვის დაწესებულებების შუამდგომლობას და სამედიცინო კომისიის დასკვნას პირისათვის სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიების გაუქმების ან შეცვლის შესახებ, იმ მოტივით, რომ ასეთის დახიშვნიდან და სამედიცინო კომისიის დასკვნის წარდგენამდე გასულია მოკლე პერიოდი, ან შეურაცხადთა მიერ ჩადენილია მომეტებულად საზოგადოებრივად საშიში ქმედობა.

ამ შემთხვევაში სსსკ 334-ე მუხლის აშკარა დარღვევასთან გვაქვს საქმე, რადგან კანონი არ ითვალისწინებს არავითარ გამონაკლისს. საქართველოს რესპუბლიკის სსს კოდექსის 334-ე მუხლში ნათქვამია „თუ შეურაცხად ცნობილი პირის განკურნების ან მისი ჯანმრთელობის მდგომარეობაში ცვლილებების გამო, საჭირო აღარ არის წინათ მიღებული სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიებების შემდგომი გამოყენება, სასამართლო ამ კოდექსის 331 მუხლით დადგენილი წესით განიხილავს საკითხს სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიების გაუქმების ან შეცვლის შესახებ, რაც დაპყრებულია ექიმთა კომისიის დასკვნაზე იმ სამედიცინო დაწესებულებების ადმინისტრაციის წარდგენით, რომელშიც მოთავსებულია მოცემული პირი“.

აქედან გამომდინარე თუ კი არსებობს საექიმო კომისიის დასკვნა იმის შესახებ, რომ შეურაცხადი პირი აღარ საჭიროებს იძულებით მკურნალობას და ეს დადასტურდა სასამართლო სხდომის დროსაც, სასამართლო ორგანოებს უნდა ჰქონდეს სრული უფლება შეუცვალოს ან გააუქმოს მასზე სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიება.

ო. ჩიქოვანმა, რომელიც წარსულში ნასამართლებია განზრახ მკვლელობისა და იარაღის უნებართვოდ ტარებისათვის, 1984 წლის 16 ივნისს ჩაიდინა ანალოგიური დანაშაული ცეცხლმსროლელი იარაღ „ვალტერის“ გასროლით. რასაც იგი უნებართვოდ ატარებდა. იგი შეეცადა ბერიაშვილის მოკვლას.

1984 წლის 18 დეკემბრის განჩინებით ქ. თბილისის პირველი მაისის რაიონის სახალხო სასამართლომ ი. ჩიქოვანი სცნო შეურაცხადად და შეეფარდა სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიება სპეციალური ტიპის ფსიქიატრიულ საავადმყოფოში მოთავსებით.

ო. ჩიქოვანის ჯანმრთელობის მდგომარეობის გადამოწმების შემდეგ ექიმ-ფსიქიატრთა კომისია მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ მას აღარ ესაჭიროებოდა სპეციალური ტიპის ფსიქიატრიულ საავადმყოფოში მოთავსება და შესაძლებელი იყო მისი გადაცემა ოჯახის წევრებზე სავალდებულო საექიმო მეთვალყურეობით. იმავე რაიონის სახალხო სასამართლოს 1985 წლის 23 დეკემბრის განჩინებით ო. ჩიქოვანს იძულებითი ღონისძიება — სპეციალური, შეეცვალა საერთო ტიპის ფსიქიატრიულ საავადმყოფოში მოთავსებით.

კვლავ გადამოწმდა ო. ჩიქოვანის ჯანმრთელობის მდგომარეობა და საექსპერტო კომისიამ მოითხოვა სასამართლოსაგან გაუქმებინათ მისთვის იძულებითი ღონისძიება და მზრუნველობისათვის გადაეცათ ოჯახის წევრებისათვის.

1987 წლის 14 აპრილის განჩინებით, ხსენებულმა სახალხო სასამართლომ მოუხსნა ო. ჩიქოვანს სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიება და

მზრუნველობის ქვეშ გადასცა ოჯახის წევრებს სავალდებულო საექიმო მე-
 თვალყურების ქვეშ.

ქალაქის პროკურორის პროტესტის საფუძველზე ქ. თბილისის საქალაქო
 სასამართლოს პრეზიდიუმმა გააუქმა განჩინება, როგორც უსწორო მხოლოდ
 იმ მოტივით, რომ ო. ჩიქოვანი წარსულში ნასამართლები იყო და მის მიერ
 ჩადენილი იყო მომეტებულად საზოგადოებრივად საშიში ქმედობა და სასა-
 მართლოს უფლება არ ჰქონდა მოეხსნა სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღო-
 ნისძიება.

ქალაქის პროკურატურისა და ქ. თბილისის საქალაქო სასამართლოს პრე-
 ზიდიუმის პოზიცია, აღნიშნული მოტივით განჩინების გაუქმების შესახებ, უს-
 წოროდ მიგვაჩნია, ვინაიდან ექსპერტიზის დასკვნაში საკმაოდაა დასაბუთე-
 ბული, რომ ო. ჩიქოვანი გამოჯანმრთელდა და აღარ საჭიროებს სამედიცინო
 ხასიათის იძულებითი ღონისძიების გამოყენებას. ფსიქიურად დაავადებულის
 ო. ჩიქოვანის მიერ ჩადენილი მომეტებულად საზოგადოებრივად საშიში ქმე-
 დობა არაა იმის საფუძველიანი მოტივი, რომ სახალხო სასამართლო არ დაე-
 თანხმოს სასამართლო-ფსიქიატრიული ექსპერტიზის დასკვნას. აქვე უნდა აღ-
 ნიშნოთ, რომ სახალხო სასამართლომ, სრულიად საფუძველიანად, არ მიიღო
 მხედველობაში ო. ჩიქოვანის ადრინდელი ნასამართლობა და არ ჩათვალა იგი
 მაკვალდიციურებელ გარემოებად.

საქალაქო სასამართლოს პრეზიდიუმის უსწორო პოზიციის გამო, ამკარად
 დაირღვა ო. ჩიქოვანის უფლებები და მას შეეფარდა სამედიცინო ხასიათის
 იძულებითი ღონისძიება სპეციალური ტიპის ფსიქიატრიულ საავადმყოფოში
 მოთავსებით, ხოლო მოსამართლე, სრულიად უკანონოდ, გაწვეული იქნა სა-
 ხალხო მოსამართლის თანამდებობიდან.

ამდენად, კანონით გათვალისწინებული არაა თუ რა დროით შეეფარდება
 შეურაცხად პირს ჩვეულებრივი, გაძლიერებული ან მკაცრი მეთვალყურე-
 ობისათვის ფსიქიატრიულ საავადმყოფოში მოთავსება, რაც თავისთავად და-
 მოკიდებულია დაავადების ხასიათზე: შესაძლებელია პირი გამოჯანმრთელდეს
 ნებისმიერ დროს, შესაძლებელია ისიც, რომ საერთოდ არ გამოჯანმრთელდეს.
 როგორც ვხედავთ, აუცილებელია კანონის კონსტრუქციამ აიძულოს სასა-
 მართლო შეასრულოს მისი მოთხოვნები, რითაც აღიკვეთება კანონის ის უხე-
 ში დარღვევები, რაზედაც ზემოთ გვქონდა საუბარი.

საქართველოს რესპუბლიკის სსსკ 330 მუხლის შესაბამისად იმ შემთხვე-
 ვაში შეიძლება შეურაცხადის სასამართლო პროცესზე მოწვევა და დაკითხვა
 თუ ექსპერტიზის დასკვნა აძლევს ამის საშუალებას³. მაგრამ, ჩვენის აზრით,
 სასამართლო პროცესზე შესაძლებელია წარმოიშვას ისეთი საკითხების გარ-
 კვევა, რაც სასამართლოს იძულებულს გახდის პროცესზე მოწვეული და და-
 კითხული იქნეს შეურაცხადი პირი, მაგალითად თუ კი სასამართლო ეჭვს შე-
 იტანს ფსიქიატრიული ექსპერტიზის დასკვნის რეალობაზე იმის შესახებ, რომ
 პირს საზოგადოებრივად საშიში ქმედობა არ ჩაუდენია შეურაცხად მდგომარე-
 ობაში. საკითხის სწორად გარკვევის თვალსაზრისით, სასამართლოს უმუ-
 ალობის პრინციპის გათვალისწინებით უნდა ჰქონდეს უფლება პროცესზე

³ ანალოგიურად გადმოცემულია მხოლოდ ლიტვის რესპუბლიკის სსსკ 353 მუხლში,
 ხოლო დანარჩენ მოკავშირე რესპუბლიკების საპროცესო კანონმდებლობის თანახმად, შეურაც-
 ხადი სასამართლო პროცესზე შეიძლება მოწვეული და დაკითხული იქნეს ექსპერტიზის
 დასკვნის გარეშე.

მოიწვიოს შეურაცხადად ცნობილი პირი, რადგანაც სასამართლო პრაქტიკაშია შემთხვევები, როდესაც ფსიქიატრიული ექსპერტიზის დასკვნით შეურაცხადად ცნობილი პირი მოწვეული იქნა სასამართლო გამოძიების პროცესში და მისი დაკითხვის გზით დადგინდა, რომ ყალბი იყო სასამართლო-ფსიქიატრიული ექსპერტიზის დასკვნა და რომ აღნიშნულმა პირმა დანაშაული ჩაიდინა შეურაცხად მდგომარეობაში⁴.

კიდევ მეტი, სასამართლო პროცესზე შეურაცხადის მოწვევა სავალდებულოცა მაშინ, როდესაც კონკრეტული საქმის მასალებიდან გამომდინარე და ამ პირის მიერ ჩადენილ საზოგადოებრივად საშიში ქმედობის ხასიათის მიხედვით, მისი განმარტება დაეხმარება სასამართლოს უფრო ღრმად და სრულყოფილად გაარკვიოს საქმის ფაქტური გარემოებები. ასევე შესაძლებელია საჭირო გახდეს დაზარალებულის ან მოწმის მიერ შეურაცხადის ამოცნობა. და ბოლოს, საქართველოს რესპუბლიკის სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის 63-ე მუხლის მიხედვით, არავითარ მტკიცებულებას (მათ შორის სასამართლო-ფსიქიატრიული ექსპერტიზის დასკვნას) სასამართლოსათვის, გამომძიებლისა და მომკვლვეი პირისათვის წინასწარ დადგენილი ძალა არა აქვს; ისინი ხელმძღვანელობენ კანონით და მართლშეგნებით, მტკიცებულებებს აფასებენ თავიანთი შინაგანი რწმენით, რაც ემყარება საქმის ყველა გარემოებას ყოველმხრივ სრულ და ობიექტურ განხილვას მათ ერთობლობაში.

საქართველოს რესპუბლიკის სსს კოდექსის ნაკლი მკვლავდება სასამართლო პრაქტიკაში, ვინაიდან კანონის ასეთი კონსტრუქცია ზღუდავს მოსამართლეს მოიწვიოს შეურაცხადი პირი. ვერ ვნახავთ საქმეს, სადაც პროცესზე მოწვეული და დაკითხული იქნეს შეურაცხადი, ჩვენის აზრით, ამის გაკეთება მიზანშეწონილია შეურაცხადის სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიებების გაუქმების სტადიაში, სასამართლოს საშუალება ექნება თვითონ დარწმუნდეს შეურაცხადის დაავადების ხარისხზე, რაც შემდგომ შეურაცხადის უმართლობის ქცევის აღკვეთის ერთ-ერთი გარანტიაა.

ამიტომაც საქართველოს რესპუბლიკის სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის 330-ე მუხლის ასეთი სახით ფორმულირება აბრკოლებს სასამართლო ორგანოებს შეურაცხადი პირის სასამართლო პროცესზე მოსაწვევად.

ამიტომ სავსებით სწორია ტ. მიხაილოვა, როდესაც წერს, რომ კანონის აზრით, სასამართლოსაც აქვს უფლება გადაწყვიტოს შეურაცხადი პირის სასამართლო სხდომაზე გამოახება⁵.

2. განვიხილოთ მეორე საკითხი. აღნიშნული პრობლემის შეუსწავლელობა უარყოფით გავლენას ახდენს საგამომძიებო-სასამართლო პრაქტიკაზე:

1) გამომძიებლები ძალზე უხარისხოდ იძიებენ შეურაცხად პირთა „კრიმინალური“ ქცევის საქმეებს; 97 საქმიდან არცერთ მათგანზე გამოძიებით არაა შესწავლილი მტკიცების ის საგანი, რაც საქართველოს რესპუბლიკის სსსკ 327-ე მუხლითაა გათვალისწინებული.

2) გამომძიებლები სასამართლო-ფსიქიატრიული ექსპერტიზის დასკვნის მიღების შემდეგ, რომლითაც საზოგადოებრივად საშიში ქმედობის ჩამდენი პირები ცნობილნი არიან შეურაცხადად, სრულყოფილად აღარ იკვლევენ

⁴ Социалистическая законность, 1988, № 4, с. 46-47.

⁵ Михайлова Т. А. Производство по применению принудительных мер медицинского характера, М., 1987, с. 11.

მტკიცებებს, არ ადგენენ დამნაშავე პირებს, იმ ორგანიზაციებს, რომლებიც ვალდებულნი იყვნენ ზედამხედველობა და კონტროლი განეხორციელებინათ სულიერად დაავადებულებზე, არ ასრულებენ საქართველოს სსსკ 200-205 მუხლის მოთხოვნებს.

მაგ. ოქტომბრის რაიონის პროკურატურის გამომძიებელმა, სტავროვსკის მიერ ჩადენილი საზოგადოებრივად საშიში ქმედობა გათვალისწინებული საქართველოს რესპუბლიკის სსსკ 17 და 105 მუხლით სასამართლო-ფსიქიატრიული ექსპერტიზის დასკვნის მიღების შემდეგ, ისე, რომ არ ჩაუტარებია რაიმე საგამომძიებო მოქმედებები, არ შეუსრულებია საქ. რესპუბლიკის სსსკ 200-205 მუხლის მოთხოვნები საქმე გადაავსავენა სასამართლოში პროკურორის თანხმობით.

პირველი მაისის რაიონის შს განყოფილების საგამომძიებო ქვეგანყოფილების გამომძიებელმა, მეგრაბოვის მიმართ 1986 წლის 31 იანვარს, აღძრა სისხლის სამართლის საქმე საქართველოს სსკ 228 მუხლის I ნაწილით. საქმის მასალებიდან აშკარად ჩანს, რომ მეგრაბოვმა 1986 წლის 29 იანვარს ჩაიდინა ბოროტი ხულიგნობა, სახალხოდ სცემა ნ. მაწუკაძეს, შემდეგ კი წინააღმდეგობა გაუწია მილიციის მუშაეებს. გამომძიებელმა 1986 წლის 31 იანვარს ექვემდებარების სახით დაკითხა მეგრაბოვი, დააპირისპირა ნ. მაწუკაძესთან, არ დაუკითხია მილიციის მუშაეები სონდულაშვილი და მეიფარიაანი. 10 მაისს მეგრაბოვის მიმართ დაინიშნა სასამართლო-ფსიქიატრიული ექსპერტიზა, რომლის დასკვნითაც იგი ცნობილი იქნა შეურაცხადად, ისე, რომ არ ყოფილა მსჯელობა მეგრაბოვის დანაშაულის კვალიფიკაციის სისწორეზე, დაზარალებულისათვის არ გაუცენია საქმის მასალები რაიონის პროკურორის თანხმობით, საქმე გადაავსავენა სასამართლოში.

3) გამომძიებლები ზოგჯერ უგულვებლყოფენ საქართველოს რესპუბლიკის სსსკ 44 და 328 მუხლების მოთხოვნებს. შესწავლილი საქმეებიდან 18,5%-ზე წინასწარ გამოძიებაში დამცველს მონაწილეობა არ მიუღია.

4) 61,1%-ზე სასამართლოებს სრულყოფილად არ შეუმოწმებიათ წინასწარ გამოძიებაში შეკრებილი მტკიცებები, არ დაუკითხავთ მოწმეები, დაზარალებულები, ფსიქიატრი ექსპერტები და სხვა.

5) 80%-ზე შეურაცხადის კანონიერ წარმომადგენელს მონაწილეობა არ მიუღია, ხოლო 47,2%-ზე ექსპერტი ფსიქიატრი საერთოდ არ დაკითხულა.

6) 6,2%-ზე სასამართლო პროცესზე დამცველს მონაწილეობა არ მიუღია.

7) 4,2%-ზე სასამართლო პროცესზე პროკურორს მონაწილეობა არ აქვს მიღებული;

8) ზოგჯერ სოციალურად საშიშ შეურაცხადის მიერ „კრიმინალური“ უმართლობის ქცევას არ ეძლევა სწორი შეფასება. მათ მიერ ჩადენილი საზოგადოებრივად საშიშ ქმედობასთან დაკავშირებით, რის გამოც ისინი უფრო მძიმე საზოგადოებრივად საშიშ ქმედობას იღენენ.

გ. ბაგიროვი, 1979 წელს ბოროტი ხულიგნობისა და მილიციის მუშაისათვის შეურაცხყოფის მიყენებისათვის, დააპატიმრეს. მაგრამ იგი ცნობილი იქნა შეურაცხადად შიზოფრენიის დიაგნოზით და 1979 წლის 28 ნოემბერს შეეფარდა სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიება სპეციალური ტიპის ფსიქიატრიულ საავადმყოფოში მოთავსება. 1984 წლის მაისში გ. ბაგიროვს მოეხსნა სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიება და მეურვეობის ქვეშ გადაეცა თავის შრობებს. 1985 წლის 10 იანვარს, სრულიად უმიზეზოდ, სცე-

მა მეზობელი კ. ლარიბიანი: თავში ჩაარტყა სკამი და მიაყენა სხეულის დაზიანება, ამასთანავე სცადა დანის გამოყენება. ნაცვლად საქმის აღძვრისა და გამოძიების ჩატარებისა კიროვის რაიონის შს განყოფილების უბნის ინსპექტორმა პირთა შერიგების მოტივით გამოიტანა სისხლის სამართლის საქმის არაღძვრის დადგენილება, თუმცა მასალებს დაერთო ცნობა, რომ ბაგიროვი დაავადებული იყო შიზოფრენიით. შს განყოფილებას საერთოდ არ უმსჯელია ბაგიროვის ფსიქიატრიულ საავადმყოფოში მოთავსების შესახებ, რამაც გამოიწვია ის, რომ 1986 წლის 17 ივლისს ბაგიროვმა ქუჩაში სცემა იგავე პირი.

ამდენად სწორად რომ შეფასებულიყო ბაგიროვის ქმედობა, ჩადენილი 1985 წლის 10 იანვარს, და კანონის შესაბამისად აღძრულიყო სისხლის სამართლის საქმე და მძიმე შედეგი თავიდან იქნებოდა აცილებული.

9) საქართველოს რესპუბლიკის სსს კოდექსის 326 მუხლის თანახმად, შეურაცხადთა მიერ ჩადენილ ქმედობაზე აუცილებელია დაუყოვნებლად აღიძრას სისხლის სამართლის საქმე და ჩატარდეს გამოძიება, მაგრამ გამოძიების ნაცვლად ხშირად ტარდება მოკვლევა.

1986 წლის 27 თებერვალს ორჯონიკიძის რაიონის „რაისურსათვაჭრობის“ № 38 მაღაზიის წინ, შეურაცხადმა გვაზავამ სცემა და სახალხო ავინა მუჩაიძეს. სისხლის სამართლის საქმე აღიძრა დიდი დაგვიანებით 1986 წლის 26 სექტემბერს მომკვლევის მიერ. მიუხედავად იმისა, რომ არსებობდა საკმარის მონაცემები იმის შესახებ, რომ გვაზავა სულიერად იყო დაავადებული, სასამართლო-ფსიქიატრიული ექსპერტიზა დაინიშნა გვიან 1986 წლის 5 მაისს, ისე, რომ სისხლის სამართლის საქმე აღძრული არ ყოფილა. ამავე წლის 6 აგვისტოსათვის უკვე არსებობდა სტაციონარული ფსიქიატრიული ექსპერტიზის დასკვნა, მაგრამ მომკვლევემა საქმე აღძრა საქართველოს რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კოდექსის 228 მუხლის II ნაწილით 1986 წლის 26 სექტემბერს, ხოლო იმავე წლის 14 ოქტომბერს საქმე გადაავიწყვინა ორჯონიკიძის რაიონის შს საგამოძიებო ქვეგანყოფილებაში ე. ი. 1986 წლის 14 ოქტომბრამდე სულიერად დაავადების საქმეზე მიმდინარეობდა არა წინასწარი გამოძიება, არამედ მოკვლევა. ხოლო საქმე სახალხო სასამართლოში განიხილეს 1986 წლის 6 ნოემბერს. მთელი ამ ხნის განმავლობაში შეურაცხადი, ყოველგვარი დადგენილების გარეშე, იმყოფებოდა ჭერ რესპუბლიკურ, შემდეგ გლდანის ფსიქიატრიულ საავადმყოფოში. კიდევ მეტი, მიუხედავად იმისა, რომ შეურაცხადობის ფაქტი ექსპერტიზის დასკვნის საფუძველზე ცნობილი იყო ჭერ კიდევ 1986 წლის 6 აგვისტოს, გვაზავას ადვოკატი დაენიშნა მხოლოდ 1986 წლის 23 ოქტომბერს.

საგამოძიებო და სასამართლო პრაქტიკაში გვხვდება მრავალი მაგალითი, როდესაც შეურაცხადი პირის ქმედობის შეფასებისას აკეთებენ დასკვნებს მოტივზე, მიზანზე, ამ პირთა ქვენაგრძობაზე, რითაც ფაქტიურად ცნობენ შეურაცხადის ბრალს.

ჩვენს მიერ შესწავლილ საქმეებში (96%) გვხვდება ფრაზები: „ხულიგანური ქვენაგრძობით“, „განზრახ პირთა ჯგუფთან ერთად წინასწარ შეთანხმებით“ და სხვ. ჩვენის აზრით, ასეთი პრაქტიკა უსწოროა, ვინაიდან შეურაცხადობის და ბრალის ცნებები ერთმანეთს გამორიცხავენ. შეურაცხად პირთა მიერ ჩადენილი „კრიმინალური“ ქცევის ქმედობის იურიდიული შეფასებას თავისებურება სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ მას არა აქვს შესაძლებლობა ანგარიში გაუწიოს თავის მოქმედებას. ამიტომ არ შეიძლება წინასწარ გამოძი-

ებას და სასამართლოს მოეთხოვოს დაადგინოს შეურაცხად პირთა ბრალი. უმეტეს საქმეებზე ასეთი საკითხების გამორკვევა — არარეალურია. აქედან გამომდინარე შეუძლებელია შეურაცხად პირთა ქმედობის სწორი იურიდიული კვალიფიკაცია.

შეურაცხად პირთა საქმეთა შესწავლისას ისმება მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელიც იურიდიულ შეფასებათა რიცხვს განეკუთვნება: ჩაითვლება თუ არა მაკვალიფიცირებელ გარემოებად ის ფაქტი, რომ შეურაცხადი პირი წარსულში ნასამართლები იყო? ხშირად პრაქტიკა ამ გარემოებას მაკვალიფიცირებელ ნიშნებად მიიჩნევს.

შეურაცხადი ო. ნაცვლიშვილი დაკავებული იქნა ავტომანქანიდან მაგნიტოფონის მოპარვის მომენტში. თბილისის საქარხნო რაიონის სახალხო სასამართლოს განჩინებაში მითითებულია, რომ მის მიერ ჩადენილი საზოგადოებრივად საშიში ქმედობა შეიცავს საქართველოს რესპუბლიკის სსკ 150 მუხლის II ნაწილს, რადგანაც იგი ორჯერ იყო ნასამართლები მოქალაქეთა პირადი ქონების ქურდობისათვის.

სახალხო სასამართლომ შეურაცხად რ. აბულაძეს, რომელმაც სპეკულაცია ჩაიდინა, საზოგადოებრივად საშიში ქმედობა დააკვალიფიცირა საქართველოს რესპუბლიკის სსკ 165 მუხლის მე-3 ნაწილით, მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი წარსულში ნასამართლები იყო სპეკულაციისათვის.

ასეთი მაგალითები შეიძლება მრავალი მოვიყვანოთ. საყურადღებოა, რომ ჩვენ არ შეგვხვედრია ისეთი საქმე, როდესაც სასამართლომ აღნიშნული გარემოებები როგორც მაკვალიფიცირებელი შეურაცხად პირს არ ჩაეთვალოს. ასეთი პრაქტიკა მცდარია, საესებით გასაგებია, ის პირი, რომელიც არ დაადგა გამოსწორების ვზას და ხელახლა ჩაიდინა დანაშაული საზოგადოებრივად მომეტებულ საშიშროებას წარმოადგენს. მაგრამ როდესაც ეხება შეურაცხადს, რომელსაც არ შეეძლო ანგარიში გაეწია თავისი მოქმედებისათვის ან ეხელმძღვანელა ამისათვის, იურიდიული შეფასების აღნიშნული კრიტერიუმი გაუმართლებელია. მოცემულ შემთხვევაში, შეურაცხადი პირის ქმედობა შეფასებული უნდა იქნეს მხოლოდ საზოგადოებრივად საშიში ქმედობის ობიექტური მხარის, წარსულში ნასამართლობის გაუთვალისწინებლად. თუ კი პირი წარსულში ნასამართლები ან სისხლის სამართლის პასუხისგებაში იყო მიცემული, მაგრამ კანონით დადგენილი წესით ცნობილი იქნა შეურაცხადად, ხსენებული გარემოებები არ შეიძლება მხედველობაში იქნეს მიღებული. წარსულში ნასამართლობა სასამართლოსათვის საჭიროა მხოლოდ პირის დახასიათების მიზნით, სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიების სწორად განსაზღვრისათვის. ასევე უნდა გადაწყდეს საზოგადოებრივად საშიში ქმედობა შეურაცხადის მიმართ, თუ კი მან ეს ჩაიდინა ჯგუფთან ერთად: „არ შეიძლება ვილაპარაკოთ თანამონაწილეობაზე იმ შემთხვევაში, როდესაც აღმასრულებელი სულიერად დაავადებულია“⁶ — მიუთითებს ა. პიონტკოვსკი. საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის კომენტარშიც ვკითხულობთ: „თანამონაწილეობისათვის საკმარისი არ არის, რომ თითოეულ თანამონაწილის ქმედობა მიზეზობრივ და ბრალეულ კავშირში იყოს დანაშაულებრივ შედეგთან, არამედ საჭიროა აგრეთვე დანაშაულებრივ ქმედობათა შინაგანი ერთიანობა, რაც იმა-

⁶ Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву, М., 1961, с. 548.

ში გამოიხატება, რომ თანამონაწილეებმა უნდა იცოდნენ აღმასრულებლის დანაშაულობათა საქმიანობის შესახებ, ხოლო თანამსრულებელმა სხვა აღმასრულებლის დანაშაულებრივი ქმედობის შესახებ⁷. ზემოთქმული ვრცელდება სხვა სახის თანამონაწილეობაზედაც და არა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც პირი აღმასრულებელია. ამიტომ თუ კი შეურაცხადმა პირთა ჯგუფთან ერთად ჩაიდინა ქურდობა, ამიტომ მისი ქმედობის ობიექტური მხარე შეიცავს საქართველოს რესპუბლიკის სსკ 150 მუხლის მე-2 ნაწილს. მაგრამ ის არ შეიძლება შეფასდეს როგორც „წინასწარ შეთანხმებითი“, რასაც ძალზე ხშირად ვხვდებით საგამოძიებო პრაქტიკაში.

პრაქტიკაში მრავალი მაგალითია იმისა, როდესაც საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის 243 მუხლის (ავტომოტორანსპორტის გატაცება) მიხედვით, ფსიქიურად დაავადებულთა მოქმედებებით ნაცვლად I ნაწილისა აკვალიფიცირებენ იმავე მუხლის II ნაწილით, მხოლოდ იმიტომ, რომ მას არ ჰქონდა მართვის მოწმობა.

1988 წლის 25 აპრილს, თბილისში რუსთავეის გზატკეცილი № 261 სახლის ეზოდან შეურაცხადმა ვ. პეტროსიანმა, რომელიც თბილისის ფსიქო-ნერვოლოგიურ დისპანსერში იყო აღრიცხვაზე, გაიტაცა ავტომანქანა. წინასწარმა გამოძიებამ და სასამართლომ პეტროსიანის საზოგადოებრივად საშიში ქმედობა საქართველოს რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კოდექსის მე-2 ნაწილით დააკვალიფიცირა მხოლოდ იმიტომ, რომ მას არ ჰქონდა მართვის მოწმობა. ასეთი შეფასება ულოგიკო და უსწოროა. ჩვენის აზრით, შეურაცხად პირთა მიერ ჩადენილი ასეთი სახის საზოგადოებრივად საშიში ქმედობა უნდა დაკვალიფიცირდეს არა საქართველოს რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კოდექსის 243 მუხლის მე-2 ნაწილით, არამედ იმავე მუხლის I ნაწილით, მართვის მოწმობის არქონის მხედველობაში მიუღებლად.

ამდენად შეურაცხადის საზოგადოებრივად საშიში ქმედობის იურიდიული კვალიფიკაციის დროს უნდა ვიხელმძღვანელოთ ხელყოფის ობიექტის, ქმედობის ობიექტური მხარის და მონაცემებით (გარემოებებით), რომელიც ახასიათებს შეურაცხადის მიერ ჩადენილ საზოგადოებრივად საშიში ქმედობის ხარისხსა და ხასიათს. ეს დებულება გამომდინარეობს სსრ კავშირის უმაღლესი სასამართლოს პლენუმის 1984 წლის 26 აპრილის დადგენილებიდან „სამედიცინო ხასიათის იძულებითი ღონისძიების გამოყენების, შეცვლის ან გაუქმების თაობაზე სასამართლო პრაქტიკის შესახებ“⁸.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტის სისხლის სამართლისა და პროცესების განყოფილებამ.

⁷ სისხლის სამართლის კოდექსის კომენტარი, გამომც. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1976 წ., გვ. 134.

⁸ Бюллетень Верховного суда СССР—1984 г. № 3, с. 35.

ГЕОРГИЙ НАДАРЕИШВИЛИ

ИМЕЛ ЛИ РУСТАВЕЛИ ИНФОРМАЦИЮ О КНИГЕ ПЕСЕН —
«ШИЦЗИН»?

Бессмертная поэма Шота Руставели «Витязь в тигровой шкуре» принадлежит к тем лучшим сокровищам восточной и мировой поэзии, которые, несмотря на их давность, не только «продолжают доставлять нам художественное наслаждение», но и представляют собой важный исторический памятник своей эпохи.

Руставели является поэтом и мыслителем XII века. В это время Грузия была развитой для своего времени страной, где свежие силы общества кипели и рвались наружу. В X—XIII вв., как отметил акад. В. В. Бартольд, Армения и Грузия поддерживали культурные связи с греческим миром, но подвергались также влиянию мусульманской культуры, арабской и персидской. По новейшим данным, Грузия XI—XIII вв. поддерживала торговые отношения и, по-видимому, культурные связи с далеким Китаем.

По сведениям античных авторов (Страбон, Плиний) большой ассортимент китайских товаров караванным путем переводился через Среднюю Азию к Каспийскому морю, а затем переправлялся по Куре и Риони, доставлялся в город Фазис (Поти).

В VIII—IX вв. торговый путь, связывавший Ближний Восток и Европу с Китаем, проходил через Среднюю Азию, Иран, долину Аракса и Трапезунд. В Грузии и Азербайджане фаянсовые сосуды, украшенные растительным орнаментом, носили название «чини», т. е. китайский.

В Азербайджане, как и в Грузии и Армении, китайские шелковые ткани получили особенно широкое распространение в XII — начале XIII века.

В географическом сочинении эпохи Руставели «Аджа иб-ад-дунна» при перечислении товаров, находивших сбыт в Азербайджане, упоминается «золотом тканная китайская парча», хорошо сработанные китайские ткани продавались в городе Нахичевани¹.

Археологические материалы говорят в пользу того мнения, что в XI—XII вв. в Грузию китайский фарфор импортировали в довольно большом количестве.

В поэме Руставели нашли отражение культурные связи далекого Китая с мусульманским миром и христианскими странами Кавказа.

Вспомним, что в поэме Руставели воспевается сильная личность с цельным характером и высокими моральными принципами. Она выдвигается не только из массы представителей высшего сословия, но Руставели не преувеличивает значение личности и ее инициативы, не забывает более глубоких, но менее заметных условий ее деятельности.

¹ С. Б. Ашурбеили. Некоторые данные об экономических и культурных связях Азербайджана с Китаем в средние века «Советское китаеведение», 1958, № 2, с. 123—124; В. Джапаридзе. Керамическое производство в Грузии XI—XIII вв. Тб, 1956, с. 9, 29.

Героев Руставели характеризует сознание своей особенности. Их личная инициатива разрывает пути обрядов и обычаев. Но тем не менее они сознают, что личность в отдельности, стоя вне общества, не может достичь своей цели. Так, для Тариэла, главного героя поэмы, только тогда стало возможным достижение своей цели, когда он снова обретает связь с лучшими представителями общества. Побратимство объединяет Тариэла, Автандила и Фридона в один нравственный коллектив неразрывными узами дружбы и товарищества. Руставели устами своего героя говорит, что в Китае на камне высечена следующая справедливая поговорка: «Кто не ищет друга, тот враг себе»².

В свое время, в 1917 г., акад. Н. Я. Марр, исследовав культурную среду и эпоху создания поэмы Руставели, писал, что для правильного восприятия ряда подробностей сравнительная работа могла бы дать более реальное представление о влияниях, которым подвергался грузинский поэт. Литературные источники могли бы дать много для этюда по многочисленным изречениям, рассыпанным в поэме.

Когда изречение восходит к Китаю, то ясно, что Шота зависит от литературного источника, например, в двух стихах [831, 1—2]:

«В Китае на камне написана следующая справедливая
поговорка:

«Кто не ищет друга, тот — враг себе»³.

Думается, то акад. Н. Я. Марр был прав, когда считал необходимой сравнительную работу для выяснения литературного источника этих двух строф поэмы Руставели. Известно, что контакты между Китаем и Ираном, а также Кавказом начались задолго до арабского нашествия и продолжались постоянно, прерываясь на короткие периоды. Но в XI—XII вв. эти культурно-экономические связи были особенно заметны. В поэме Ф. Гургани «Вис и Рамин» о Китае говорится довольно часто.

По нашему мнению, Руставели хорошо был знаком с китайской культурной средой, хотя мы точно не знаем источника его осведомленности. Известно, что в Китае еще с III в. до н. э. вырубали большие прямоугольные камни, ставили их вертикально и затем высекали на них надписи. Такие прямоугольные и крупные стеллы с надписями в науке хорошо известны.

По словам Лю-Го-Цзюня, первым законченным произведением, которое было целиком высечено на камне и предназначалось для всеобщего чтения, следует читать «Шицзинь», относящееся к 174 г. н. э., ко времени династии Восточная Хань.

Тексты классических конфуцианских книг были высечены на камне и выставлены в городе Лоян, чтобы все грамотные люди могли их читать. Позднее, в IX в. н. э., в городе Чаньчань были высечены на камне почерком «кайшу» тексты двенадцати конфуцианских книг. В 1123 г. по приказу правителя Чэнду-Си-И на камне были высечены тексты сочинений Мэн-цзы (372—238 г. до н. э.). На улицах Чэнду, кроме того, были выставлены стеллы с выгравированным на них текстами всех тринадцати канонических книг конфуцианства. Лю-Го-цзюнь отмечает, что в Китае по традиции продолжали высекать тексты на

² Руставели Шота. «Витязь в тигровой шкуре», Тбилиси, 1957.

³ Н. Я. Марр. Грузинская поэма «Витязь в барсовой шкуре» Шоты из Рустава и новая культурно-историческая проблема. I. Племенная среда. II. Культурная среда и эпоха. Петроград, 1917, с. 120.

камне и при последующих династиях, вплоть до XVIII века, когда по указанию императора Цинской династии Гао-Цзуне были высечены тексты тринадцати канонических книг.

По-видимому, Руставели хорошо знал о существовании т. н. «каменных библиотек» в Китае XII века.

Из арабско-персидской литературы Руставели имел важные сведения о китайской литературе и китайцах.

Известно, что в 651 году в Китай отправилось морем первое арабское посольство. Даты следующих путешествий — 711 и 712 годы. В 798 году, как известно, арабы ездили в Китай три раза, между 960 и 1280 годами отмечено двадцать посольств⁴. По-видимому, Руставели был знаком с арабскими источниками IX—XI веков. Среди источников IX века, возможно, он читал «Сказания о Китае и Индии» Абу Зайда Сирафского, основанные на данных Сулеймана и моряка ибн Вахба. Этот последний проник даже в столицу Китая и был принят императором⁵.

Кроме вышеупомянутых авторов, Руставели и ранее упомянутый Гургани имели возможность ознакомиться с некоторыми не дошедшими до нас важными литературными памятниками, в которых содержались сведения о Китае и на камне написанных поэтических произведениях.

Окончившие свои торговые операции арабские купцы возвращались на родину, и, по крайней мере, некоторые из них распространяли достоверные сведения о китайской литературе.

Думают, что это об арабских купцах писал великий поэт VIII века Ли Бо:

Гость заморский ловит с неба ветер
И корабль далеко в страну гонит.
словно сказать: птица среди облаков!
Раз улетит — нет ни следа, ни вестей.

(Перев. В. М. Алексеева)

Очень трудно решить вопрос о том, какое литературное произведение или какой «справедливый сказ» (справедливая поговорка) могли послужить прообразом приведенных строф Руставели, ибо искать их в китайской литературе — это все равно, что искать помеченную песчинку на дне океана. При этом трудность усугубляется еще тем, что Руставели нередко цитирует поэта или философа в несколько измененном виде и в сущности выражает свое собственное мнение под эгидой известного авторитета.

По нашему мнению, Руставели имел информацию об «Оде о дружбе» из знаменитой «книги песен» — «Шицзин». Известно, что спустя много веков после смерти Конфуция, когда началась канонизация его учения, «Книга песен» — «Шицзин» была включена в конфуцианский классический канон, известный под названием «Уцзин» («Пятикнижие»). Так что «Ода о дружбе» наряду с другими стихотворениями из «Шицзин» пользовалась в Китае XII века официальным признанием.

⁴ Т. А. Шумовский. Арабы и море. М., 1964, с. 139—142; И. Ю. Крачковский. Избр. сочинения, т. IV. М., 1957, с. 523—529.

⁵ Лю Г-о-цзюнь. Рассказ о китайской книге. М., 1957, с. 21; К. К. Флуг. История китайской печатной книги Сунской эпохи (X—XIII вв.) М.—Л., 1959, с. 3—6, 93, 95—96.

Как указывает Н. Т. Федоренко, «Шицзин» является древнейшим памятником китайской и мировой литературы. В этот сборник входят многочисленные древние народные песни и культовые гимны.

По мнению специалистов, «Шицзин» — этот ценнейший поэтический памятник — исторически относится приблизительно к начальному периоду Западного Чжоу (1122—770 гг. до н. э.) и к концу эпохи «Весны и осени» (772—481 гг. до н. э.)⁶.

В 213 г. до н. э. «Шицзин» вместе с другими конфуцианскими книгами по указу императора была предана сожжению на костре. Но народ спас «Шицзин» от уничтожения. По мнению Н. Т. Федоренко, «Книга песен» — свидетельство того, что китайский народ первым в истории человечества открыл рифмованный стих и тем самым внес бесценный вклад в развитие поэтического творчества, «Книга песен» — это сама душа китайского народа, воплотившаяся в поэтическом слове. По своей значимости и художественным достоинствам «Шицзин» может быть поставлена в один ряд с такими шедеврами мировой литературы, как «Илиада», «Одиссея», «Рамаяна», «Махабхарата».

Естественно, что такой ценнейший поэтический памятник привлек внимание Руставели, который, по-видимому, знал, что тексты этого выдающегося произведения были высечены на камне.

«Шицзин» содержит «Оду о дружбе». Приведем эту оду в переводе А. А. Штукина:

«Согласно стучит по деревьям топор,
 И птичий исполнен согласия хор,
 Их стая, из темной долины взлетев,
 Расселась в вершинах высоких дерев.
 Их песни звучат голосисто среди гор —
 Подруга с подругой ведет разговор.
 Смотри: смотри, если птица подругу зовет,
 Подруга с подругой ведет разговор,
 То как человеку друзей не искать.
 Не к другу ль его устремляется взор?
 И светлые духи, услышав о сем,
 Даруют согласие и сгинет раздор»⁷.

Источником вдохновения для Руставели могли послужить слова оды «О дружбе» — «как человеку друзей не искать». Руставели знал, по-видимому, о китайских каменных библиотеках и о месте дружбы в системе духовных ценностей китайского народа.

⁶ О Го-энь. «Шицзин» — древнейший сборник китайской поэзии. «Дружба», 1959, № 22; Б. Рифтин. «Литература Древнего Китая». См. Поэзия и проза Древнего Востока. М., 1973, с. 253.

⁷ «Шицзин». Изд. подготовили А. А. Штукина и Н. Т. Федоренко. Изд. АН СССР, М., 1957, с. 469. См. лучший английский перевод Бернарда Карлгрена:

„Look at those birds, even they search
 for their companions voice, how much more those
 men—shall they not search for their
 companions? when the spirits hearken
 to them is harmonious and peaceful.

„The book of Odes“. Chinese text transcription and Translation by Bernard Karlgren. Stockholm, 1950, с. 108—109.

Знаменательно и то обстоятельство, что некоторые героин-витязи «Книги песен» носят барсовую кожу или «опоясывают стройный стан барсовой кожей».

Руставели, думается, смотрел на культуру Китая, как на часть мировой культуры. Он был хорошо знаком с персидско-арабской культурой и владел арабским и персидскими языками. Нет никаких прямых указаний, откуда он мог получить информацию о китайских «каменных библиотеках» и о т. н. «Книге песен». Думается, что Руставели получил такую информацию из персидских или арабских источников. В свое время акад. Ф. И. Шмит считал, что в Иране X в. влияние Китая особенно сказывалось в области искусства и художественной промышленности. Иран, связанный с Китаем, по-видимому, через среднеазиатских тюрков, мог играть роль посредника между дальневосточной культурой и культурой средневековой Европы.

Литературные связи между Ираном, Кавказом с одной стороны и Китаем с другой развивались не без участия купцов. И это неудивительно, ибо, как писал Ф. Энгельс⁸, купец был революционизирующим элементом «феодального общества, где все остальное было неподвижно по наследству... И вот в этот мир вступил купец, который должен был стать исходным пунктом для его переворота. Но он не действовал в качестве сознательного революционера, а как плоть от плоти, кость от кости этого мира».

Купец был и разведчиком, и распространителем информации, и олицетворением культурно-экономических связей между отделенными друг от друга странами.

В XII веке, когда жил и творил Руставели, эти связи с Китаем были интенсивными, и ученые располагали достоверной информацией о китайской литературе. Возможно, что Руставели посредством какого-либо арабского или персидского источника имел только общее представление о китайской поэзии и о китайских каменных книгах и в вышеупомянутом стихе он высказывает в сущности свое собственное мнение.

Ссылка на надпись имеется и у известного персидского поэта XI в. Гургани в произведении «Вис и Рамин» — по-грузински «Висрамиани»:

«В Китае на камне написано, что влюбленным и ад кажется раем»
 С. Липкин вышеупомянутое место поэмы Фахраддина Гургани переводит так:

«В Китае мы на камне прочитаем:
 Влюбленным даже ад сверкает раем»⁹

Проф. И. Мегрелидзе¹⁰ обратил внимание читателей на то обстоятельство, что ссылка на китайский камень встречается и в грузинском фольклоре:

«Ростом сказал: одно речение
 На китайском камне написано:
 Кому я был предан, тот стал моим врагом».

Интересно, что в своей поэме Руставели ссылается и на Платона: «Ложь и двуличие вредят плоти, а затем и душе».

⁸ Энгельс Ф. О «Капитале» Маркса, М., 1941, с. 125—126.

⁹ «Висрамиани», 1962, под ред. М. Тодуа, А. Гвахария, с. 122; Фахраддин Гургани. «Вис и Рамин», Поэма, пер. с персидского С. Липкина, М., 1963, с. 204.

¹⁰ И. Мегрелидзе. Руставели и фольклор, Тб., 1960, с. 213.

Выяснилось, что действительно в одном древнегрузинском сборнике философских речений Платону приписывается аналогичное мнение: «двуличие и ложь является источником всех бедствий»¹¹.

Следовательно, когда Руставели указывает, что он пользуется некоторыми книжными и народными изречениями, такое указание поэта заслуживает доверия.

Возможно, что Руставели берет сентенцию о дружбе именно из «Книги песен», но по-своему развивает ее.

Создается впечатление, что Руставели знал о том, что в китайской классической поэзии дружба занимала то место, какой в европейской поэзии уделено любви¹².

¹¹ П. Ингорюк. Литературное наследство эпохи Руставели. «Сборник Руставели». Тб., 1938; «Поучения и мудрость философов», под ред. И. Лолашвили, тб., 1969, с. 73.

¹² Г. В. Сорокин, Л. Эйдлин, Китайская литература, М., 1962, с. 43—46.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტის ქართული სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის განყოფილებამ

СИЛЬВИЯ ТЕЛЛЕНБАХ

К ВОПРОСУ О РЕИСЛАМИЗАЦИИ УГОЛОВНОГО ПРАВА В ИРАНЕ*

После свержения шаха и триумфального возвращения из французской ссылки аятоллы Хомейни была образована весной 1979 г. Исламская Республика Иран. Как было позднее сформулировано в Конституции, принятой 15 ноября 1979 г., речь шла о провозглашении государства, в котором все законы и другие правовые нормы должны приниматься и истолковываться в соответствии с исламом (ст. 4 Конституции). Также вновь вводилось исламское уголовное право (ч. 4, ст. 156 Конституции)¹.

В настоящей статье речь пойдет о наиболее важных уголовно-правовых установлениях. При этом главное внимание будет уделено вопросу об их месте в системе исламской догматики, что же касается вопросов правоприменения, то их освещение отодвинуто в значительной мере на второй план.

Уже 18 июня 1979 г. (27.3.1358) был принят первый закон, имеющий отношение к уголовному праву, — Закон об учреждении Революционных судов². В их состав входит трое судей, один из которых (председатель) должен быть судьей религиозного права (хаками шар) (ст. 4 Закона). В компетенцию этих судов входит преследование за убийства, совершенные с целью поддержки режима Пахлеви и угнетения народа, незаконное лишение свободы и производство пыток, некоторые тяжкие экономические преступления, заговоры, вооруженные мятежи, террор, разрушение сооружений и шпионаж в пользу заграницы, кражу с применением оружия и другие насильственные преступления равно как и другие преступления, связанные с наркотиками³. Не углубляясь в подробности, далее в законе обобщенно указано, что наказания должны соответствовать «исламскому праву» (ст. 12 Закона). Приговор Революционных судов вступает в законную силу немедленно (ст. 11 Закона).

Вскоре после этого 4 июля 1979 г. (13.4.1358) последовало принятие Закона об учреждении Особых судов⁴. В то время как Революционные суды, в первую очередь, были задуманы как органы преследования сторонников прежней системы, задача Особых судов состоит прежде всего в преследовании за преступления, которые наносят вред новому государственному устройству, хотя компетенция этих судов не всегда точно отграничена от компетенции Революционных судов. Особым судам подсудны дела о преступлениях против внешней и внутренней безопасности, о разрушении государственного имущества, некоторых экономических преступлениях, контрабандной торговле оружием, нарушениях закона о производстве опиума, а также дела о саботаже, забастовках, сессии и вооруженном восстании. При этом для последней группы преступлений предусмотрены более строгие наказания, начиная от долгосрочного лишения свободы и кончая смертной казнью (ст. ст. 4—10 Закона).

В состав этих судов также входит 3 судьи, однако никто из них не обязан стоять на позициях религиозного права, хотя от всех судей требуется, чтобы они верили в цели исламской революции (ст. 2 Закона). Обжалование возможно только в отношении смертных приговоров и в случае осуждения к пожизненному лишению свободы (ст. 14 Закона).

Между тем, интерес нового руководства главным образом был направлен на консолидацию политической власти. 15 ноября 1979 г. Конституционное собрание приняло новую Конституцию, которая позднее была одобрена в ходе плебисцита. В этой Конституции реализованы важные элементы шиитско-исламского учения о государстве. Вместе с этим по своей структуре она весьма схожа с прежней Конституцией, принятой в 1906—1907 гг.⁵, которая, в свою очередь, также во многом была похожей прежде всего на Конституцию Бельгии⁶.

Так, в ней также имеется раздел, в котором закреплены основные права, в том числе целый ряд основных прав в области юстиции. Часть из них заимствована в слегка измененном виде из старого Закона о внесении дополнений к Конституции, который был принят в 1907 г. Другая часть — это новые права, которые установлены на основе опыта, приобретенного за годы правления шаха. Как того требует ст. 4 Конституции, все эти основные права могут быть обоснованы в рамках ислама⁷, хотя с исторической точки зрения в Европе происходило их развитие и обретение ими того значения, которое они имеют сегодня.

Здесь речь идет о следующих установлениях: недопустимость задержания без соответствующего ордера и законного производства (ст. 32 Конституции), свобода выбора места проживания (ст. 33), гарантия возможности обращения в суд для защиты своих прав (ст. 34), право предоставлять защиту своих интересов на процессе адвокату (ст. 35), вынесение приговора и его исполнение только компетентными судами и в соответствии с законом (ст. 36), презумпция невиновности (ст. 37), запрещение применять пытки (ст. 38), запрещение нарушать честь заключенного (ст. 39).

В разделе, касающемся сферы юстиции, содержатся еще следующие предписания: гласность судебного разбирательства, за исключением случаев, когда это могло бы нанести вред общепризнанным правам и общественному порядку (ст. 163 Конституции), гласность всех процессов без исключения по делам о политических преступлениях и преступлениях, связанных с нарушением Закона о печати (ст. 168), запрет обратной силы закона (ст. 169).

Между тем, самые важные законы, составившие новое уголовное право, были приняты лишь в 1982—1983 гг., хотя в предшествующий период судьи в ходе соответствующих процессов применяли то, что до их усмотрению соответствовало исламскому уголовному праву⁸. При этом речь вовсе не шла о создании одного-единственного и всеобъемлющего исламского уголовного кодекса, в котором были бы урегулированы все вопросы, относящиеся к материи уголовного права, как это делается в УК западных стран. Напротив, были приняты 4 закона, которые уже по своей структуре четко соответствовали классификации, принятой в исламском уголовном праве.

К этим законам относились следующие:

1. Закон о преступлениях и наказаниях категории хадд и кисас, принятый поэтапно 25 августа 1982 г. (3.6.1361) и 12 октября 1982 г. (20.7.1361)⁹;

2. Закон о преступлениях и наказаниях категории дийа, принятый 15 декабря 1982 г. (24.9.1362)¹⁰;

3. Закон об исламских наказаниях, принятый 13 октября 1982 г. (21.7.1931)¹¹;

4. Закон о преступлениях и наказаниях категории тазир¹².

Обращает на себя внимание та особенность, которая связана с процедурой издания этих законов. Ниже будет более подробно показано, как наказания хадд и кисас (во всяком случае, по своим основным чертам), считаются божественным правом. Конституционное право Ирана предусматривает, что парламентом может быть установлен испытательный срок для закона, и только по истечении этого срока закон утверждается парламентом (ст. 85 Конституция). В связи с введением в действие упомянутых законов был избран именно этот путь. Однако возникает вопрос, каким образом можно устанавливать испытательный срок для божественного права в правовом исламском государстве?

Прежде, чем рассмотреть эти законы более подробно, необходимо в целях лучшего уяснения вопроса сделать несколько замечаний, касающихся исламского уголовного права вообще.

В большинстве государств, в которых все еще или вновь применяют исламское уголовное право, действует суннитское право. На нем основана и большая часть известной нам литературы. Между тем в Исламской Республике Иран действует шиитское право. Как отражается этот факт на уголовном праве? Весьма важно, что как сунниты, так и шииты в качестве высшей инстанции признают один и тот же текст Корана, который одновременно является и важнейшим источником права. Это означает, что шиитское исламское уголовное право в основном совпадает с суннитским исламским уголовным правом, хотя по многим конкретным вопросам имеют место различия, тем более, что в части признания иных источников права имеются значительные расхождения¹³.

Исламское уголовное право состоит из трех блоков, которые никогда не составляли единого целого и каждый из которых носит собственные черты догматики. Исторически наиболее старую часть, уходящую своими корнями в доисламские времена, составляют наказания кисас, которые, будучи основаны на принципе талиона, назначаются за преступления, связанные с убийством или нанесением тяжких телесных повреждений. В некоторых случаях, однако, эти наказания могут быть заменены выкупом за кровь (дийа).

Второй блок составляют преступления и наказания категории хадд, которые абсолютно установлены в самом Коране. Поскольку мусульмане считают, что Коран является откровением самого Бога, то его содержание есть слово Бога и божественное право — вечное и неизменное. К преступлениям этой категории относятся: квалифицированная кража, уличное опрабление, пьянство, незаконное половое сношение¹⁴ и клевета о незаконном половом сношении, согласно шиитскому пониманию, также гомосексуализм, сводничество, лесбийская любовь и содомия.

Все остальные преступления, которые количественно преобладают, составляют группу так называемых преступлений категории тазир. К ним относятся все те виды поведения, которые считаются в исламском обществе заслуживающими наказания, при этом, однако, в зависимости от времени, места и обстоятельств могут наблюдаться значительные расхождения. Наказуемость того или иного вида поведения, характер и размер наказания первоначально в отдельном

случае могли определяться властителем или судьей довольно свободно. Главным условием являлось то, чтобы составы преступлений и назначаемые за них наказания не выходили за рамки принципов ислама. Сегодня, однако, признано, что с точки зрения ислама ничто не препятствует тому, чтобы властитель определял наказуемость деяний и пределы наказания в общем, а судье было предоставлено право назначать наказание в конкретном случае¹⁵.

Наказания категории тазир, впрочем, явились тем институтом догматики, через который происходило перенятие европейских уголовных кодексов в мусульманских странах, начиная с 19 века. Интеграция европейского уголовного права могла происходить беспрепятственно, если его нормы хоть как-нибудь поддавались согласованию с исламскими правовыми принципами, что, за исключением некоторых немногих предписаний, почти всегда было возможным.

Исламское уголовное право с самого начала не знает общей части уголовного кодекса в нашем понимании, в которой, так сказать, выносятся за скобки определенные основополагающие моменты. Это приводит к тому, что некоторые положения, например, такие как персональные предпосылки ответственности как в классических произведениях исламского права, так и в иранских законах неоднократно повторяются. С другой стороны, некоторые проблемы, связанные с отдельными преступлениями и имеющие для этих случаев большое значение, трактуются казуистически весьма широко. Так, например, относительно убийства и нанесения телесных повреждений часто рассматриваются проблемы причинности, вопросы соучастия и совокупности преступлений, относительно преступлений категории хадд — последствия раскаяния. Другие элементы нашей Общей части не встречаются или находятся в зачаточном состоянии. Например, с самого начала отсутствует учение о покушении на преступление, хотя понятие покушения само по себе известно и является наказуемым на основании принципа о том, что все, что может повлечь совершение преступления, запрещено в качестве законченного преступления¹⁶. Наконец, для исламского уголовного права характерна чрезвычайно тесная связь с доказательственным правом. Так, преступления категории хадд и кisas, согласно этим предписаниям, могут быть наказуемы только при наличии определенной совокупности доказательств. Это приводит к тому, что в положения материального права вплетен целый ряд правил доказывания, которые, исходя из нашего понимания, в качестве процессуальных норм следовало бы отнести к уголовно-процессуальному праву.

Пожалуй, наиболее важный из уголовных законов, действующих в Иране, это Закон о преступлениях и наказаниях категории хадд и кisas, принятый 25 августа и 12 октября 1982 г. Он содержит 218 статей, в которых подробно урегулированы вопросы, связанные с вышеназванными преступлениями.

Возглавляет этот список преступление, называемое «зина» (ст. 81 и последующие). Это преступление охватывает каждое половое сношение, которое совершено вне рамок законного брака (ранее — рабствования), т. е. и половое сношение между двумя лицами, не состоящими в браке. При назначении наказания за это преступление используется градация, которая учитывает семейное положение лица. Например, если это преступление совершает лицо, состоящее в браке, то ему присуждается побитие камнями. Если же это преступление

совершает лицо, не состоящее в браке, или же лицо, хотя и состоящее в браке, но чей супруг (супруга) находится в отъезде, в заключении или отсутствует по другой причине, то наказание выражается только в побитии плетью (ст. 100). Однако и лицу, не состоящему в браке, может быть присуждена смертная казнь, вид которой определяет судья, если половое сношение совершено при отягчающих вину обстоятельствах. Например, половое сношение между родственниками, в отношении которых существует запрет на вступление в брак, при изнасиловании, в случае полового сношения мусульманки с немусульманином или же при трехкратном совершении этого деяния (ст. 99).

Область применения этих строгих правовых норм, однако, строго ограничена путем различных установлений. Прежде всего лица, которым назначается наказание хадд, должны достигнуть возраста, с которого наступает уголовная ответственность, быть психически здоровы и совершить преступление добровольно и сознательно (ст. 82). Соответственно наказание не назначается, если лица, допустившие незаконное половое сношение, утверждают, что они ошибочно полагали, что их действия являлись разрешенными (ст. 83), или если женщина утверждает, что она была изнасилована, и при этом ее утверждения не воспринимаются в качестве обоснованных (ст. 84). Кроме того, наказание хадд не применяется, если преступник раскается в содеянном прежде, чем представлены доказательства в виде свидетельских показаний (ст. 98). Однако прежде всего применение этих норм сильно ограничено вследствие строжайших требований доказательственного права. В случаях, когда за незаконное половое сношение могут быть назначены смертная казнь или побитие камнями, преступление должно быть доказано путем четырехкратного признания вины со стороны преступника (ст. 85) или с помощью показаний 4 свидетелей с безупречной репутацией (наряду с прочим это означает, что они должны быть мусульманами) или же показаний 3 свидетелей и 2 свидетельниц, или 2 свидетелей и 4 свидетельниц (во всех случаях требование безупречной репутации сохраняет свою силу) (ст. 91 и след). Свидетельское показание предполагает, что свидетели должны были непосредственно наблюдать полевой акт (ст. 94), что, по всей видимости, должно встречаться крайне редко. При этом свидетельское показание должно быть дано незамедлительно, иначе оно не будет принято на основании предположения, что немотивированное затягивание дачи свидетельских показаний связано с причинами, которые позволяют сомневаться в их правдивости.

В законе также содержатся подробные предписания относительно исполнения наказания, особенно процедуры побития камнями, которое проводится публично с участием судьи и свидетелей, на основании показаний которых преступник (или преступница) были осуждены (ст. 114). Аналогично обстоит дело и с наказанием за гомосексуализм, лесбийскую любовь и сводничество. Гомосексуальное сношение между мужчинами наказывается смертной казнью (ст. 141), иные формы гомосексуального поведения мужчин наказываются 100 ударами плетью (ст. 152). Лесбийская любовь также наказуема 100 ударами плетью (ст. 159). За сводничество полагается 75 ударов плетью (ст. 168).

О том, какое высокое положение занимают правила сексуального поведения в исламском праве, говорит тот факт, что за клеветническое обвинение в незаконном половом сношении полагается наказание

хадд, при этом все случаи клеветы подробно регламентированы (ст. ст. 169—195). За подобную клевету может быть назначено побитие плетью, а в случае трехкратного повторения подобных действий — смертная казнь (ст. ст. 170—188).

К категории преступлений хадд далее относится кража (ст. 212 и след.). За нее предусмотрено наказание в виде отрубания руки, однако, исходя из классического права, это делается не за любую кражу, а при наличии определенных условий (например, если вещь тщательно охранялась) и в зависимости от стоимости похищенного имущества.

К категории преступлений хадд относится также катат-тарик и мухараба. Первое понятие переводится на немецкий язык как уличное ограбление, а второе — как богоборчество. В первоначальном смысле за это преступление наказывались лица, которые использовали оружие для устрашения и запугивания населения и подрыва свободы и безопасности в стране. Во времена Магомета это наказание было направлено прежде всего против банд, промышлявших на караванных путях. В рамках этого преступления возможны четыре варианта поведения: ограбление и убийство, убийство без ограбления, ограбление без убийства, запугивание прохожего без ограбления и убийство.

Однако постепенно это преступление приобрело политическую окраску и стало охватывать действия, связанные с борьбой против власти. Так, сегодня в Иране под этим преступлением, наряду с двумя основными понятиями этого преступления (ст. ст. 194—197), понимают действия лиц, которые в составе группы осуществляют или готовят вооруженное восстание (ст. ст. 198—200). На это преступление ссылаются также при государственной измене и измене Родине в особо опасных формах. Наказания за это преступление простираются от казни через повешение или распятие на кресте и отрубание правой руки или левой ноги — до ссылки.

Примечательно, что не существует предписаний, согласно которым отступление от ислама однозначно являлось бы наказуемым. Принадлежит ли это деяние к преступлениям хадд, является спорным, однако во всем исламе существует единство относительно того, что для мусульманина — по меньшей мере мужчины — это преступление, достойное смертной казни. Спорным, однако, остается вопрос, наказуемо ли отречение от ислама смертной казнью для женщины. Также и Хомейни в своем известном произведении «Тахрир аль-василя» однозначно относил вероотступничество к преступлениям категории хадд¹⁷. Отсутствие в законе наказания за отречение от ислама не должно вводить в заблуждение. В Иране известно достаточно случаев, когда праждане этой страны были казнены по причинам, связанным с вопросами веры. Необходимо учитывать, что отречение от ислама в глазах мусульман, для которых чуждо различие между светской и религиозной сферами, является не проявлением свободы совести, а государственной изменой. И если в Иране заходит речь о случаях вероотступничества, то часто для преследования инакомыслящих достаточно предписаний относительно мухарабы.

Вторую важную группу в исламском уголовном праве составляют наказания по принципу талиона. Они урегулированы в ст. ст. 1—80 Закона о преступлениях и наказаниях категории хадд и кисас.

Можно сказать, что наиболее характерной чертой преступлений, связанных с убийством и нанесением телесных повреждений, является

особенное их подразделение на умышленные, псевдо-умышленные и неосторожные (ст. ст. 3, 5, 6). Талион может быть применен только за совершение умышленных преступлений, однако и в этом случае по соглашению между лицом, совершившим преступление, и тем, кто наделен правом осуществить кровную месть (или жертвой), талион может быть заменен денежной компенсацией в виде выплаты за кровь (ст. 43). В случаях, когда речь идет о совершении псевдо-умышленных и неосторожных преступлений, с самого начала в расчет берется лишь наказание в виде выплаты за кровь.

В качестве умышленных закон рассматривает следующие преступления:

а) когда виновный желал убийства жертвы и действительно совершил его, независимо от того, приводит или нет обычно избранный способ убийства к смерти;

б) когда виновный сознательно совершает действие, которое обычно приводит к смерти, даже если он не имел намерения совершить убийство;

в) когда виновный не намеревался совершать убийства и выбранный способ действия обычно не приводит к смерти, однако в силу особых обстоятельств (например, возраста или состояния здоровья жертвы), которые были известны виновному, этот способ действия оказался смертельным (ст. 2).

Между тем, для наказания за умышленное преступление необходимо также наличие определенных предпосылок, связанных с личностью виновного. Он должен достичь возраста, с которого наступает уголовная ответственность, а также быть психически здоровым. Деяние, совершенное несовершеннолетним или душевнобольным, всегда рассматривается как неосторожное (ст. 17). Напротив, считается, что лицо, совершившее преступление в состоянии алкогольного опьянения, действовало умышленно, за исключением случаев, когда его воля и способность управлять своими действиями были полностью парализованы. Однако, если он вызвал подобное состояние именно для того, чтобы совершить преступление, то ему будет назначено наказание, основанное на принципе талиона, так же как и в отношении лица, несущего ответственность в полном объеме (ст. 20).

Наконец, талион может быть применен только тогда, когда преступник и его жертва занимают равноценное положение. Здесь в первую очередь имеются в виду религия и пол. Мусульманина можно подвергнуть талиону только за убийство мусульманина, но не за убийство немусульманина. За убийство немусульманина талиону может быть подвергнут только немусульманин. Если мужчина убивает женщину, состоящую в одной с ним вере, то по праву кровной мести его может убить соответствующее лицо со стороны женщины, но предварительно ему должна быть выплачена половина той суммы денег, которая причитается за одного мужчину в качестве выплаты за кровь (ст. 5 и след.).

Относительно частей тела действует правило равноценности (левая рука за левую руку), при этом учитывается состояние здоровья лица и важность части тела, подвергаемой процедуре наказания. Далее должна существовать уверенность, что телесное повреждение, наносимое в качестве наказания, не будет превышать повреждение, возникшее вследствие совершения преступления. И конечно, наносимое повреждение не должно повлечь смерти виновного (ст. 58).

Псевдо-умысел охватывает случаи, когда деятель желал действия как такового, но не наступившего результата, и когда действие вызвало нетипичный для этих случаев результат. В ст. 2 Закона о преступлениях и наказаниях категории дийа, наряду с прочим, приводится пример, когда врач лечит больного с помощью обычных методов, а тот умирает¹⁸. Остальные преступления считаются совершенными по неосторожности, однако понятие неосторожности в мусульманском уголовном праве не совпадает с нашим пониманием неосторожности, которое предполагает ошибку при формировании воли. Здесь же речь идет скорее о своего рода ответственности за любой результат, наступление которого не охватывалось ни умыслом, ни псевдо-умыслом (коль скоро отсутствуют исключения из этого принципа)¹⁹.

В отношении преступлений категории қисас закон также предусматривает подробные правила доказывания. Однако требования к процедуре доказывания здесь уже не столь строги, как в отношении преступлений категории хадд. В качестве доказательств вновь фигурируют признание своей вины, свидетельские показания, а также клятвы и сведения, имеющиеся у судьи. Признание своей вины перед судом может сделать лицо, достигшее совершеннолетия и являющееся психически здоровым. Признание также должно быть сделано добровольно и преднамеренно (ст. ст. 28, 29). В отношении умышленного преступления, за которое может быть применен талион, в качестве свидетельского показания признаются показания двух мужчин с безупречной репутацией; в отношении псевдо-умышленных и неосторожных преступлений, которые наказуются выкупом за кровь, — показания двух мужчин или одного мужчины и двух женщин (все они должны обладать безупречной репутацией). Если имеются признаки того, что убийство или нанесение телесных повреждений было совершено таким образом, как об этом заявляет истец, однако достаточных доказательств, собранных установленным путем, для этого не имеется, то этот случай считается сомнительным²⁰, и здесь должна быть проведена старинная процедура клятвы — қасама (ст. 38). При этом истец должен обеспечить 50 клятв, из которых одну должен произнести он сам, а остальные 49 — его родственники мужского пола, знающие о преступлении. Если лицо, обладающее правом на кровную месть, не может обеспечить необходимое количество лиц, готовых дать клятву, то имеющиеся в наличии лица могут произнести более, чем одну клятву. В крайнем случае истец может сам поклясться 50 раз. Если произнесено нужное количество клятв, то обвиняемый осуждается, если же это условие не соблюдено, то обвиняемый может оправдаться в рамках соответствующего процесса.

Когда судом вынесено наказание в виде талиона, решение об исполнении этого наказания зависит от лица, правомочного осуществить кровную месть. Он может исполнить его сам, а может поручить его исполнение другому (ст. 51). Вместе с этим, он может принять денежную компенсацию в виде выкупа за кровь.

Более подробно процедура выкупа за кровь урегулирована в законе о преступлениях и наказаниях категории дийа. Если необходимо уплатить выкуп за кровь, то в любом случае это делает сам осужденный, если преступление совершено умышленно или псевдо-умышленно, а также если оно совершено по неосторожности и доказано на основании признания виновного (ст. ст. 9, 15). Когда же преступление совершено по неосторожности и оно доказано иным

способом, то деньги выплачивает семейный союз акила. Этот союз, правомочный нести ответственность, состоит из совершеннолетних и психически здоровых родственников — мужчин виновного по мужской линии (ст. 13). Интересно, что может иметь место субсидиарное обязательство выплаты денег из государственной казны, когда этот семейный союз или слишком беден или его не существует (ст. 19). Также деньги выплачивает государство, когда преступник сбежал (ст. 46 Закона о преступлениях и наказаниях категории хадд и кисас) и когда ни он, ни его семейный союз не могут уплатить выкупа за кровь (ст. 20 Закона о преступлениях и наказаниях категории дийа).

Помимо этого основного ядра исламского уголовного права в обоих Законах о преступлениях и наказаниях категории тазир содержатся нормы, имеющие аналогию в УК западных стран. Их структура и содержание указывают на то, что в их основе лежит закон, принятый в 1926 году, на который, в свою очередь, оказал влияние Французский УК (хотя в этом плане обнаруживаются и некоторые различия). Закон, принятый 13 октября 1982 г., регулирует такие институты Общей части УК, как действие закона в пространстве, покушение на преступление, соучастие, рецидив, совокупность преступлений, основы уголовно-правовой ответственности и смягчения наказаний. Сюда же были добавлены нормы, касающиеся условного осуждения, что ранее было урегулировано в особом Законе²¹. Необходимо, однако, подчеркнуть, что все эти предписания не касаются преступлений категории хадд, кисас и дийа. Новым в этом законе главным образом является законодательное определение четырех категорий наказаний, из которых исходит новый закон: хадд, кисас, дийа и тазир (ст. ст. 7—11).

Второй Закон о преступлениях и наказаниях категории тазир, принятый 9 августа 1983 г., соответствует Особой части УК. Однако, поскольку основные преступления уже были урегулированы в вышеописанных законах, его объем значительно сокращен. Число преступлений, которые вытекают из специфики исламского мировоззрения, здесь невелико. В качестве одного из немногих примеров в этой связи можно сослаться на ст. 101 Закона, в которой предусмотрено наказание в виде побития плетью за проявление любой ласки между лицами, не состоящими в браке. По этому поводу необходимо отметить одно бросающееся в глаза обстоятельство, касающееся системы наказаний. Речь идет о том, что в иранском праве происходит возврат к телесным наказаниям. Во многих случаях там, где раньше закон предусматривал наказание в виде лишения свободы сроком до двух лет, теперь предписывается назначать наказание в виде побития плетью.

Помимо этих законов в Иране существует большое число дополнительных уголовно-правовых установлений, которые с точки зрения системы также относятся к преступлениям категории тазир. В большинстве случаев они были приняты до образования Исламской Республики, однако действуют и по сей день, что вновь оказывается возможным благодаря особому характеру преступлений категории тазир.

В этой связи следовало бы упомянуть еще только об одном законе, внимание к которому определяется его большим практическим значением. Речь идет о законе о борьбе с наркотиками, принятом 25 октября 1988 г. (3.8.1367). Этот закон, состоящий из 35 статей,

заменял собой закон об усилении наказаний за преступления, связанные с наркотиками, который был принят 9 июня 1980 г. (19.3.1359).

В статье 2 этого закона установлены наказания за изготовление гашиша и разведение индийской конопли. Если это преступление совершено лицом впервые, то предусматриваются денежные штрафы. В случае рецидива преступления наказания усиливаются вплоть до смертной казни, если преступление совершено в третий раз. В ст. ст. 4, 5 и 8 предусмотрены наказания за ввоз, изготовление, продажу и предложение на продажу, равно как и за хранение и перевозку наркотиков. При этом наказания варьируются в зависимости от вида и объема наркотиков.

Смертная казнь назначается в случае, если предметом преступления является более 5 кг мягких наркотиков или более 30 г твердых наркотиков. Если объем наркотиков меньше, то в зависимости от объема назначаются крупные денежные штрафы, побитие плетью и наказания, связанные с лишением свободы. При этом здесь также предусматривается значительное усиление наказаний в случае наличия рецидива (ст. ст. 6—1). Смертная казнь назначается также за вооруженную контрабанду наркотиков (ст. 11).

Потребители наркотиков наказываются менее строго. Потребитель мягких наркотиков наказывается от 10 до 74 ударами плетью, а потребитель твердых наркотиков — от 20 до 74, при этом назначается денежный штраф (ст. 19). Наркоманы должны в течение 6 месяцев заявить о своей готовности пройти курс лечения, в противном случае их могут приговорить к таким наказаниям за потребление наркотиков, которые значительно превышают наказания, предусмотренные для нормальных потребителей (ст. ст. 15—16). Среди других предписаний наибольшее внимание привлекают те, которые предусматривают наказания для лиц, ложно обвиняющих других в преступлениях, связанных с наркотиками, или же создающих с этой целью ложные доказательства (ст. ст. 26—27).

28 августа 1982 г. (6.6.1361) был принят закон, который реформировал существующее уголовно-процессуальное право. С одной стороны, старое уголовно-процессуальное право во многом было оставлено без изменения, а с другой — в него были введены некоторые значительные новшества. Прежде всего было создано новое судоустройство, отвечающее принципам исламской концепции судоустройства. Однако, как ни странно, при этом была упразднена старая судебная система, которая в свое время была создана по французскому образцу. Однако этот факт следовало бы интерпретировать как временное явление.

Новая система судоустройства придерживается принципа ислама, согласно которому приговор не может быть вынесен коллегиально, его должен выносить судья единолично. Поэтому в обоих типах новых судов решения принимает один судья. В одном случае это все преступления, за которые могут быть назначены такие наказания как смертная казнь, побитие камнями, распятие на кресте, отрубание руки или ноги, ссылка (в качестве наказания хадд), или лишение свободы на срок от 10 и более лет, или имущественное наказание в размере свыше 200 тыс. туманов или двух пятых и более от общей стоимости имущества преступника (ст. 198 УПК). В другом случае — это все остальные преступления, за которые установлены менее строгие наказания (ст. 217 УПК).

В суде первого типа, однако, может участвовать еще один член суда, который выполняет функцию консультанта. Он должен

представить свое заключение по процессу в письменном виде судье, который единолично выносит свое решение (ст. 195 УПК). Таким образом, в этом случае используются преимущества коллегияльного рассмотрения дела и при этом сохраняется верность установленному принципу²².

Для того, чтобы отправлять правосудие в соответствии с исламским правом судья должен быть правоверным мусульманином. Поэтому закон о выборах судей, принятый 19 мая 1982 г., устанавливает, что судьей может быть только мусульманин-мужчина, который рожден в законном браке и получил профессиональное образование²³. Для этого необходимо закончить факультет исламского права или же обычный юридический факультет с получением дополнительной квалификации по исламскому праву. Что касается судей, которые уже состояли в судейской должности, то они должны были получить от Верховного совета юстиции свидетельство, подтверждающее их профессиональное соответствие своей должности в соответствии с предъявляемыми требованиями. Поскольку многие судьи не смогли этого сделать, были произведены массовые увольнения с судейских должностей²⁴. Число исламских правоведов, которые могли бы претендовать на должность судей, по сравнению с потребностью практики невелико. Поэтому должно пройти определенное время, прежде чем в Иране каждую должность судьи будет занимать юрист, получивший фундаментальное образование в области исламского права.

ПРИМЕЧАНИЯ И ССЫЛКИ

* Первоначально статья была опубликована на немецком языке в журнале „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft“, том 101, 1989, № 1.

Автор статьи доктор Сильвия Теленбах является референтом Института им. Макса Планка зарубежного и международного уголовного права (г. Фрейбург в Брейсгау, ФРГ).

Перевод с немецкого Георгия Лежава.

1. Ср. к вопросу об исламском уголовном праве вообще: El Baradie. *Gottesrecht und Menschenrecht. Grundlagenprobleme der islamischen Strafrechtslehre*, 1983; Bassiouni (редактор). *The Islamic Criminal Justice System*. London 1982; Dilge. *Das islamische Strafrecht in der modernen Welt. Ein Beitrag zur Rechtskonzeption im Islam*. ZSTW 93 (1981). стр. 1311. Специально по вопросам шиитского права, см.: von Thot. *Das persische Rechtssystem*. ZVgRWiss 22(1909), с. 348. Saney. *Die Strafrechtsordnung Irans nach der islamischen Revolution*. ZStW 97(1985), стр. 436.

2. Рузнамее разм джемхурие ислами иран (правительственный вестник) № 10039 от 25.5.1358 г. (11.8.1979 г.).

3. См. подробнее ниже.

4. Правительственный вестник № 10018 от 25.4.1358 г. (16.7.1979 г.).

5. Материально старая иранская Конституция состояла из двух законов, а именно из Конституции, принятой в 1906 г., в которой регулируются состав и функции Национального собрания и Сената, и из Закона о внесении, дополнений в Конституцию, принятого в 1907 г., в котором содержатся предписания общего характера. Например, относительно государственной религии, основных прав, трех властей, в особенности исполнительной и судебной, а также относительно армии и налогов. Подр. ср. Tankanbonie. *Der Parlamentarismus in Iran*. 1961.

6. Ср. Тонкабони (прим. 5), с. 113 и след.

7. Tellenbach. Untersuchungen zur Verfassung der Islamischen Republik Iran vom 15. November 1979, 1985, с. 188 и след.
8. Ср. Сани, (прим. 1), с. 436 и след.
9. Правительственный вестник (прим. 4), № 10972 от 4.8.1361 г. (26.10.1982 г.) и № 10987 от 24.8.1361 г. (15.11.1982 г.).
- Первая группа наказаний обозначается как хадд (ед. число) или худуд (мн. число). Понятие хадд или худуд охватывает как преступления, так и предусмотренные за них наказания. В немецком языке подобное родовое понятие отсутствует. Поэтому в последующем в зависимости от обсуждаемого аспекта речь идет соответственно о преступлениях категории худуд или наказаниях категории худуд. Сказанное относится и к употреблению термина кисас.
- (Поскольку и в русском языке отсутствует широкий термин, охватывающий одновременно понятия и преступления, и наказания, при переводе статьи с немецкого языка на русский сохранен авторский подход к использованию персидских наименований. Поэтому и в русском переводе они попеременно означают то преступление, то наказание. В некоторых случаях с целью выражения точности перевода соответствующее персидское наименование переводится как «преступление и наказание», например, Закон о преступлениях и наказаниях категории хадд. — Примечание переводчика).
10. Там же, № 11030 от 18.10.1361 г. (8.1.1983 г.).
11. Там же, № 10988 от 25.8.1361 г. (16.11.1982 г.).
12. Там же, № 11278 от 23.8.1362 г. (14.11.1983 г.).
13. Ср. к вопросу о шиитских источниках права: Löscher. Die dogmatischen Grundlagen des Šiitischen Rechts. Eine Untersuchung zur modernen islamischen Rechtsquellenlehre. 1971.
- К вопросу о суннитских источниках права ср. Эль Баради (прим. 1), с. 23, и след., с. 47 и след.
14. См. подробнее ниже.
15. Husni. Zu den Grundlagen des islamischen Strafrechts. ZStW 97(1985), с. 609, 612.
16. Ср. Эль Баради (прим. 1), с. 172.
17. Хо мей н и. Тахрир аль-василя, 1980, с. 494 и след. Фаид. Практика Общей части исламского уголовного права. Тегеран, 1365, (1986), с. 133 и след. (на перс. языке).
18. Приведенное Хусни (прим. 15) на стр. 620 сравнение псевдоумысла с преступлением, квалифицируемым по результату, исходя из законодательного определения понятия не является правомерным для иранского уголовного права, поскольку здесь в основе не обязательно должно лежать наказуемое деяние. Ср. также: Фаид (прим. 17), с. 143.
19. Напр., отсутствие ответственности собственника, если кто-то пострадает на принадлежавшем ему участке земли, куда вход был воспрещен.
20. Ср. М а р а ш и. Шархи кануни хадд-о-кисас (Комментарий к законам хадд и кисас), Тегеран, 1365 (1986), с. 58 (на перс. языке).
21. Закон от 26.4.1346 г. (17.7.1967 г.) и Закон от 23.12.1337 г. (14.3.1959 г.).
22. Эта форма консультирования, между прочим, уже встречалась в исламском правосудии. Ср. Туан. Judicial Organisation. В.: Khaddury-Liebesny (редакт.). Law in the Middle East. Washington. 1955, с. 236, 145 и след.
23. Согласно классическому исламскому праву женщинам разрешалось занимать судебские должности и рассматривать все дела, помимо уголовных. Ср. Schacht. Introduction to Islamic Law. Oxford. 1964, с. 198.
24. Neue Züricher Zeitung (12. 6. 1983).

წარმოდგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტის სისხლის სამართლისა და პროცესის განყოფილებამ

რეცენზია, ინფორმაცია, ქრონიკა

რეცენზია ზ. ნადარეიშვილის წიგნზე „ნიკო მარი და
ქართული სავაჭრობის ისტორიის საკითხები“,
თბ., 1989, გვ. 98

სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია ალბათ იურისპრუდენციის ყველაზე რთული და შრომატევადი დარგია. არ არის საზოგადოებრივი მეცნიერება, რომელიც მას არ სჭირდებოდეს. არ არის ჰუმანიტარული მეცნიერება, რომელიც არ გამოიყენებოდეს მის კვლევაში. სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია არის სამართალმცოდნეობის ის დარგი, რომლის სპეციალისტიც შეიძლება ერთდროულად ვერ აცდეს არქეოლოგიის, ენათმეცნიერების, მითოლოგიის, ეკონომიკური მეცნიერებების, ეთნოგრაფიის, ზოგადი ისტორიის, თვით მხატვრული ნაწარმოებებისა და გადმოცემა-ლეგენდების გამოყენებასაც. აქ არაფერს ვიტყვით იმაზე, რომ მისი მკვლევარი საკმაოდ მაღალ დონეზე უნდა ერკვეოდეს სამართლის მეცნიერების სხვადასხვა დარგში. ამ მხრივ, იგი უნივერსალური მეცნიერებაა. ს. იუშკოვი წერდა:

«В историкографии историки-юристы лишались того влияния, какое имели раньше. Внутренний кризис науки проявляется в том, что у нас крайне мало историков права; их знания не всеми высоко держится: наблюдается отход от историко-юридических тем... На Западе история права легче преодолевает затруднения, применяя узкий описательный метод, но и здесь характерен тот факт, что ни один из современных историков права не занимает такого положения, какое занимали в свое время Савиньи, Вайц, Рот, Фюстель-де-Куланж».

ს. იუშკოვის ეს სიტყვები დღესაც ძალაშია და ჩვენს მიერ ზემოთ ნათქვამი უთუოდ გასათვალისწინებელია; სამართლის ისტორიკოსობა ძალზე რთული ტერითა და მას კიდევ უფრო მეტი ხელშეწყობა სჭირდება.

უმთავრესად სამართლის ისტორიის საკითხებს (განსაკუთრებით სახელმწიფო სამართლისა), თუ არ ჩავთვლით მეცნიერ-იურისტთა მცირე ჯგუფს, იკვლევდნენ და იკვლევენ ზოგადი ისტორიის სპეციალისტები, მრავალი საკითხი ენათმეცნიერებსაც აქვთ დამუშავებული. მათ შორის არის ნიკო მარიც, რომელმაც, როგორც ზ. ნადარეიშვილის მონოგრაფიიდან „ნიკო მარი და ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“ ჩანს, უაღრესად საინტერესო მემკვიდრეობა დაგვიტოვა ჩვენთვის საინტერესო მრავალი საკითხის მაღალ დონეზე გადაწყვეტით. თვით ასეთი ნაშრომის შექმნასაც, რასაკვირველია, უნდა მივესალმოთ, რადგან მას ანალოგი არ მოეძებნება ქართული სამართლის ისტორიაში.

უნდა ითქვას, რომ ამ თემის დამუშავება მოითხოვდა არა მრტო იურიდიულ განსწავლულობას, არამედ დიდ ენათმეცნიერულ ალღოსაც, რაც ჭარბადაც კი აქვს ბ-ნ გიორგის. ამის დასტურად მისი სამეცნიერო შრომებში უბრალო ჩახედვაც კი დაგვარწმუნებს. თითქმის ყველა შრომა შეიცავს ამა თუ იმ ტერ-

მინის ეტიმოლოგიურ კვლევას. ეს ამ ნაშრომიდანაც კარგად ჩანს. ავტორი არა მარტო ნიკო მარის ნაშრომებში გამოთქმულ მოსაზრებათა აღნუსხვას აკეთებს (თუმცა ესეც კარგი საქმე იქნებოდა), არამედ შეფასებას აძლევს მათ და ზოგჯერ ასწორებს და ამდიდრებს კიდევ. ვფიქრობთ, რომ ასეთ ნაშრომს სადოქტორო დისერტაციისზე ნაკლები შრომა არ სჭირდება (მიუხედავად არც ისე დიდი მოცულობისა).

რაც შეეხება ნიკო მარს, მასზეც შეიძლება მის მიერ პოეტ მიუსესეს ერთი მწერლის შესახებ ნათქვამი გავიწროვით (ეს გ. ნადარეიშვილსაც მოჰყავს): „შენი საუკუნე მეტისმეტად ახალგაზრდა იყო, რომ შენი წაკითხვა შეძლებოდა“-ო. და ეს (წაკითხვა) კარგად შეძლო პროფ. გ. ნადარეიშვილმა.

ნაშრომი შედგება შესავლისა და ორი თავისაგან (თავი I — მ. მარი და ქართული საეკლესიო სამართლის საკითხები; თავი II — ნ. მარი და ქართული საერთო სამართლის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი).

პირველი თავი, როგორც აღინიშნა, ეძღვნება ქართული საეკლესიო სამართლის საკითხებისადმი ნ. მარის შეხედულებების განხილვას. ცნობილია, რომ ქართული ეკლესიის შესახებ ძვირფას ცნობებს იძლევა გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“. ნ. მარმა იკისრა და შეასრულა მისი რუსულ ენაზე თარგმანი იმდენად კარგად, რომ ზოგიერთი ტერმინის ბუნდოვნების შემთხვევაში შეიძლება დიდი დახმარება გაგვიწიოს კიდევ სხენებულმა თარგმანმა. ამრიგად, „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ რუსული თარგმანი მეტად სანდო კომენტარით-განმარტებაცაა ქართული ტექსტისა. ექვთიმე თაყაიშვილი წერდა: „აბა ვისთვისაა საეპეო, რომ მარმა საუკეთესო, ყოველმხრივი და ნამდვილი მეცნიერული აღწერილობაც დაგვიტოვა „ხანძთელის ცხოვრების“ გამოცემასთან დაკავშირებით. შესანიშნავი წიგნია და მაგის მეტი რომ არაფერი გაეკეთებინა ქართული კულტურის ისტორიისათვის (მაგარამ რამდენი კიდევ სხვა გააკეთა!), ისიც კმაროდა, რათა მუდამ მისი მაღლივი ეყოფილიყო“.

ეს ყველაფერი კარგად წარმოაჩინა გ. ნადარეიშვილმაც. მან აჩვენა, რომ სასესებით სწორად რუსულ თარგმანში ნ. მარმა ტერმინი „საშველი“ სამართლად, მსჯავრად, ხოლო „სამართალ არს“ სწორად, მართებულად მიიჩნია. პატივი — სასჯელი; განაპატივებული — დასჯილი; აგარაკი (რომლის შესახებ პროფ. ნადარეიშვილს ცალკე ნაშრომიც აქვს) სადგური საზაფხულოა, აგრეთვე საყანე ადგილსაც ნიშნავს. აგარაკი — пахотная дача; საკმარი — потребное; მონაგები — стяжание.

საინტერესოდ არის შესწავლილი ნ. მარის საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ბრძოლის საკითხი. სწორედ აქ გამოჩნდა ნ. მარის განსწავლულობა საეკლესიო სფეროში. უნდა ითქვას, რომ 50 წლის ასაკში სახელმწიფოებრივ მეცნიერს განზრახული ჰქონდა მოემზადებინა სპეციალისტი საეკლესიო სამართლის განხრით.

საქართველოში გაშლილი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის პროცესში 1906 წელს დაისვა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი. 1906 წლის 1 დეკემბერს ნ. მარი მაღალი რანგის სასულიერო პირების, საეკლესიო ისტორიისა და საეკლესიო სამართლის ისტორიის სპეციალისტების წინაშე გამოდის ვრცელი მოხსენებით „ქართული ეკლესიის ისტორიის ნარკვევი უძველესი დროიდან“. სხდომას ესწრებოდნენ პროფესორები ბერდნიკოვი, ბრილიანტოვი, ცაგარელი, ხახანაშვილი, ჰოპოვი, აღმაზოვი, ზაოზერ-

სკი, გლუბოკოვსკი და სხვ. კრებას დაესწრნენ ჩვენი ეპისკოპოსები ლეონიდი და კირიონი, მაგრამ ე. თაყაიშვილის მიხედვით „ამთ ნაკლებად იცოდნენ ისტორია ჩვენი ეკლესიისა. მე თვითონ ლეონიდ ეპისკოპოსისაგან გავიგონე; ჩვენ ორი ეპისკოპოსი ნ. მარმა შეგვისვა მხარზე და ისე გამოგვიყვანა განსაცდელისაგან და მტრების თავდასხმებისაგან“. თუ რა საკითხები წამოჭრა ნ. მარმა კრების წინაშე, ამაზე კარგად მეტყველებს ეპისკოპოს ლეონიდის წერილი ნ. მარისადმი: „ბ-ნო ნიკოლოზ! ესლა დიდი მოუთმენლობით ელოდებთან თქვენს მეორე რეფერატს და ამბობენ, რომ თუ ნ. მარმა წამოაყენა რამდენიმე მტკიცე და შეურყეველი მავალითი, ერთი იმისა, რომ ქართველებს თითონ აერჩიოთ კათალიკოზი საბერძნეთის მეფეთა და პატრიარქთა გავლენის გარეშე, მათდა დაუკითხავად და დაუმტკიცებლად, მეორე, რომ ქართული ეკლესია ახდენდა კრებებს და დადგენილებებს სრულებით დამოუკიდებლათ უცხო პატრიარქებისა, მაშინ საკითხი საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიობისა ჩაითვლება გამორკვეულადო“.

ასეთივე საინტერესო იყო მისი სხვა ნაშრომებიც ქართული საეკლესიო სამართლის სფეროდან. კარგი იქნებოდა, გ. ნადარეიშვილს აზრი გამოეთქვა ნ. მარის მეტად საინტერესო ნაშრომზე „Судьбы Грузинской церкви“, რომელიც ეკლესიის მდგომარეობას ეხება აფხაზეთში. მაგრამ ამაზე ჩვენ აქ არ შევჩერდებით.

ყურადღებას იპყრობს ნაშრომის ის ნაწილი, სადაც პროფ. გ. ნადარეიშვილი იხილავს ნ. მარის რეცენზიას სანკტ-პეტერბურგში 1902 წელს რუსულ ენაზე დაბეჭდილ არქიმანდრიტ მესრობ ტერ-მოვსესიანის წიგნზე „სომხურ ენაზე ბიბლიის თარგმნის ისტორია“. რეცენზენტი ავტორს ეკამათება ვარდაპეტის რუსულ ენაზე „მონახად“ და არქიმანდრიტად თარგმანსთან დაკავშირებით. მკვლევარი გამოთქვამს თავის მართებულ მოსაზრებას, რომ ძველი სომხური ეკლესიის წყაროებში ვარდაპეტი ნიშნავდა მოძღვარს და არა ბერს. სხვათაშორის სწორედ აქ შეიძლება პარალელის გავლება ქართულ „მოძღვართან“ და „მოძღვართ-მოძღვართან“, რითაც შეიძლება საინტერესო დასკვნები მიგველო. მაგრამ ნ. მარს ეს არ უცდია. არ გაუმახვილებია ამაზე ყურადღება ბ-ნ გიორგისაც.

მარი და ქართული სამართლის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი

სწორედ წიგნის ამ ნაწილს შეიძლება მიუდგეს ე. თაყაიშვილის სიტყვები, რომ „არც ერთ კავკასიოლოგს იმდენი გენიალური ეტიმოლოგია არა აქვს, რამდენიც მარს, მაგრამ მასვე ფანტასტიკური ეტიმოლოგიებიც აქვსო“.

ძველ ქართულ კანონმდებლობაში გვხვდება სიტყვა „სანახშირო“ განსაკუთრებული საზღაურის, სისხლის დაურავების საწინდარის მნიშვნელობით. ნ. მარის დავკირებები „სანახშირო“ წარმოშობაშია „ნახშირ“ სიტყვიდან. ირკვევა, რომ „ნახშირ“-„ნახჭირ“ თავდაპირველად სისხლს, ჭრილობას ნიშნავდა და ზარალის, საზღაურის მნიშვნელობა მოგვიანებით მიიღო. „ნახჭირ“ სიტყვა სომხურად ზოგადად სისხლის ღვრას უკავშირდებოდა. თავდაპირველად ალბათ ის ნიშნავდა ნადირს, ნადირობას, შესაძლოა მონადირესაც. მოგვიანებით მან ნადირობისას დახოცილი ნადირისა და ომში ადამიანთა ხოცვა-ჟლეტის მნიშვნელობა მიიღო. მისი მეორადი გაგება იყო აგრეთვე „ზიანი“, „ზარალი“.

„დარტყმა“. თუ სანახშირო თავდაპირველად ჭრილობასა და სისხლს ნიშნავდა, აქედან სულ ადვილად შეიძლება მას ზარალის ან ზარალისათვის სახალურის მნიშვნელობაც მიეღო. ნ. მარიც ამ ტერმინს სამონადირეო ყოფიდან წარმოშობილად თვლის. შეიძლება ნადირიც ნახჭირიდან იყოს წარმოშობილი. სომხურში გვხვდება „ნახჭირაპეტქ“ (მონადირეთუხუცესი).

სამონადირეო ყოფიდან აქვთ აღებული ქართველებს იურიდიული ტერმინი გერშიც. ნ. მარის აზრით, თავდაპირველად „გერში“ ნადირის ჭრილობასა და სისხლს ერქვა. მონადირეთა ყოფა-ცხოვრების გამოხატველი ტერმინია „გერშითან“ დაკავშირებული „დაგერშვა“, რაც ნიშნავს ძაღლისა და ფრინველის სანადიროდ გაწვრთნას. მეგრულში „გრეშუას“ დაგერშვის მნიშვნელობა აქვს, ხოლო გამოთქმა „დოვგერში“ ნიშნავს დაგერშვ, ე. ი. სანადიროდ გავწვრთენი. „გერში“ ბიბლიის უძველეს ქართულ თარგმანებშიც გვხვდება, სადაც „გერშის დადება“ ადამიანის დაშავებას, მისი სხეულის დაზიანებას ნიშნავდა. „გერში“ ნიშნავდა აგრეთვე ჭრილობის ნაკვალევს. 1743 წელს მოსკოვში გამოცემული ბიბლიის სათანადო ადგილის „გერშის“ ნაცვლად „ბიწი“ იკითხება.

ქართული „გერში“ ნ. მარმა შეადარა სომხურ „გეშს“ და „გეიეშს“. მათი მნიშვნელობა იყო ჭრილობა, მოკლული ნადირი და ფრინველი, ნადირობა, გვამი. „გერშ“ სიტყვის ძირად ავტორი თვლიდა „გრშ“-ს და თან მიუთითებდა შესიტყვის არაბულ სიტყვაზე, რაც ნიშნავდა ჯარიმას დაჯრისათვის.

ნ. მარმა ყურადღება მიაქცია საკუთრების აღმნიშვნელ იურიდიულ ტერმინოლოგიასაც. აღნიშნავდა, რომ სომხური „სეპუჰ“ შეესაბამება ქართულ „ზეპურს“, „საკუთარს“ (რუს. (собственный)-ს).

უაღრესად საინტერესოა მსჯელობა მონაგებზე, რომელიც ნ. მარმა მართებულად რუსულად თარგმნა როგორც „სტიაჟანიე“. საქმე ისაა, რომ ძველ რუსულ წყაროებში ხსენებული სიტყვა იხმარებოდა ქონებისა და საკუთრების მნიშვნელობით, რაც ი. სრენევესკისაც აქვს აღნიშნული. ქართულ „მონაგებს“ და რუსულ „სტიაჟანიეს“ ბერძნულ დედანში შეესატყვისება „ქტემი“, „ქტემიატა“.

ნ. მარის აზრით, ისეთი პოლისტიდიალური „იაფეტური სისტემის“ ენაზე, როგორიც ქართულია, შეიძლება თვალი მივადევნოთ ტერმინ „საკუთრებას“. ეს უკანასკნელი ნ. მარს ძირეულ ქართულ, ხალხურ სიტყვად მიაჩნია. პროფ. ნადარეიშვილი აღნიშნავს, რომ ნ. მარი „საკუთარს“ ასე შლიდა „საკუთ-არს“. მისი აზრით, „საკუთარი“ ნიშნავდა ტოტემ „კუთ-ის“ კუთვნილს და არავის სხვისას. ნ. მარის აზრით „კუთუნ“ ან „კუთუ“ უნდა იყოს „ლუთა“-საგან ნაწარმოები, რომელიც, ალბათ, ერთდროულად აღნიშნავდა საწარმოო სოციალური ჯგუფის ტოტემს.

საკუთრადღებო გააზრებები შეიძლება მოინახოს ნ. მარის დღეს მიუღებელი ზოგიერთი ნაშრომიდანაც. კერძოდ, ნ. მარმა ყურადღება მიაქცია უკუქცევით ნაცვალსახელებში ქართულ „თავს“, რომელიც მისი აზრით არაიშვითად ოჯახსაც აღნიშნავდა. მისი დერევატიული, წარმოებული მნიშვნელობაც ტოტემი იყო. იმ როლს, რასაც ქართულში ნაცვალსახელების ფორმირებაში „თავ“ ასრულებდა, ზოგიერთ სემიტურ ხალხებში (არაბები, ასურელები) ასრულებდა სიტყვა „სული“, ხოლო ებრაელებში — „ქვალი“ გაიხსენით, რომ ხეცურეთში ბუნებრივი გზით გამრავლებულ გვარს, უცხოთა შეურეველს

„ძვალ-გვარი“ ერქვა. ცნობილია, რომ ძველ ქართულში „თავთან“ ერთად უკუქცევითი ნაცვალსახელის სახით იშვიათად „სულიც“ გვევლინება.

ნ. მარის აზრით, ქართულ ენას შემონახული აქვს ქონებრივი ურთიერთობის პატრიარქალური და მატრიარქალური წყობის ნიშნები. მას მხედველობაში აქვს ქართული სამართლისათვის ცნობილი ტერმინები „მამული“ და „დედული“. ნ. მარი იმასაც აღნიშნავს, რომ მხოლოდ ტერმინი „მამული“ გამოიყენებოდა საქართველოში უძრავი ქონების მნიშვნელობით. „მამულისა“ და „დედულის“ მსგავს მოვლენას ვხვდებით ფეოდალურ სომხეთშიც („პაირენიქ“ და „მაირენიქ“), მაგრამ, როგორც პროფ. გ. ნადარეიშვილი აღნიშნავს, ნ. მარი ამის შესახებ დუმს. ამავე დროს კი ნ. მარი შეგვახსენებს, რომ ლათინურში „პატრიმონიუმ“ მამისაგან მიღებულ მემკვიდრეობას ნიშნავდა, ხოლო „მატერიმონიუმ“ მხოლოდ ქორწინებასო. ეს შენიშვნა უაღრესად საყურადღებოა.

მკვლევარები ფიქრობენ, რომ ერთ-ერთი უძველესი ქართული სოციალური ტერმინი „თსი“ გენეტიურად „თავ“-თან არის დაკავშირებული. „თსი“ იყო ის, ვინც „თავს“ ეკუთვნოდა. გვიხსენოთ, რომ ნ. მარს „თავი“ ოჯახის მნიშვნელობით ესმოდა. მართებულად ფიქრობენ, რომ „თსი“-ისათვის ამოსავალია არა ძველი ქართულის ფუძემუკმშველი „თავი“, არამედ თვით ძველი ქართულისათვის უკვე ანომალური, არქაული ვ/უ პოზიციური მონაცვლეობა „თ“ თანხმოვნის შემდეგ. პროფ. ნადარეიშვილის მიხედვით, ასევე მისაღება ჩანს ვარაუდი, რომ „თსი“ ქართულ-ზანური ენობრივი ერთიანობის დონის ტერმინია. „მის სოციალურ ბუნებაზე ზანური „თ“ და „თური“ მიუთითებენ. „თი“ ჭანურად თავს აღნიშნავს, მეგრულში კი თავის გარდა „თი“ ოჯახის, სახლის, ეზოს, გვარის მნიშვნელობით იხმარება, ხოლო „თური“ — სახლის-შვილის, მოგვარის მნიშვნელობით. გამორიცხული არაა, რომ „თავი“, „თი“ ერთსადაიმავე დროს ოჯახსაც აღნიშნავდა და ოჯახის მოთავესაც: აგრეთვე მოგვიანებით ინდივიდსაც. საფიქრებელია, რომ „თავი“ და „თი“ იმ დროის ტერმინია, როდესაც საზოგადოება ოჯახებისაგან შედგებოდა და არა ინდივიდებისაგან. პიროვნება ჯერ კიდევ არ იყო სოციალური ერთეული. „თური“ ახლაც იხმარება ზანურში სისხლით ახლო ნათესავის მნიშვნელობით, მაგრამ ეს ახლო ნათესავები ბიძაშვილებზე უფრო შორეულ თანამოგვარეებსაც მოიცავენ. თავის დროზე ალბათ „თი“ დიდი ოჯახი ან გვარიც კი იყო. მაგრამ ტერმინი თანდათან დაეიწყებას მიეცა გვარებისა და დიდი ოჯახების დამკრობასთან ერთად. ნაესხებმა სიტყვებმა „ოჯახმა“ და „ჯალაბმა“ თანდათან გამოდევნა უძველესი ქართული სოციალური ტერმინი „თი“, მართალია, „თსი“ დარჩა, მაგრამ მან თანდათან დაკარგა ძველი მნიშვნელობა. „მამასადამე, ასკენის პროფ. გ. ნადარეიშვილი, ქართულ ენას უძველესი, ციცილიზებული საზოგადოების გარიჟრაჟზე გააჩნდა ოჯახის ზოგადი ცნების გამოხატვეული ტერმინი. მაგრამ დღემდე შემონახულ წყევლის ზანურ ფორმულაში, სადაც უძველესი სიტყვების შემონახვა მოსალოდნელიც იყო, „თი“ კვლავ „ოჯახის“ მნიშვნელობით ჩანს.

საინტერესოა ნ. მარის მიერ ჩატარებული ეტიმოლოგიური კვლევა ტერმინ „მართალი“-სა. თავდაპირველად იგი (1913 წ.) „მ“-ს პრეფიქსად თვლიდა. იქ „მართალ“ ასეა დაშლილი — „მ-ართ-ალ“. დაბოლოება „ალ“-ს ავტორი „არ“-იდან მიღებულად თვლიდა „მართარი“ თავდაპირველად ნიშნავდა სწორს, მარ-

თებულს, რუსულ „прямой“-ს, „правильный“-ს, „праведный“-ს. სამათხნობოები ძირითადად „მართ“ მკვლევარს „მართალი“ სიტყვის ფუძედ აქვს ნაგულისხმევი. ნ. მარი ქართულის სემიტურ ენებთან ნათესაობის კონცეფციით ხელმძღვანელობდა ამ შემთხვევაშიც.

1924 წელს ხსენებული ეტიმოლოგია მან უარყო. ამჟამად „მართალ“-ს მკვლევარი შლიდა სულ სხვაგვარად. „მართალ“ მას მიაჩნია შეჯვარებულ ტერმინად, რომლის პირველი ნაწილი „მარ“ — ხელს ნიშნავს. ნ. მარი ფიქრობდა, რომ „მარ-ცხენ-ე“ და „მარ-ჯუენ-ე“-შიაც „მარ“, „ხელს“ გამოხატავს. ამასთან ავტორს „მარ“ მიაჩნია „მართალ“-ის შეკვეცილ სახედ.

ნ. მარის მიერ 1913 წელს გამოთქმულმა მოსაზრებამ მეტი მხარდაქერა პოვა მეცნიერებაში, ვიდრე მეორემ. საქმე ისაა რომ მკვლევარები მართ-ალ-ში გამოყოფენ ფუძე „ართ“-ს, რომელიც „მართ“-ის ფორმით არის ზმნის-სართებში დადასტურებული: მიმართ, მომართ, დამართ და სხვ. ქართული ენის ისტორიის მასალების მიხედვითაც „სამართალი“ და „მართვა“ ერთი ნაკადის სიტყვები იყო.

ცალკე აქვს გ. ნადარეიშვილს გამოყოფილი ნ. მარის შეხედულებები „კელი“-ს შესახებ. ქართული ენისა და ქართული სამართლის ისტორიაში კ. როგორც ვიცით, ტერმინ „კელ“-ს მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს. მას უკავშირდება უამრავი ტერმინი — ხელისუფალი, ხელმწიფე, ხელისუფლება და უამრავი სხვა. ეს სიტყვა აღნიშნავდა ძალას, ძლიერებას, ერს, ჯარს და ა. შ. ნ. მარი ფიქრობდა, რომ ხელი უძველეს ხანში მაგიურ როლსაც ასრულებდა.

ინტერესს იწვევს „ზოგის“ ეტიმოლოგიაც. ბ-ნი გიორგი მიიჩნევს, რომ ზოგი „ნახევარს“ ნიშნავდა, „განზოგება“ განახევრებას, ერთ დროს ზოგი ნიშნავდა ერთს (მაგ. შდრ. სიტყვა ზოგიერთი). აქ ვფიქრობთ შეიძლება ამ მოსაზრების გამაგრება სხვა მასალებითაც. კერძოდ, მეგრულად ნახევარი არის „გვერდი“ და ბასკურად „ერდი“.

დაწვრილებით აქვს ბ-ნ გიორგის განხილული რელიგიისა და სამართლის ურთიერთობის საკითხი ნ. მარის შრომებში. აღნიშნულია, რომ ცივილიზებული საზოგადოების გარიჟრაჟზე რელიგია და სამართალი ერთმანეთისაგან არ იყო გამოიჯნული. მხოლოდ მალაგანვითარებულმა სამართლებრივმა სისტემებმა შეძლეს სამართლისა და რელიგიის ერთიმეორისაგან დაშორება. ქართული სამართალი და სარწმუნოებაც ადრეულ ძეგლებში ერთი სიტყვით გამოიხატებოდა. მოსალოდნელია, რომ ქართული ენის ისტორიაში იყო ხანა, როდესაც მეფეს და ქურუმს ერთი სიტყვით აღნიშნავდნენ. როგორც ჩანს, ნ. მარი ვარაუდობდა, რომ წარმართული ეპოქის საქართველოში მეფე თავის ხელში აერთიანებდა საერო და სასულიერო ძალაუფლებას. ასე იყო სომხეთშიც. ეს ზოგადი მოვლენა ჩანს ძველ შუმერში ენის — პირველდაწყებითი ფუნქცია იყო ქურუმობა და მხოლოდ შემდეგ ჩვ. წ.-მდე III ათასწლეულიდან გამოდის, როგორც მხედართმთავარი. ადრედინასტიურ შუმერში უმაღლესი ქურუმისა და მხედართმთავრის ფუნქციები ერთი პირის ხელშია გაერთიანებული ლოიდის აზრით, შუმერში „ენის“ იყო ქურუმის მისიის შემსრულებელი და მხოლოდ შემდეგ შეიძინა მან ადმინისტრატორის ფუნქციები. და რაც მთავარია, შუმერული „ე-გალ“-ი სირიელ სემიტებში აღნიშნავს როგორც ტაძარს, ასევე სამეფო სასახლეს. როგორც ვხედავთ, ტაძარი და სასახლე ერთ მთლიანობაში აღიქმებოდა — აქ უნდა ყოფილიყო პირი, რომელიც ორივე

მოვალეობას ასრულებდა. ერთი უშემერული ლეგენდის მიხედვით ურუქის ხელმწიფე სტუმრებს და ელჩებს ტაძარში ხვდებოდა. ქურუმისა და ბელადის ფუნქციების ერთ პირში გაერთიანება ცნობილია ეთნოგრაფიული მასალებიდანაც (მაგ. ჩრდ. ამერიკის ინდიელებში, ციმბირის ხალხებში, ტროპიკული აფრიკის ტომებში და სხვ.).

საფიქრებელია, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ადრეული ყორღანებიც იმ პირებს ეკუთვნოდათ, რომლებიც ორივე ფუნქციას აერთიანებდნენ ხელში. ანალოგიურ დასკვნებამდე მივდივართ სხვა არქეოლოგიური მასალების გაცნობითაც. კერძოდ, დასავლეთ საქართველოს სატაძრო ცენტრების საკითხის შესწავლის საფუძველზეც.

ჩვენი აზრით, შეიძლება ამ მასალების გამოყენებაც.

საინტერესოა სტრაზონის ცნობაც, სადაც აღნიშნულია, რომ ქურუმების გვარს მეზობელთან სამართალზე ზრუნვა ევალებოდათ. აქვე შეიძლება გავიხსენოთ მწიგნობართუხუცეს — ჭყონდიდლის თანამდებობა, სადაც ორი ხელისუფლებაა ძველი ტრადიციისამებრ თავმოყრილი. არ შეიძლება „ხევისბერის“ და „ქორეპისკოპოსის“ უგულებელყოფაც.

დაბოლოს შეიძლება ნ. მარის კიდევ რამოდენიმე სხვა მოსაზრებაზე შეჩერებაც. შეიძლება საყურადღებო საკითხების ნახვა ნ. მარის ნაშრომში „Происхождение терминов „книга“ и „письмо“ в освещении яфегической теории“ და აგრეთვე ვოსტოროვის პასუხად დაწერილ ნაშრომში „История Грузии“, სადაც ქართულ მემკვიდრეობით მონარქიაზე მოსაზრებები გამოთქმული. აგრეთვე მოკლედ, მაგრამ საინტერესოდ არის განხილული ყუთლუ-არსლანის დასის გამოსვლა.

საბოლოოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ პროფ. გ. ნადარეიშვილის ნაშრომი „ნიკო მარი და ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“ შენაძენია არა მარტო ქართულ სამართლის ისტორიის მკვლევართათვის, არამედ საერთოდ ქართველოლოგისათვის.

ს. გოგინავა

71/17
646/9

გვ. 2 355.

ინფორმაცია

76186

საქართველოს
ქრონიკის ეროვნული
ბიბლიოთეკა